

ВЕРХОВНОГО *ВІСНИК* СУДУ України

Про стан здійснення правосуддя
у 2004 р. і завдання на 2005 р.

Про практику застосування
судами України законодавства,
що регулює повернення
кримінальних справ на додаткове
розслідування

Судові рішення у цивільних,
господарських і кримінальних
справах

У Європейському суді
з прав людини

Україна: вітчизняна модель
адміністративної юстиції

2005

№ 3(55)

Офіційне науково-практичне видання

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії — **П.П.Пилипчук**

Редакційна колегія:

В.П.Барбара,

В.Т.Білоус,

О.Ф.Волков,

І.П.Домбровський,

В.В.Земляной,

Н.О.Кирсева (к.ю.н.),

Л.М.Козаченко (відп. секретар),

В.В.Кривенко,

Н.С.Кузнецова (д.ю.н.),

В.Д.Лисак,

Ф.М.Марчук,

С.М.Мищенко,

В.П.Потапенко,

З.В.Ромовська (д.ю.н.),

А.О.Селіванов (д.ю.н.),

М.П.Селіванов (заступник голови редколегії),

Є.Ф.Стрекалов,

В.І.Шакун (д.ю.н.),

М.Є.Шумило (д.ю.н.),

А.Г.Ярема

Редакція не завжди поділяє
думку авторів статей.

За точність наведених у статтях даних,
посилань на нормативні акти
й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом
голови редакційної колегії
з обов'язковим посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий номер
журналу ще до виходу його у світ подається на
web-сайті Верховного Суду України
<http://www.scourt.gov.ua>

© Верховний Суд України, 2005

2

У Президії Верховного Суду України
У Раді суддів України

*At the Presidium of the Supreme Court of Ukraine
At the Judicial Council of Ukraine*

2 **Інформаційне повідомлення про спільне
розширене засідання Президії Верховного Суду
України, президії Ради суддів України та колегії
Державної судової адміністрації**

*Information statement of enlarged joint meeting of the
Presidium of the Supreme Court of Ukraine, Judicial Council
of Ukraine and board of the State Judicial Administration
Agency of Ukraine*

14 **Про стан здійснення правосуддя у 2004 р.
і завдання на 2005 р.**

*Постанова спільного розширеного засідання Президії
Верховного Суду України, президії Ради
суддів України та колегії Державної судової
адміністрації України від 18 лютого 2005 р. № 2*

*On the state of justice delivery in 2004 and purposes for 2005
Resolution of enlarged joint meeting of the Presidium of the
Supreme Court of Ukraine, Judicial Council of Ukraine and
board of the State Judicial Administration Agency of
Ukraine of February 18, 2005, No. 2*

17

У Пленумі Верховного Суду України

At the Plenum of the Supreme Court of Ukraine

17 **Про практику застосування судами України
законодавства, що регулює повернення
кримінальних справ на додаткове розслідування**

*Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 11 лютого 2005 р. № 2*

*On courts practice in application of the legislation which regu-
lates redelivery of the criminal cases for the reinvestigation
Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine
of February 11, 2005, No. 2*

21

Судова практика
Judicial Practice

21 **Рішення у цивільних справах**
Decisions in civil cases

25 **Рішення у господарських справах**
Decisions in commercial cases

27 **Рішення у кримінальних справах**
Decisions in criminal cases

30

У Європейському суді з прав людини

At the European Court of Human Rights

30 **Рішення у справі «Бакалов проти України»**

Реферативний переклад

*Judgment in the Case of Balakov v. Ukraine
Abstracts of translation*

31 Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини щодо рішення у справі «Прокопович проти Росії»

Реферативний переклад

Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights concerning Judgment in the Case of Prokopovich v. Russia

Abstracts of translation

33 Проблеми судово-правової реформи
Issues of Judicial-Legal Reform

33 Пасенюк О.М. Україна: вітчизняна модель адміністративної юстиції
Pasenyuk O.M. Ukraine: domestic model of administrative justice

37 Пропозиція щодо закріплення процедури примирення між потерпілим та обвинуваченим у проєкті Кримінально-процесуального кодексу України

Propositions for consolidation of reconciliation procedure between crime victim and accused person according to the project of Criminal Procedure Code of Ukraine

38 Резолюція відкритої конференції «Формування української моделі відновного правосуддя»
Resolution of the open conference "Forming of the Ukrainian model of revolving justice"

40 Точка зору
Opinion

40 Карпечкін П.Ф. Критерії класифікації функцій судів загальної юрисдикції
Karpechkin P.F. Criteria of classification for general jurisdiction judicial duties

44 Кравченко О.О. Про окремі проблеми, що виникають у практиці застосування ст. 201 Кримінального кодексу України
Kravchenko O.O. On some problems arising from epy practical application of Article 201 of Criminal Code of Ukraine

48 Міжнародні зв'язки
International Cooperation

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4^а,
кімн. 516, 517, 519.

Телефони:

голова редакційної ради (044) 253-3502,
відповідальний секретар (044) 253-4258,
редактори (044) 253-7081,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687, 253-1683.

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори

А.В. Гончарук,
Р.В. Парубець,
Н.М. Федоровська,
Л.М. Атаманчук

Літературний редактор

А.І. Смолкіна

Комп'ютерний набір

Ж.М. Колодченко

Верстка

С.І. Самкової,
В.М. Горобченка

Репрографія

В.М. Горобченка

Фото

В.С. Негребецького

Оформлення обкладинки

В.С. Жиборовського

Переклад англійською

І.В. Сальдо

Видавець:

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»
04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.
Телефон: (044) 537-5100,
тел./факс: (044) 537-5140, 537-5118, 537-5120.
E-mail: market@inyure.kiev.ua

Віддруковано:

Друкарня Концерну «Видавничий Дім «Ін Юре»
04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.
Підписано до друку 30.03.2005. Формат 60x84/8.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Наклад 6400 прим. Ціна договірна.

У Президії Верховного Суду України У Раді суддів України

Здійснення судочинства у 2004 р. і завдання судів на 2005 р., рівень їх організаційного забезпечення, законодавчі механізми гарантування самостійності судів і незалежності суддів, а також підсумки роботи Ради суддів України та кваліфікаційних комісій суддів у минулому році були предметом ґрунтовного обговорення на спільному розширеному засіданні Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів України, колегії Державної судової адміністрації України, яке відбулося 18 лютого цього року в Українському домі. У ньому взяли участь Голова Верховної Ради України В.М. Литвин, Прем'єр-міністр України Ю.В. Тимошенко, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Н.І. Карпачова, Голова Конституційного Суду України М.Ф. Селівон, голови Вищого господарського та Вищого адміністративного судів України Д.М. Притика та О.М. Пасенюк, Голова Вищої ради юстиції М.А. Шелест, голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України В.В. Земляной, Генеральний прокурор України С.М. Піскун, народні депутати України, представники міністерств і відомств, Академії суддів України, дипломатичного корпусу, судді Верховного, Вищого адміністративного та Вищого господарського судів, голови апеляційних судів, члени Ради суддів України, голови рад суддів регіонів, кваліфікаційних комісій суддів апеляційних округів, начальники структурних підрозділів Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України та її територіальних управлінь.

Відкрив засідання і виступив на ньому із доповіддю «Про стан здійснення судочинства у 2004 р. та завдання на 2005 р.» Голова Верховного Суду України **В.Т. Маларенко** *:

Шановні учасники засідання!

Події останніх місяців переконливо підтвердили надзвичайно важливу роль і значення суду. Саме суд є основою держави, саме він покликаний захищати Конституцію і ті цінності, які в ній задекларовані. Саме він урівноважує суспільство. Найкраща Конституція нічого не варта, якщо немає судової системи, яка відповідає за її втілення.

Філософ Джон Локк ще в XVII ст. писав, що вирішення будь якого конфлікту неупередженим судом є найвагомішим здобутком цивілізації.

Сьогодні ми маємо підбити підсумки роботи судів України за 2004 р. Статистичні дані та аналітичні матеріали дають можливість уявити, який обсяг роботи виконали суди, які категорії справ розглянули, яка якість розгляду справ і динаміка тих процесів, котрі стоять за цими справами. Але я закликаю не вдаватися до з'ясування окремих деталей, що випливають із цих сухих цифр. Ми маємо на підставі статистики і фактичних даних чітко висвітлити ключові проблеми, що постали перед правосуддям, та визначитися з філософією і стратегією подальшої нашої діяльності.

Пріоритетними завданнями судової гілки влади були і лишаються якомога надійніший захист конституційних прав і свобод людини, а також законність та правопорядок у державі. Саме це є суттю правосуддя, нашою стратегічною метою.

Чи можемо ми сказати, що в нашій діяльності є позитивні зрушення в цьому напрямі? Думаю, що так. Це підтверджує той факт, що на розгляд судів надходить усе більше справ. Люди все більше довіряють судам вирішення своїх проблем. Достатньо сказати, що надходження до судів позовів і скарг на дії чи бездіяльність органів влади порівняно з 2000 р. зросло у 2,2 раза, а з 1992 р. — у 38 разів і тенденція до зростання зберігається. На 803 тис. порівняно з 2000 р. збільшилася кількість цивільних справ і матеріалів, розглянутих судами. Все це свідчить про зростання довіри громадян до суду.

Чи можемо ми сказати, що права і свободи людини у нашій державі захищені судом уже на належному рівні? Думаю, що ні. І цьому є багато причин.

Як не прикро, але розпочати аналіз цих причин треба з питання про стан судово-правової реформи, мета проведення якої — засобами правосуддя надійно захистити права людини як від посягань з боку фізичних і юридичних осіб, так і від свавілля влади та її структур.

Маємо визнати, що реформа просувається повільно, хаотично, безсистемно, вона ще далека від логічного завершення. Реформування постійно поєднується з контрреформуванням, намаганням переглянути ті рішення, які вже ухвалила Верховна Рада України.

Прикро, але треба відзначити, що законодавець, створюючи нові закони щодо судового устрою держави та організації судочинства, не має чітких уявлень щодо напрямку, в якому треба рухатися.

У 2001 р. так звана мала реформа була проведена під гаслами захисту прав і свобод людини. І як наслідок — людина віддалена від правосуддя. Наприклад, громадянин втратив процесуальні можливості виправити судову помилку за місцем свого проживання в області, допущену судом другої інстанції, і за правдою йому треба їхати в Київ. Але й у Києві у Верховному Суді внаслідок непродуманих касаційних процедур громадянин вимушений чекати касаційного розгляду своєї справи тривалий час. Достатньо сказати, що в Судовій палаті у цивільних справах на сьогоднішній день чекають свого касаційного розгляду приблизно 30 тис. справ.

Нас турбує, що й подальші кроки законодавця можуть бути неваженими і це може призвести до вкрай негативних наслідків. Наприклад, на сьогодні апеляційні суди розглядають по першій інстанції найбільш складні і резонансні справи про злочини, за які може бути призначено довічне позбавлення волі. Зараз виношується ідея пере-

дати право на розгляд особливо важливих кримінальних справ по першій інстанції місцевим судам. Ми переконані, що це призведе до того, що якість розгляду таких справ, а отже, й рівень захищеності громадян будуть під загрозою.

Є пропозиції позбавити Верховний Суд касаційних повноважень. Реалізація таких пропозицій призведе до того, що Верховний Суд втратить важелі впливу на практику застосування судами законодавства, не зможе забезпечити однакове застосування законів. Законність у державі, як казав класик, стане калузька і казанська.

Здійснення правосуддя на високому рівні можливе лише за умови належного забезпечення судів процесуальним законодавством. На жаль, на сьогодні так і не прийнято Кримінально-процесуальний, Адміністративний і Господарський процесуальні кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення, внаслідок чого суди при здійсненні правосуддя вимушені керуватися застарілими, суперечливими та розбалансованими старими кодексами, а часто — й діяти на підставі власних придуманих процедур. Ті кодекси, які прийняті, відзначаються непослідовністю, невиваженістю, іншими істотними недоліками. Наприклад, непослідовність законодавця при прийнятті Господарського і Цивільного процесуальних кодексів призвела до того, що окремі справи за аналогічними господарськими спорами щодо того ж предмета і з тих же підстав розглядаються як господарськими, так і загальними судами й при цьому нерідко ухвалюються взаємовиключні рішення внаслідок різних правових підходів. Це зумовлено тим, що господарські суди розглядають господарські спори, які виникають тільки між юридичними особами, а загальні суди — аналогічні спори, якщо хоча б однією зі сторін є фізична особа. Таке визначення підвідомчості господарських спорів судам фактично суперечить принципу спеціалізації, основним критерієм якого є не суб'єкт, а предмет спірних правовідносин.

Тривалий час очікують прийняття надзвичайно важливі для здійснення реформи закони про правову допомогу громадянам, справляння та використання судового збору, про адвокатуру та ін.

Під час підготовки нових Цивільного та Господарського кодексів не було дотримано єдиного наукового підходу, що потягло велику кількість неузгодженостей між цими кодексами. Деякі їхні норми взагалі суперечать одна одній. Це стало причиною багатьох колізій при застосуванні правових норм і прийняття судами взаємовиключних рішень.

Хочу відзначити, що законодавець у процесі реформи надто неспішно використовує світовий досвід і наукові дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. На моє переконання, настав час вивчити питання щодо подальшого виділення із судів загальної юрисдикції таких спеціалізованих судів, як ювенальні, транспортні, податкові, митні, запровадження так званого відновлювального правосуддя. Світовий досвід показує, що запровадження вузької спеціалізації завжди веде до поліпшення якості розгляду судових справ, сприяє більш ефективному захисту прав і інтересів особи та інтересів держави.

Наприклад, створення системи ювенальної юстиції дозволило б ефективно виявляти ті глибинні процеси, які породжують злочинність неповнолітніх, адекватно реагувати на них, запобігати злочину, здійснювати правовий вплив на неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечні діяння, та на осіб, які сприяли антисоціальної поведінці підлітків, забезпечити соціальну реабілітацію неповнолітніх правопорушників та адаптацію їх у суспільстві. У нас же навіть обговорення цієї проблеми немає.

Надзвичайно повільно створюється система адміністративних судів.

Одне з найважливіших — це питання про незалежність судової гілки влади. Звернення до цієї теми нерідко викликає роздратування у представників влади. Суддівська незалежність сприймається ніби пільга для суддів, як бажання суддівства відокремитися від суспільства та обслуговувати свої корпоративні інтереси.

Переконаний, що в цьому залі так не думає ніхто. Адже незалежність судової влади у цивілізованому світі є найголовнішою гарантією якісного і справедливого захисту Конституції та її цінностей, забезпечення законності і правопорядку, а в цілому — підтримання стабільності в державі.

* Ця та інші доповіді публікуються з незначними скороченнями.

Незалежність судді значною мірою виявляється у тому, наскільки він захищений від зазіхань на його честь, гідність, майнові права з боку не тільки фізичних осіб, а й державних органів, їх посадових осіб. При цьому зазначимо, що незалежності на 50 чи 70 % не може бути в принципі.

Державою зроблено ряд кроків у напрямі забезпечення незалежності суддів, у законодавчому порядку визначено ряд гарантій незалежності. Проте ми спостерігаємо і небезпечні намагання «отримати» кишеньковий суд. Лунають заклики до скасування імунітету суддів від юридичної відповідальності. Вони мають відверто деструктивний характер, оскільки в результаті такого кроку відразу ж з'являться чимало бажаючих приборкати чесних і принципових суддів шляхом фабрикації щодо них кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення.

Окремі високі посадовці інколи огульно дають вкрай негативну оцінку стану правосуддя в державі. Така оцінка здебільшого є викривленням існуючого становища, безпідставним узагальненням та некоректним використанням фактів порушення окремими суддями законодавства або присяги судді. Дійсно, в 2004 р. стосовно восьми суддів органами прокуратури порушено кримінальні справи, шістьох звільнено за порушення присяги судді. Але ж чи морально на підставі лише цих фактів обвинувачувати всю судову систему — понад 6 тис. суддів — у корупційних діяннях, переродженні й непрофесіоналізмі. Фактично — це намагання дискредитувати і дестабілізувати судову систему, підірвати її авторитет, а отже, — і авторитет держави.

Ми вважаємо, що деякі положення законодавства щодо суддівської недоторканності потрібно удосконалити. Передусім це стосується порядку порушення кримінальних справ стосовно суддів. Незбагненним є те, чому порушити кримінальну справу стосовно адвоката може лише прокурор області, а стосовно судді — будь-який представник органів досудового слідства і дізнання? Право прийняття такого рішення потрібно надати лише Генеральному прокуророві або його заступникові за погодженням із Вищою радою юстиції.

Однією з найважливіших гарантій самостійності суду і незалежності суддів є належне їх фінансове забезпечення. Попри зростання економіки, яке, згідно з даними державної статистики, відбувається починаючи з 2000 р., і відповідне зростання доходів Державного бюджету України, кардинальних зрушень у питанні фінансового забезпечення діяльності судів не відбулося. Традиційно у Державному бюджеті на діяльність судів виділяється коштів приблизно 40 % від потреби. Нестачу коштів на фінансування судів часто пояснюють тим, що держава не має фінансових можливостей. Однак загальні витрати на фінансування судової влади сьогодні становлять менше 1 % від доходної частини Державного бюджету України. З урахуванням цього на фоні зростання розміру доходів бюджету пошук необхідних додаткових коштів не виглядає завданням, яке неможливо розв'язати. Оскільки ж це завдання так і не розв'язане, виникає впевненість у тому, що причини такого становища зумовлені відсутністю належної уваги до судової влади, намаганням тримати її «на короткому повідку».

За останні два роки надзвичайно багато зроблено для поліпшення умов здійснення судочинства. Побудовано і відремонтовано багато приміщень судів. Але приміщення судів, як правило, не відповідають технічним і санітарним вимогам. За висновками експертів, лише 48 приміщень судів відповідають усім стандартам правосуддя. Сім місцевих судів працюють в аварійних приміщеннях. Усім відомий випадок, коли в Кіровограді під час слухання справи в суді впала стеля. Дарницький районний суд м. Києва після вибуху вже рік здійснює правосуддя в будинку, який для цього непридатний.

На сьогодні не вистачає не тільки приміщень, а й кабінетів для суддів і працівників апарату. Зараз у місцевих загальних судах є лише 1857 залів судових засідань у розрахунку на більше ніж 4 тис. суддів. Нерідко справи розглядаються в службових кабінетах, що категорично заборонено.

Зазначена проблема ще більше загостриться після того, як набере чинності новий Цивільний процесуальний кодекс України, відповідно до якого суди під час розгляду справ мають здійснювати повне фіксування кожного судового процесу технічними засобами незалежно від бажання сторін. Суди до цього не готові. В кабінетах

суддів, де вони часто вимушені розглядати справи, встановити необхідну апаратуру неможливо з огляду на вимоги технічного характеру. Якщо зважити на те, що в першу чергу в залах судових засідань розглядаються кримінальні справи, то права мільйонів громадян, які звертатимуться за правосуддям у справах цивільних, будуть поставлені під загрозу, а судді, котрі розглядають цивільні справи, стоятимуть у черзі за залом місяцями.

Взагалі підхід законодавця до цього питання непослідовний. З 2001 р. у кримінальному процесі діє правило, згідно з яким судовий процес фіксується технічними засобами лише за клопотанням хоча б одного учасника процесу або за ініціативою суду. За цей час не надійшло жодної скарги на те, що це правило ущемляє будь-чий права. Чому б не відтворити це правило в цивільному процесі хоча б до того часу, коли держава зможе фінансово забезпечити повне фіксування всіх процесів? Адже для розгляду 6 млн. справ щорічно буде потрібно витратити щонайменше 25 млн. грн. тільки на придбання дискет.

Через брак коштів не всі приміщення судів охороняються належним чином, не обладнані сигналізацією. Заплановані видатки на встановлення охоронної сигналізації в 2005 р. становлять лише приблизно половину від потреби.

Видатки на оплату праці та довічне утримання суддів, забезпечення соціальних гарантій є недостатнім. Зараз на розгляді Верховного Суду перебувають сотні скарг від працівників апаратів практично всіх судів України, у яких вони запитують: як можна прожити людині з вищою освітою на трохи більше 200 грн., які вони отримують?

Ми підтримуємо заклики до використання у судовій гілці влади, як і в інших владних структурах, хабарництва та корупції. Боротьбу з цими явищами треба вести рішуче і жорстко. Але так само рішуче треба вживати заходів до подолання підґрунтя корупції, зокрема до зміни на краще фінансування і матеріально-технічного забезпечення судів.

Попри всі негаразди суди України в основному забезпечують якісний розгляд справ. Повірте, гірко суддям чути несправедливі нарікання, що майже половина справ судами розглядається з прийняттям неправильних судових рішень. Давайте звернемося до цифр.

На сьогодні в Україні діють 754 суди зі штатною чисельністю 7580 суддів. При цьому 1208 суддівських посад є вакантними. І ось ці судді у 2004 р. розглянули 6,4 млн. справ у матеріалів. І за такої колосальної кількості справ 78,1 % вироків у кримінальних, 93 % рішень у цивільних і 78,2 % рішень у господарських справах не оскаржуються в апеляційному і касаційному порядку; це означає, що сторони визнають законність і обґрунтованість судових рішень, вони ними задоволені. При цьому 96,1 % вироків місцевих судів, які оскаржені в апеляційному порядку, залишені без зміни. У цивільних справах цей показник становить 98,1 %, у господарських — 96,2 %. Тобто неправильною є лише мізерна частина судових рішень. Думаю, що ці сухі цифри, за якими — долі мільйонів людей, красномовніше свідчать про те, що правосуддя в державі здійснюється в основному на належному рівні, ніж деякі демагогічні закиди на адресу суддівства, зроблені на основі окремих фактів, розкривають загальну картину професійності та об'єктивності суддів.

Відбувається поступова трансформація суду, який із карального інструменту влади перетворюється на орган, за допомогою якого можна захистити будь-яке порушене право та законний інтерес. Спостерігається гуманізація призначення судами кримінального покарання особам, визнаним винними у вчиненні злочинів. Так, якщо до позбавлення волі було засуджено у 1999 р. 37,5 % осіб, то у 2003 р. — уже 30,3 %, а в 2004 р. — 26,5 %. Збільшилась кількість осіб, засуджених до штрафу, громадських робіт та інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Тобто судова система України все більше орієнтується на європейські стандарти. Але в Україні велика кількість тяжких і особливо тяжких злочинів, за які можна карати лише позбавленням волі.

Разом з тим оперативність і якість розгляду справ перебувають під загрозою. Навантаження на суддів значно зростає. За останні п'ять років навантаження на суди збільшилося в 2,4 раза. Якщо в 2000 р. на розгляд одного судді щомісяця в середньому надходило по 50 справ, то у 2004 р. цей показник становив 118,6, а в окремих судах сягнув понад 150 справ. На вивчення однієї справи, її розгляд, постановлення рішення та його виконання суддя має 30—40 хвилин.

Чи може фізично найдобросовісніший суддя оперативно розглянути і прийняти правильне рішення в такій кількості справ?

У цілому ми позитивно оцінюємо динаміку збільшення судових справ, оскільки вона свідчить про зростання довіри громадян і законодавця до судів та про більшу правову захищеність особи. Водночас законодавець не завжди обгрунтовано відносить до компетенції суду нові категорії справ. Наприклад, адміністративні справи, пов'язані з порушенням правил дорожнього руху. У 2004 р. суди розглянули понад 3 млн. таких справ. Здебільшого це справи про такі порушення, за які можна накласти штраф у розмірі від 3,5 до 17 грн. Це навіть не компенсує вартості конвертів, витрачених на виклики правопорушників до суду. Величезна кількість цих справ закриймається в судах у зв'язку з тим, що в двомісячний термін неможливо їх розглянути. Неможливо своєчасного притягнення до відповідальності розбещує водіїв, їх «дисциплінованість» на дорогах відомо. То скажіть, чи виправдано законодавець відніс розгляд цих справ до компетенції суду? Чи не правильніше було б питання про притягнення до відповідальності за такі правопорушення вирішувати в органах внутрішніх справ, надавши правопорушникам право оскаржити рішення цих органів до суду, — так, як це відбувається в інших країнах?

Істотне збільшення кількості справ та інші названі фактори негативно впливають насамперед на строки їх розгляду. Незважаючи на заходи, які вживаються Верховним і апеляційними судами, порушення строків розгляду судових справ є поширеним явищем. Серед основних категорій скарг, що надійшли з України, визнаних Європейським судом з прав людини потенційно прийнятними до розгляду, є скарги про надмірну тривалість провадження у суді.

Наприклад, у кримінальному процесі діяв і діє принцип безперервності судового розгляду справи, з якого існує тільки декілька винятків. Проте цей принцип судами постійно і свідомо ігнорується. Окремі справи вносяться на судовий розгляд десятки разів і не вирішуються лише з тих причин, що суддя не зміг належно організувати розгляд справи або боїться приймати рішення. Ми повинні переглянути практику поблажливого ставлення до таких суддів. Правилком має стати обов'язкове реагування на недоліки в роботі тих суддів, котрі внаслідок власної неорганізованості допускають тяганину при розгляді судових справ.

На жаль, і апеляційні суди не сприяють доступними їм засобами розвантаженню місцевих судів та боротьбі з тяганиною. У кримінальному процесі є правило, згідно з яким апеляційний суд вправі вилучити з місцевого суду і прийняти до свого провадження справи про найбільш складні та резонансні злочини. Якщо зважити на те, що навантаження на суддю апеляційного суду в десятки разів менше, ніж на суддю місцевого суду, то здавалось би очевидним, що апеляційні суди повинні якомога ширше використовувати це правило, оскільки це дало б змогу істотно зменшити навантаження на місцеві суди, але на пальцях однієї руки можна перерахувати випадки, коли апеляційні суди скористалися цим правом.

Зменшенню навантажень на місцеві суди сприяло б і належне виконання апеляційними судами процесуального обов'язку ставити крапку в конкретній судовій справі. На жаль, у більшості випадків апеляційні суди так і залишилися радянськими касаційними судами. Вони уникають відповідальності за прийняття рішення, не бажають приймати власне рішення в разі скасування рішення суду першої інстанції. Апеляційні суди Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Луганської, Львівської областей майже не практикують постановлення нових вироків. Ми вбачаємо в цьому небажання з боку суддів апеляційних судів усвідомлювати нові роль і місце апеляційного суду в судовій системі.

Так далі продовжуватися не може. Крім проведення організаційних і кадрових заходів ми бачимо вихід у вилученні окремих незначних справ із підсудності судів, розвитку третейських судів, законодавчому спрощенні деяких судових процедур, створенні спеціалізованих судів, збільшенні кількості судів, а також суддів. Невжиття таких заходів при подальшому збільшенні кількості справ уже найближчим часом може призвести до колапсу правосуддя, профанації ідеї про передання під юрисдикцію судів усіх правовідносин у державі.

Окремо слід зупинитися на якості правосуддя. На жаль, ми можемо констатувати, що якісні показники роботи судів дещо погіршу-

ються. Особливо тривожними є показники, які характеризують роботу Вищого господарського суду України. У 2004 р. було скасовано і змінено 465 рішень цього суду. Причому трапляються випадки, коли Вищий господарський суд приймає рішення всупереч вимогам Верховного Суду України. Я думаю, що вже пора детально розібратися з причинами такого становища. Неприпустимим є, щоб показники, які характеризують якість роботи, були найгіршими у того суду, який очолює вертикаль спеціалізованих судів.

Вивчення конкретних справ показує, що причинами зниження рівня правосуддя є низька кваліфікація окремих суддів, безвідповідальність, байдужість. Ми не повинні залишати без відповідного реагування жодного факту свідомого порушення суддею закону, що потягло зміну чи скасування судового рішення.

Разом з тим ми можемо відзначити, що на показники, що характеризують якість роботи судів, впливають і інші фактори. Значна частина судових рішень скасовується у зв'язку з тим, що у справах немає підтвердження про одержання учасниками процесу повідомлень про час і місце розгляду справи. А зумовлено це насамперед недоліками в роботі Державної судової адміністрації України.

Як цивільним, так і кримінальним процесуальним законодавством надання суду доказів на підтвердження своїх доводів покладено не на суд, а на сторони процесу. На жаль, ці положення закону щодо нового місця і ролі суду усвідомлені ще не всіма. Традиційно обов'язок доказування у справі перекладається на суди. В тих же випадках, коли суди приймають судові рішення на підставі наданих їм доказів, апеляційні суди скасовують ці рішення, повертаючи таким чином правосуддя у вчорашній день.

Поширеними є випадки, коли апеляційні суди безпідставно скасовують рішення місцевих судів. Ця проблема є надзвичайно гострою в цивільному судочинстві. Адже через відомі причини таке незаконне рішення апеляційного суду скасовується через 12—15 місяців Верховним Судом України. За цей час воно вже виконане, й тоді поновити порушені права громадян надзвичайно важко.

Без сумніву, тяганина та неякісний розгляд судових справ у багатьох випадках є наслідками недостатнього почуття відповідальності деяких суддів за вирішення справи, їхнього низького професіоналізму, неухважності та поверховості при вивченні справ.

Проте здійснення ефективного та оперативного правосуддя залежить не тільки від суду. Якщо говорити про кримінальне судочинство, то в значній мірі якість і оперативність розгляду справи залежать від того, як працювали слідчий і прокурор. Існуюча система досудового розслідування кримінальних справ відзначається великою кількістю недоліків, часто діє малоефективно, докази на початкових етапах слідства закріплюються поверхово і невміло, а істина у справі іноді здобувається за допомогою достатньо сумнівних методів. Відзначаються недбалість слідчих, порушення ними процесуальних норм. Кожна десята справа повертається на додаткове розслідування. Непоодинокими є випадки, коли органи досудового слідства, розраховуючи, що суд усуне прогалини слідства, передають до суду відверто не завершені справи. У кожній третій справі про тяжкі й особливо тяжкі злочини обвинувачені скаргяться на застосування до них незаконних методів слідства. Перевірка цих скарг у суді потребує значного часу. Нагляд за слідством з боку прокуратури не завжди належний.

Виявляючи порушення законності при провадженні дізнання чи досудового слідства, суди реагували на них винесенням окремих ухвал. Так, у 2003 р. судами винесено 2,5 тис. таких ухвал, у 2004 р. — майже 3 тис.

Таке становище зумовлено в значній мірі відсутністю закону про статус слідчого. У чинному Кримінально-процесуальному кодексі України передбачено, що обов'язком слідчого є обвинувачення підозрюваного і його захист від обвинувачення. Однак слідчий при такому роздвоєнні не може бути об'єктивним за обставин перебування на державній службі та відповідальності за розкриття злочину. Його діяльність спрямовується на користь відомства, в якому він служить, тобто — в бік обвинувачення.

Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу суд з метою перевірки й уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового слідства, вправі доручити органу, який провадив розслідування, виконати певні слідчі дії. Органи ж досудового розслідування досить часто ставляться до таких доручень суду зверхньо і порушують стро-

ки їх виконання. Так, у 2004 р. судами було видано понад 2,5 тис. судових доручень, з яких більше 1 тис. виконано з порушенням встановленого строку, а майже 400 так і залишилися невиконаними.

Вирішити ці проблеми, на наше переконання, можна лише шляхом створення системи досудового слідства на принципово нових засадах, ліквідації такого архаїчного інституту, як направлення справи на додаткове розслідування, законодавчого визначення статусу слідчого, який при проведенні досудового слідства не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, а має бути процесуально незалежним шукачем істини і представником судової влади зі всіма притаманними суддям гарантіями незалежності та самостійності.

Іншим фактором, що впливає на ефективність і оперативність правосуддя, є якість роботи прокурорів та адвокатів. На жаль, вони не всі мають високу професійність. У цих структурах відсутня належна дисципліна. Прокурори та адвокати дозволяють собі запізнюватися в судові засідання або не з'являтися зовсім. У зв'язку з цим розгляд справ відкладається, що негативно впливає на строки їх розгляду. За даними апеляційних та місцевих судів, у 2004 р. через неявку прокурорів було відкладено розгляд більше 5 тис. кримінальних справ, через неявку адвокатів — понад 10 тис. кримінальних та майже 20 тис. цивільних справ.

Верховний Суд України у минулому році неодноразово звертався до голови Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури щодо аналізу причин неявки адвокатів у судові засідання. Але, на жаль, до цього часу не вжито жодних заходів впливу щодо недопущення порушень адвокатами при виконанні ними своїх обов'язків.

Тяганина розгляду кримінальних справ, у яких підсудні тримаються під вартою, пов'язана також з недовідомою у судові засідання підсудних зі слідчого ізолятора. Так, у 2004 р. розгляд понад 7,3 тис. справ був відкладений з цієї причини.

Наприклад, Голосіївський районний суд м. Києва розглядає кримінальну справу, в якій уже тривалий час не може перейти до судових дебатів, оскільки, очікуючи вересня 2005 р., коли закінчаться строки давності, адвокати за графіком «хворіють» і суд не має якогось ефективного інструменту для того, щоб зупинити цей саботаж. На нашу думку, прийняття нового Закону «Про адвокатуру», визначення чітких механізмів притягнення адвокатів до відповідальності сприяло б поліпшенню становища. Проте цей закон тривалий час не приймається, як і новий Закон «Про прокуратуру». Суддям закидають, що вони не завжди приймають законні й обгрунтовані рішення. Але треба знати, що сьогодні вищестоящі суди позбавлені права ініціювати усунення порушення законів. У зв'язку з цим в окремих регіонах судді, прокурори, працівники слідства та адвокати діють як одне ціле. Зі всіма наслідками, які з цього витікають. Це особливо просліджується у справах про розтаження автомобілів та інших товарів. Усі знають, що в цій сфері допускаються зловживання, але прокурорських подань чи подань митних органів у вищестоящі суди майже немає. А без цих подань скасувати незаконне судові рішення неможливо.

Важливе значення для авторитету судової влади в державі має своєчасність виконання судових рішень, що набрали законної сили. Законодавством на суди покладено обов'язок по зверненню до виконання постановлених ними рішень, вирішення яких віднесено до повноважень державної виконавчої служби. Статистичні дані цієї служби свідчать, що в 2004 р. примусовому виконанню підлягало понад 6 млн. виконавчих документів, виданих на підставі судових рішень, але 2,3 млн. цих документів залишилися невиконаними. Невиконання судових рішень негативно впливає на авторитет судової влади. У цьому явищі, як у краплі води, вбачається вся слабкість державної влади.

Аналіз стану здійснення правосуддя свідчить про те, що судова система України не є ідеальною. Але заявляти, що в Україні немає правосуддя, підстав немає. Треба усвідомлювати, що судді і працівники судів, як і в кожній державі, — це частина суспільства. Судова система має той вигляд, який спричиняють умови політичного та економічного життя країни.

Верховний Суд ніколи не знімав із себе відповідальності за стан правосуддя в державі. Нами постійно аналізуються тенденції у правозастосовній діяльності судів, і якщо законодавство застосовується неправильно чи неоднаково, ми оперативно й доступними нам засобами намагаємося виправити становище. Достатньо сказати, що після прийняття Конституції України Верховним Судом внесено зміни

в чинні та прийнято нові постанови Пленуму з питань здійснення правосуддя, у тому числі 43 — у кримінальних, 16 — у цивільних справах. Ці постанови стосуються найбільш актуальних і поширених проблем, що виникають при розгляді судових справ, надають судам належну допомогу в застосуванні законодавства.

Починаючи з кінця 2002 р. Верховним Судом спільно з Радою суддів України запроваджено вивчення стану організації роботи судів із виїздом на місця та наступним розглядом результатів перевірок на засіданні Президії Верховного Суду України. Уже здійснено виїзди в суди дев'яти областей та регіонів і за результатами вжито заходів до підвищення рівня здійснення правосуддя. Апеляційні суди здійснили ці заходи в більшості судів районної ланки.

Кожен випадок порушення суддями вимог закону є предметом обговорення на засіданнях кваліфікаційних комісій суддів, де їм дається відповідна оцінка, винні притягуються до дисциплінарної відповідальності. Лише у 2004 р. до дисциплінарної відповідальності притягнуто 129 суддів. Порядку в судах стає більше. За минулий рік кількість скарг на тяганину зменшилась більше ніж на 30 %.

Ми підтримуємо ідею контролю за діяльністю суддів з боку як громадськості, так і державних структур. Діяльність Вищої ради юстиції та кваліфікаційних комісій суддів є підтвердженням того, що суди відкриті і їх діяльність контролювана. Проте механізм цього контролю має бути ретельно виписаний у законі. Інакше бажання контролювати суд неодмінно перетвориться у здійснення процесуального впливу на суд з метою домогтися певних рішень.

Скромна заробітна плата, не завжди належні умови роботи, постійне перебування в зоні конфліктів між людьми, що звертаються до суду, фізичні перевантаження від кількості справ призводять до того, що бажаних їти на посаду судді небагато. Вакансії заповнюються дуже повільно. Це симптом, який спонукає до серйозних роздумів і вимагає термінового втручання з боку як законодавчої, так і виконавчої влади.

Не всі судді мають спеціалізовану освітньо-професійну підготовку. Кожний п'ятий має досвід роботи в місцевому суді менше трьох років. Академія суддів України провадить лише підвищення кваліфікації суддів, а питання професійної підготовки молодих суддів до теперішнього часу належним чином не вирішено.

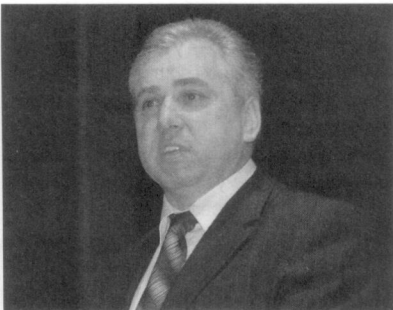
Ми підтримуємо ідею створення Концепції національної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів, працівників апарату судів та державної судової адміністрації. В Україні необхідно запровадити обов'язкове навчання кандидатів на посаду професійного судді у спеціалізованому закладі освіти. Таким навчальним центром може стати насамперед Академія суддів України. Хочу зазначити, що навчальні заклади з підготовки суддів існують у багатьох країнах. Але Україна не приділяє належної уваги цій проблемі.

У 2004 р. на підготовку та підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих кадрів у Державному бюджеті України було виділено 11 млн. грн., на підготовку кадрів та підвищення кваліфікації працівників податкової служби — понад 71 млн. грн. Бюджет Академії суддів України на 2004 р. становив всього 2,7 млн. грн. Думаю, що коментарі тут зайві.

Підбиваючи підсумки, треба сказати, що Україна зробила багато у забезпеченні доступу до правосуддя. Водночас існує багато проблем, які унеможливають повну надійність та справедливість судової системи; зокрема, це відсутність загального бачення шляху її реформування, неповноцінна структура судів, недостатнє фінансування, низький рівень професіоналізму та відповідальності багатьох суддів, залежність суду від органів державної влади, наявність корупційних явищ, надмірна завантаженість суддів, непрозорість діяльності судів, неефективність системи виконання судових рішень та багато інших. Всі вони потребують системного і комплексного вирішення. Найближчим часом ми всю проблематику судочинства і шляхи вирішення цих проблем викладемо на папері і передамо Президенту України, уряду та законодавцю.

Шановні учасники засідання!

Судова система України потребує серйозної уваги, і ми сподіваємося на розуміння цієї проблеми і суспільством, і владними структурами. В свою чергу судді і працівники судів мають усвідомлювати надзвичайно важливу роль, яка відведена їм державою у захисті прав і свобод людини.

Підсумовуючи роботу Ради суддів України у 2004 р., її голова **V.V. Кривенко** зазначив:

— Завдання, покладені на органи суддівського самоврядування Законом «Про судоустрій України», в основному виконані.

Рада суддів України (далі — Рада) спрямовувала свою діяльність на вирішення питань організаційного забезпечення функціонування судів і діяльності суддів, соціального захисту суддів та їхніх сімей, а також інших питань, які безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя, але мають важливе значення для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утвердження незалежності та неупередженості суду, захисту суддів від втручання в їхню судову діяльність.

Минулого року організацію роботи Ради було змінено — вона спрямовувалася на виявлення й запобігання можливим негативним для судової системи явищам, а не на боротьбу з їх наслідками, як у попередні роки. Оскільки до складу Ради входять виключно судді, основним завданням яких є здійснення судочинства, обов'язки з вивчення й підготовки питань, винесених на її розгляд, та забезпечення виконання ухвалених нею рішень, як такі, що вимагають професійного підходу, були покладені на Державну судову адміністрацію України (далі — ДСА). Практика підтвердила правильність обраної форми організації роботи.

На 7 пленарних засіданнях Ради розглянуто 59 питань. Вони стосувалися, зокрема, фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів. Було затверджено ряд положень та інструкцій, які регламентують внутрішню діяльність судів. Надавалися рекомендації щодо призначення та звільнення суддів з адміністративних посад.

Переважну частину рішень Ради виконано. Проте траплялися й випадки невинуватого зволікання їх виконання ДСА та її територіальними управліннями. Яскравим прикладом цього є рішення щодо забезпечення належних умов для здійснення судочинства Дарницьким районним судом м. Києва. З весни минулого року Кабінетом Міністрів України, ДСА та Київською міською державною адміністрацією написано стільки паперів і різного роду циркулярів, що лише з них можна було б спорудити приміщення суду, але він і досі здійснює судочинство у зруйнованому вибухом будинку. Цей випадок засвідчив, що зазначені державні інституції не готові ефективно реагувати на спрямовані проти судів терористичні акти, та продемонстрував бездіяльність органів виконавчої влади і беззахисність судів перед такими формами втручання в судочинство.

Особливу увагу минулого року Рада приділяла розгляду звернень громадян з приводу неправомірних, на їхню думку, дій суддів. Хоча більшість із майже 7 тис. одержаних нею звернень зводилися до намагання у позапроцесуальний спосіб добитися перегляду судових рішень, їх кількість не може не викликати занепокоєння. Посилання на те, що суддя при ухваленні рішення може допустити помилку з об'єктивної причини (особливо зараз, коли реформується процедура розгляду судових справ, запроваджуються механізми забезпечення змагальності сторін, рівності їх перед законом і судом, докорінно змінюється порядок перегляду судових рішень), не завжди є обґрунтованими. Недосконалість і неузгодженість законодавства не дають судді права створювати штучні процесуальні перешкоди для оскарження його рішень, виявляти нетерпимість, принижувати честь і гідність осіб, які беруть участь у справі. Тому щодо суддів, які вчиняли такі дії, Рада ініціювала дисциплінарні провадження.

Практика розгляду звернень громадян дає підстави для певних висновків, зокрема:

- якість професійної підготовки вперше призначених суддів не завжди достатня для належного здійснення ними судочинства;
- система підвищення кваліфікації таких суддів недосконала;
- у суддів, які призначені на посаду безстроково, немає мотивації до підвищення своєї кваліфікації;

— не налагоджено системний контроль за якістю здійснення судочинства кожним суддею і не створені ефективні механізми коригування професійної придатності судді.

Однією з причин, що призвели до такого стану систему професійної підготовки суддів, було блокування державою функціонування Академії суддів України.

ДСА за час свого існування не організувала належного обліку і попередньої перевірки звернень громадян, які надходять на розгляд Ради. Вони реєструються з порушеннями чинного законодавства, що викликає обґрунтовані нарікання заявників. Настав час для створення в ДСА структурного підрозділу, який сприяв би органам суддівського самоврядування та кваліфікаційним комісіям в організації розгляду дисциплінарних питань щодо суддів.

До завдань органів суддівського самоврядування належить забезпечення якомога сприятливіших умов для здійснення правосуддя. Досягнення цієї мети неможливе без належного фінансування діяльності органів судової влади з державного бюджету. Рада не змогла вирішити це питання, оскільки норми Бюджетного кодексу України ставлять суди у фінансову залежність від Міністерства фінансів України. Тому першим і найважливішим кроком у проведенні судової реформи є невідкладне доповнення названого Кодексу главою щодо особливостей фінансування органів судової влади. При цьому визначені у бюджетних запитах видатки на проведення судових процесів не повинні коригуватися ні Кабінетом Міністрів України, ні Верховною Радою України.

Звичайно, підсумком судової реформи має бути створення захищеної від стороннього впливу, доступної, ефективною та самоконтрольованою організації суддів, здатної забезпечити надійний захист прав і свобод громадян. Але основний її результат має полягати у зміні свідомості суспільства — відході від хибної думки, що в нашій країні є основні й другорядні складові державної влади. Судова влада не перша і не третя, вона — одна з трьох.

У зв'язку з цим для нас є незрозумілими розпорядження щодо позапроцесуальної перевірки правильності ухвалених судами рішень. Дехто, тримаючись за старі поняття і не розуміючи суті змін, маскує турботами про державу й національну безпеку, оприлюднює ностальгічні міркування про тотальний контроль над судами, намагається відшукати такі механізми впливу на суддів, які не мають нічого спільного з принципами демократії та рівності, з положеннями Конституції України.

Президія Ради в одному з рішень зазначила, що суддя у зв'язку зі своєю професійною діяльністю має особливий соціальний статус, який повинні поважати всі державні установи, а правоохоронні органи мають оберігати суддів від будь-яких посягань з метою формування впевненості суспільства в неупередженості та справедливості суду.

Не всі високопосадовці розуміють значення статусу судді. Один із новопризначених міністрів, назвавши суди найбільш корумпованими органами державної влади, висловив жаль з приводу того, що ситуацію в них неможливо змінити за допомогою указів. На нашу думку, останнє є не недоліком, а навпаки, перевагою судової системи. Те, що суддівський корпус надійно захищений Конституцією від кадрових потрясінь, впевненість судді в неможливості необґрунтованих його переслідувань є важливою гарантією справедливого і неупередженого судочинства, одним із найвагоміших здобутків нашого суспільства.

V.Ya. Карабань. Зазначивши, що правовідносини між суддею та державою полягають у тому, що держава як роботодавець повинна забезпечити належні умови праці, незалежності і недотор-

Рівень організаційного забезпечення діяльності судів у 2004 р. та завдання Державної судової адміністрації України у визначенні законодавчих механізмів гарантування самостійності судів і незалежності суддів проаналізував у доповіді Голова цього органу

канистость судді, а останній відповідно до змісту присяги зобов'язаний чесно й сумлінно здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним та справедливим, доповідати продовжив:

— Реальний стан судочинства свідчить про те, що жодна зі сторін не виконує взяті на себе зобов'язань, звинувачуючи одна одну в доведенні до кризового стану правосуддя, яке в умовах виникнення нових суспільних відносин неспроможне у повному обсязі забезпечити захист прав та законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб.

Яскравим прикладом цього є, з одного боку, надходження до органів влади різного рівня десятків тисяч скарг і звернень громадян, юридичних осіб щодо дій чи бездіяльності суддів, з іншого, — подання суддями місцевих та апеляційних судів починаючи з 2001 р. майже 3 тис. позовних заяв про стягнення з держави заборгованості із заробітної плати й забезпечення інших визначених Законом «Про статус суддів» гарантій матеріального й соціально-побутового характеру на загальну суму понад 20 млн. грн. Рішення судів про задоволення таких позовних вимог набрали законної сили, але залишаються невиконаними на суму майже 15 млн. грн., незважаючи на звернення окремих суддів до Європейського суду з прав людини. Слід зауважити, що в Законі «Про Державний бюджет України на 2005 рік» видатки на виконання таких рішень передбачено лише в сумі 9,5 млн. грн.

Аналіз причин та умов, які призвели до таких негативних наслідків, свідчить про те, що визначені законами, указами Президента та рішеннями уряду механізми організаційного забезпечення діяльності судів, за допомогою яких держава намагалася виконати взяті на себе зобов'язання, у поєднанні з недосконалими інструментами їх реалізації виявилися неефективними і за своєю природою мають корупційний характер, оскільки створюють можливість для прямого втручання у здійснення судочинства.

За два останні роки Державній судовій адміністрації України (далі — ДСА) у співпраці з Верховним Судом і Радою суддів України вдалося дещо поліпшити рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів, зокрема: отримано 315 приміщень судів і в 300 проведено капітальні й поточні ремонти; встановлено 4 тис. 200 комп'ютерів; створено єдину комп'ютерну мережу судів України; їм надано можливість користуватися правовою базою «Ліга-Закон», електронною поштою, а також доступ до мережі Інтернет; створено веб-портал судів України, на якому розміщено веб-сторінки місцевих та апеляційних судів; усіх суддів забезпечено мантиями та посвідченнями єдиного зразка; збільшено фінансування з 344,8 млн. грн. у 2003 р. до 745,9 млн. грн. у поточному році.

Хоча перелічені здобутки істотно не вплинули на рівень організаційного забезпечення судів, вони були максимально можливими за колишньої влади, яка за жодних умов не бажала визнавати суди окремою гілкою державної влади і свідомо посилювала їх залежність від виконавчих органів усіх рівнів.

Завдяки суспільно-політичним подіям, які докорінно змінили українське суспільство, та обранню нового Президента України виникла унікальна можливість радикально реформувати законодавчі механізми організаційного забезпечення судової діяльності з метою реалізації задекларованих у Конституції принципів самостійності судів та незалежності суддів.

Підтримуючи Програму діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям», вважаємо за необхідне внести ряд пропозицій щодо вдосконалення зазначених механізмів.

1. Упродовж останніх років судової реформи залишається не вирішеним ключове питання — про виплату заробітної плати суддям, що зумовлено як недостатнім бюджетним фінансуванням, так і недосконалою структурою заробітної плати в цілому. Це ставить під загрозу дотримання принципу незалежності суддів.

Пропонується змінити порядок оплати праці суддів, а також реформувати систему державних гарантій їх незалежності, яка включає матеріальне й соціально-побутове забезпечення.

Заробітна плата судді має складатися з посадового окладу, доплати за кваліфікаційний клас та надбавки за вислугу років. При цьому необхідно передбачити підвищення посадового окладу (щоб не допустити зменшення заробітної плати судді порівняно з

попередніми роками) і визначити на законодавчому рівні його розмір залежно від встановленого мінімального розміру заробітної плати (щоб запобігти зниженню доходу судді в разі підвищення загального життєвого рівня в державі).

У Рішенні Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 зазначено, що норми про матеріальне і побутове забезпечення суддів, їх соціальний захист, установлені статтями 44, 45 Закону «Про статус суддів», не можуть бути скасовані чи знижені без відповідної компенсації. Тому найбільш доцільним з точки зору повного додержання державою гарантій незалежності суддів є включення вартості окремих видів їх матеріально-побутового забезпечення і соціального захисту, передбачених названим Законом, до заробітної плати з одночасним відповідним збільшенням її розміру.

Реалізація на законодавчому рівні цих пропозицій не тільки забезпечить незалежність суддів, а й стане важливим чинником підвищення престижу професії судді, що дасть змогу запровадити реальний конкурсний відбір кандидатів на посади суддів, відсутність якого є головною причиною низького професійного рівня вперше призначених суддів і, як наслідок, судочинства в цілому.

2. Протягом двох років при ДСА функціонують Академія суддів України та сім її регіональних відділень, яким вдалося дещо поліпшити ситуацію з підвищенням кваліфікації суддів та працівників судів. За цей період закінчили навчання приблизно 1 тис. суддів і працівників судів. Проте робота ускладнювалася відсутністю приміщень та недостатністю бюджетних коштів для забезпечення навчального процесу і провадилася лише завдяки ентузіазму працівників ДСА та Академії.

Потреба у вирішенні проблеми кадрового забезпечення судів зумовила розроблення ДСА за погодженням із Верховним Судом та Радою суддів України Концепції національної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів і працівників органів та установ судової системи, яку у вигляді змін і доповнень до законів «Про судоустрій України» та «Про статус суддів» подано до Комітету Верховної Ради України з питань правової політики. Реалізація Концепції дасть можливість, по-перше, забезпечити прозорий відбір на конкурсних засадах високопрофесійних, високоморальних та відповідальних кандидатів на посади суддів і сприятиме поглибленню їхніх знань; по-друге, обмежить сторонній вплив на формування суддівських кадрів та звести до мінімуму ризик призначення суддями випадкових осіб; по-третє, створити умови для формування стереотипу поведінки судді як носія судової влади в державі, наділеного важливими повноваженнями під час здійснення правосуддя, що запобігатиме обранню Верховною Радою України безстроково тих суддів, чії дії не відповідають цьому званню; по-четверте, забезпечувати за допомогою законодавчих механізмів упродовж семи років постійний контроль держави за поведінкою спочатку кандидата на посаду, а потім новопризначеного судді та реально впливати на формування його світогляду.

3. Після комплексного обстеження займаних судами приміщень доводиться констатувати, що із 753 судів загальної юрисдикції (не враховуючи адміністративних) лише 48 (6 %) розташовані у приміщеннях, які повністю відповідають вимогам щодо здійснення судочинства. Решта, як свідчать розрахунки, проведені у процесі підготовки проекту цільової державної програми забезпечення судів приміщеннями, потребують серйозних капітальних вкладень на загальну суму приблизно 1,8 млрд. грн.

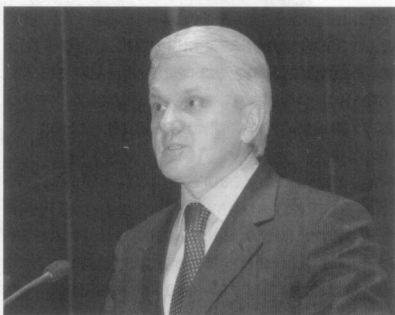
На стадії завершення перебуває також розроблення програми матеріально-технічного забезпечення діяльності судів.

4. Потребує продовження розпочата робота з комплексного впровадження в судах України комп'ютерної техніки (забезпечення нею суддів та працівників апарату судів, створення нових і модернізація наявних локальних комп'ютерних мереж, розроблення, впровадження й супроводження системи електронного документообігу, комп'ютерних програм формування звітності). Таким чином буде закладено основу для реалізації Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» у частині забезпечення прозорості судових рішень шляхом запровадження їх оприлюднення через Інтернет та іншими засобами

з дотриманням при цьому вимог ст. 32 Конституції. Також буде створено реєстр судових рішень із формуванням відповідної бази даних та забезпеченням у встановленому законом порядку доступу до неї.

На превеликий жаль, попри вжиті ДСА та МВС заходи, залишається невирішеною проблема охорони приміщень судів, забезпечення безпеки суддів і членів їхніх сімей. Охороняються лише 123 із 753 судів, тому мають місце випадки викрадення справ, речових доказів і відкриті напади на суддів під час прийому громадян та розгляду справ. Телефонна розмова з Міністром внутрішніх справ Ю.В. Луценком дає підстави сподіватися, що найближчим часом зазначену проблему буде вирішено.

Підсумовуючи сказане, можна відповідально стверджувати, що завдяки комплексу пропонованих заходів буде охоплено практично всі проблеми, які прямо чи опосередковано впливають на самостійність судів і незалежність суддів. Проте їх розв'язання можливе лише за підтримки законодавчої та виконавчої влади. У разі впровадження пропонованих законодавчих механізмів і надання щороку на їх реалізацію 1,5 млрд. грн. бюджетних коштів суди отримають реальні гарантії самостійності, а судді — незалежності, що стане основою підвищення рівня судочинства в державі.

Перед учасниками засідання виступив Голова Верховної Ради України **В.М. Литвин**. Він зазначив, що добір кандидатів на посади суддів має бути прозорим, демократичним і необхідно захищати, обстоювати кандидатури достойних, чесних людей, які

потрібні в демократичному суспільстві. Специфіка роботи Верховної Ради України, за словами її Голови, полягає в тому, що депутатів треба переконувати за допомогою норм закону, а не наказувати їм, підтримати чи не підтримати те чи інше рішення, тим більше що процедура приведення суддів до присяги є досить виваженою.

На думку спікера українського парламенту, насамперед необхідно визначитись, як вибудовувати систему державної влади, щоб уникнути абсурдів. По-перше, потрібно забезпечити абсолютну незалежність гілок влади одна від одної (вони мають діяти паралельно, періодично перетинаючись); по-друге, — позбутися того, що називають підпорядкованістю. Із принципових, глобальних питань доцільно проводити узгоджувальні наради, консультації, під час яких виробляти спільну державну позицію, що посилювало б повноваження і розширювало б можливості кожної з гілок влади.

За оцінкою Голови Верховної Ради України, минулий рік був позначений не тільки важливими змінами в державі та суспільстві, а й створенням реальних передумов для здійснення права людей жити в країні, де панують демократія, закон і справедливість. Для цього, вважає В.М. Литвин, необхідно зробити головне — подолати упереджене ставлення до суду, страх перед ним та перед судовою системою, позбутися уявлення про суд як про каральний орган й усвідомити, що він є інституцією, яка обстоює справедливість, захищає права та свободи людини і громадянина.

Промовець наголосив, що ситуація в судовій системі вимагає того, щоб законодавча й виконавча влада визнали свої зобов'язання щодо створення необхідних умов для ефективної діяльності судів, і запропонував визначити пріоритети у вирішенні цього завдання.

Перша проблема, на його думку, — це фінансове забезпечення. Для її розв'язання уряду й парламенту необхідно докорінно переглянути бюджет і знайти додаткові джерела фінансування судів. В.М. Литвин привернув увагу до того, що в Державному бюджеті на 2005 р. завдяки зусиллям Верховної Ради України та її

відповідних профільних комітетів асигнування на потреби судової влади збільшено порівняно з попереднім роком з 594 млн. до 746 млн. грн., у тому числі понад 20 млн. грн. передбачено на фінансове забезпечення діяльності адміністративних судів.

Нагадавши, що минулого року потреби судів було забезпечено всього на 47 %, промовець запропонував невідкладно прийняти після доопрацювання спільно із суддівським корпусом Закон «Про порядок фінансування судової влади», яким цей порядок буде докорінно змінено. Він висловив думку, що настав час надати судам усіх рівнів можливість мати власні бюджетні рахунки у банківських установах і безпосередньо отримувати з них кошти, а також радикально змінити ст. 48 Бюджетного кодексу і взагалі спільно з урядом переглянути практику формування бюджету.

Другою проблемою В.М. Литвин вважає створення необхідної законодавчої бази. Він повідомив, що в законодавчому портфелі профільних правових комітетів Верховної Ради налічується майже 150 законопроектів, але їх розгляд і прийняття відбуваються вкрай повільно, тому буде визначено декілька пленарних тижнів для розгляду проектів усіх законів, що безпосередньо стосуються діяльності судової системи. Цей процес ускладнюється намаганням привести українське законодавство у відповідність із європейськими нормами, у зв'язку з чим законопроекти направляються на експертизу в європейські інституції, що забирає багато часу й вимагає величезних зусиль. 100 необхідних для судів законопроектів по два-три роки не можуть потрапити до сесійної зали, в тому числі й із цієї причини. Така доля спіткала, наприклад, проекти Кодексу судової влади та Господарського процесуального кодексу.

Зауваживши, що Закон «Про судоустрій України» позитивно вплинув на організацію судової влади, Голова Верховної Ради України вказав на необхідність проаналізувати практику його застосування, оскільки існує багато пропозицій щодо реорганізації державного управління забезпеченням діяльності судів, зокрема щодо підпорядкування Державної судової адміністрації України, Академії суддів та інститутів з підготовки професійних суддів Верховному Суду України. На його думку, потрібно створити цілу систему формування суддівського корпусу як складову системи вищих навчальних закладів.

Коли йдеться про модернізацію нашої влади, яка має бути публічною, наголосив спікер українського парламенту, слід вести мову про посилення судового контролю за її діяльністю на всіх рівнях. Запровадження адміністративного судочинства має супроводжуватися створенням ефективного механізму розгляду на всіх рівнях державного управління конфліктів між державними службовцями або місцевою владою і громадянами. Ніхто не звертає увагу на те, констатував В.М. Литвин, що беззаконня, нехтування правами та свободами громадян з боку місцевих органів влади, різного роду державних інспекцій, управлінь, відділів, органів місцевого самоврядування залишаються безкарними й набули загрозливого характеру. Позасудовий розгляд і вирішення скарг громадян, притягнення до відповідальності державних службовців, особливо за наявності симптомів страшної хвороби — корупції, на рівні обласних структур, міністерств, відомств практично не провадяться. Через недовіру до владних структур громадяни звертаються з численними заявами та скаргами у місцеві суди. За інформацією, яку має парламент, судді переважені такими справами.

Поряд із великими сподіваннями на незалежну і самостійну судову владу, за словами В.М. Литвина, у суспільстві посилюється негативне ставлення до судової системи, що пояснюється не лише складністю судових процедур, а й випадками перевищення суддівських повноважень. Він зазначив, що до Верховної Ради України надходить багато звернень і скарг з приводу діяльності судів, хоча вона не уповноважена вирішувати судові конфлікти.

Голова Верховної Ради України запевнив присутніх, що є багато підстав говорити про налагодження ефективної взаємодії між органами державної влади і це дає змогу сподіватися на розв'язання проблем, які нині постали перед Україною, зокрема тих, що стосуються судової влади.

Прем'єр-міністр України **Ю.В. Тимошенко** зазначила, що може спілкуватися стосовно питань діяльності судів поки що лише як споживач послуг правосуддя. За її словами, вона на власному досвіді переконалася, що

«Дамо незалежне правосуддя!» нагадує гасло радянських часів «Вперед до комунізму!», оскільки як ніхто не збирався будувати комунізм, так ніхто не мав наміру створювати незалежне правосуддя. «Всі ми були свідками того, як кожна хвиля влади намагалася скрупульозно, детально, глибоко, на рівні законодавства вибудувати залежне правосуддя; все було зроблено, щоб судді були слухняні, щоб їх можна було тримати в руках», — сказала Ю.В. Тимошенко. Зауваживши, що можна прийняти скільки завгодно процесуальних кодексів, інших прекрасних законів, але без усунення системи залежності суддів та причин, що її породжують, змінити нічого не вдасться, глава уряду запропонувала проаналізувати, в чому ця залежність полягає.

Прем'єр-міністр України звернула увагу передусім на адміністративну залежність судів, зазначивши, що в ситуації, коли голови судів призначалися на посади главами адміністрацій, судочинство не могло бути незалежним, і наголосила: «...Кому, як не колективу суду, краще відомі моральні та ділові якості, за якими кандидата можна призначити на посаду голови суду?»

Другим аспектом залежності судів Ю.В. Тимошенко назвала порядок їх фінансового забезпечення. На її думку, судова система, безперечно, має фінансуватися з бюджету, але на іншій основі — за спеціальним нормативом, тобто при надходженні до нього коштів певний відсоток необхідно автоматично направляти на потреби судів. Проте це не повинно бути єдиним джерелом фінансування. Доцільно вивчити можливість запровадження механізмів, подібних до тих, що використовуються у страховій медицині чи в системі абонентського обслуговування, коли робиться рівний внесок усіма громадянами, а послуга використовується за потребою.

Третій аспект залежності, на думку глави уряду, стосується корпоративної підтримки в суддівському середовищі. Вона зазначила, що судді насамперед повинні думати про людей, про проблеми, з якими ті прийшли до суду, та про здійснення справедливого правосуддя. Для цього має відбутися внутрішній процес очищення не тільки суддів, а й тих, хто звертається за потребою.

Ю.В. Тимошенко запропонувала у законодавчому порядку надати суддям вищої інстанції право не лише скасовувати незаконні судові рішення, а й вживати певних заходів щодо суддів, які їх постановили, і закликала забезпечити незалежність кваліфікаційних комісій.

На завершення виступу Прем'єр-міністр України запевнила, що нова влада має чіткі наміри зробити правосуддя незалежним та прозорим, що це є можливим і стане реальним.

Про діяльність кваліфікаційних комісій у 2004 р. доповів Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України **В.В. Земляной**:

— На кваліфікаційні комісії суддів покладено виконання фундаментальних з точки зору судово-правової реформи завдань із формуван-

ня та поповнення корпусу професійних суддів, вирішення питань щодо їх відповідності займаним посадам.

Нині в державі крім Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі — ВКК) функціонують десять кваліфікаційних комісій суддів загальних судів (у кожному з апеляційних округів), по-

одній — суддів військових і господарських судів. Упродовж 2004 р. вони провели 124 засідання, на яких розглянуто понад 2 тис. матеріалів, зокрема 533 — щодо надання рекомендацій про призначення на посаду професійного судді вперше (рекомендовано 494 кандидатів, призначено на посаду Президентом України — 362). Проведено атестацію 962 суддів із присвоєнням їм відповідного класу. Порушено 284 дисциплінарних провадження.

ВКК провела 15 засідань, на яких рекомендовано до обрання на посаду судді безстроково 552 суддів (обрано Верховною Радою України — 451), атестовано з присвоєнням відповідного класу — 173, а також розглянуто 21 справу про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та 16 скарг на рішення окружних кваліфікаційних комісій.

Наведені статистичні дані свідчать про те, що кваліфікаційні комісії в 2004 р., як і в попередні, працюючи з великим напруженням, змогли забезпечити формування суддівського корпусу.

У своїй діяльності кваліфікаційні комісії стикаються з багатьма проблемами. Одна з них полягає в тому, що система добору кадрів на посади суддів давно застаріла. На сьогодні будь-який громадянин, котрий відповідає певним визначеним законом вимогам, склавши менше ніж за годину кваліфікаційний іспит в обсязі знань студента профільного вузу, може бути призначений на посаду судді і здійснювати судочинство від імені держави. Кваліфікаційні комісії не мають необхідної бази та часу для глибокого й усебічного аналізу готовності кандидата до виконання повноважень судді, а також для надання йому необхідної практичної допомоги. Не вирішує проблеми й формування резерву суддівських кадрів. Наслідком усього цього є численні скарги на роботу недосвідчених суддів.

У переважній більшості європейських країн зазначені питання вже давно успішно вирішені: претенденти на посаду суддів в обов'язковому порядку проходять навчання у спеціалізованих закладах суддівської освіти. Закріплення в українському законодавстві такої вимоги як обов'язкової дало б можливість належним чином підготувати особу до виконання повноважень судді, ретельно вивчити як професійні, так і психологічні якості претендента. Функції щодо спеціальної підготовки кандидатів на посади професійних суддів повною мірою може взяти на себе Академія суддів України.

За умови запровадження зазначеної системи ВКК вирішуватиме питання, пов'язані з наданням рекомендацій щодо призначення чи обрання суддів, провадитиме з кандидатами співбесіду з метою з'ясування їх особистих і ділових якостей, а також розглядатиме скарги на рішення екзаменаційної комісії Академії суддів. Відпаде необхідність у повторному екзаменуванні кандидатів у Вищій раді юстиції. Інші кваліфікаційні комісії виконуватимуть атестаційні та дисциплінарні функції.

Про наявність у роботі кваліфікаційних комісій із добору кадрів істотних недоліків свідчить той факт, що минулого року було закінчено розслідування і передано до суду кримінальні справи щодо шести суддів, ще стосовно восьми провадиться розслідування. Крім того, протягом 2004 р. притягнуто до дисциплінарної відповідальності 129 суддів (99 оголошено догану, 10 понижено кваліфікаційний клас, щодо 20 прийнято рішення про звільнення з посади). Це означає, що кваліфікаційні комісії при формуванні корпусу професійних суддів та визначенні рівня фахової підготовки кандидатів повинні підвищити вимогливість щодо їх ділових і моральних якостей і таким чином не допустити до здійснення правосуддя випадкових осіб.

Останнім часом кваліфікаційні комісії суддів апеляційних округів прийняли ряд рішень, які не відповідають чинному законодавству. Зокрема, допускалося надання (або відмова в наданні) рекомендацій кандидатам у судді лише на підставі екзаменаційних листів без прийняття рішень, передбачених Законом «Про судоустрій України».

Незважаючи на збільшення кількості порушених дисциплінарних проваджень і фактів притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності дисциплінарна практика в цілому не відповідає стану здійснення судочинства. Кваліфікаційні комісії, розглядаючи подання про притягнення суддів до такої відповідальності за допущені тяганину чи інші грубі порушення чинного законодавства, часто не виявляють належної вимогливості та принциповості, необгрунтовано відмовляють у застосуванні дисциплінарних стягнень, що не сприяє

належному виконанню суддями службових обов'язків. Досить зазначити, що в 2004 р. подання було внесено щодо 284 суддів, а притягнуто до дисциплінарної відповідальності лише 129.

За інформацією Вищої ради юстиції, впродовж року була помітною тенденція до поширення випадків, коли цей орган тільки через недодержання кваліфікаційними комісіями порядку дисциплінарного провадження був змушений скасовувати їх правильні по суті рішення про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності або направлення йому рекомендацій щодо внесення подання про звільнення їх із посади. Мають місце факти, коли перевірка даних про дисциплінарний проступок здійснюється формально, його конкретні обставини у рішеннях не зазначаються.

Іноді кваліфікаційні комісії суддів загальних судів рекомендують на посади суддів кандидатів, які не відповідають вимогам чинного законодавства України щодо віку та наявності стажу роботи в галузі права.

Проте скасувати необгрунтовані рішення кваліфікаційних комісій вкрай складно, тому що згідно із Законом «Про судоустрій України» оскаржити рішення таких комісій можуть лише судді або кандидати на ці посади. Вихід із такого становища, на нашу думку, полягає у внесенні змін до статей 95, 101 названого Закону, а саме в наданні права оскаржувати рішення кваліфікаційних комісій суддів і тим особам, які ініціювали дисциплінарне провадження.

Протягом поточного року на адресу Ради суддів України та ВКК надійшло понад 6 тис. звернень громадян щодо допущених судових помилок та порушень суддями норм судової етики. Розгляд таких звернень має свою специфіку. Відповідно до чинного законодавства жодна посадова особа, жоден орган не уповноважені це робити, крім кваліфікаційних комісій, які мають право у ході дисциплінарного провадження перевірити скаргу щодо судді по суті, вивчити справу, одержати пояснення. Проте відповідно до ч. 3 ст. 73 Закону «Про судоустрій України» члени зазначених комісій працюють у них на громадських засадах і не звільнені від виконання своїх основних обов'язків. Перевірити ж таку кількість звернень можна, лише займаючись цим на постійній основі.

Таким чином, назріла потреба у створенні спеціального робочого органу кваліфікаційних комісій суддів — судової інспекції, яка перевіряла б скарги та звернення і в якій постійно працювала б певна кількість суддів. Необхідно також створити у кожній кваліфікаційній комісії секретаріат.

Як свідчить практика, ті члени кваліфікаційних комісій, які не є суддями, не беруть активну участь в їх роботі, рідко бувають на засіданнях. Тому доцільно внести зміни до ст. 75 Закону «Про судоустрій України», а саме зменшити в такій комісії кількість представників обласної ради та Міністерства юстиції з двох до одного (від кожного з цих органів), а натомість ввести до складу комісії ще двох суддів.

Оскільки створення кваліфікаційних комісій суддів в апеляційних округах себе не виправдало, треба повернутися до попередньої системи, коли така комісія діяла в кожному обласному центрі.

Кваліфікаційні комісії суддів, як і весь суддівський корпус, хочуть бачити наше правосуддя бездоганим, в усякому разі не гіршим, ніж у Європі, і робитимуть усе для того, щоб підняти підготовку суддівських кадрів на більш високий рівень, але для цього їм потрібна законодавча підтримка.

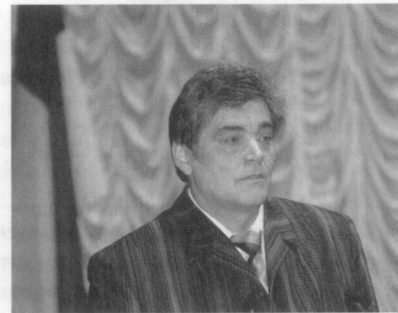

Під час обговорення доповідей перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики **М.В. Оніщук** зазначив, що в Комітеті, як і в парламенті IV скликання в цілому, склалися ділові відносини з Верховним, Вищим господарським та Вищим адміністративним судами України, а це сприяє відшуканню оптимальної моделі судоустрою. Він повідомив, що парламенту вдалося наблизитися до завершення кодифікації про-

цесуального законодавства, завдяки чому буде оновлено важливі процесуальні засади судочинства.

Народний депутат України зосередив увагу присутніх на деяких стереотипах, які заважають рухатись уперед. Вони полягають у тому, що: процес підпорядкований судоустрою (насправді ж особливості процесуальної організації правосуддя є визначальними для побудови судової системи); апеляційне оскарження повинно мати тотальний характер (це закріплено в чинному законодавстві, хоча світовий досвід підтверджує доцільність певних обмежень); кожна з наявних спеціалізацій судів має стосуватися всіх трьох інстанцій (у той час як поглибленню спеціалізації можна запобігти).

М.В. Оніщук підтримав висловлені в доповідях пропозиції щодо посилення контролю суддів за доббором суддівських кадрів та створення судової інспекції, яка має складатись із суддів і працювати на постійній основі.

Голова Вищої ради юстиції **М.А. Шелест** нагадав, що стан здійснення правосуддя та його організаційного забезпечення обговорюються щороку, проте й через 10 років після початку реформування судової системи залишається велика кількість

невіршених проблем. Він пояснив це відсутністю єдиної чіткої концепції судової реформи і наголосив на необхідності попереднього обговорення та обгрунтування науковцями й практиками будь-яких проектів зазначеної реформи.

Сказане повною мірою стосується і реформування Вищої ради юстиції (далі — ВРЮ), зауважив її Голова. Його треба здійснювати з урахуванням світової практики, яка полягає в тому, що подібні органи наполовину складаються із суддів. На думку М.А. Шелеста, у ВРЮ має бути два управління — дисциплінарне та кваліфікаційне.

Торкнувшись проблеми навчання суддів, промовець зазначив, що воно не має передувати конкурсному професійному відбору, навпаки, спочатку необхідно визначитися щодо якостей кандидата, а потім надати йому можливість набути професійних навичок.

М.А. Шелест закликав тісніше співпрацювати із ВРЮ та Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, більш пильно оцінювати кандидатів, не допускаючи на посади суддів осіб із низьким рівнем знань та хибкими моральними якостями.

Голова Вищого господарського суду України **Д.М. Притика** звернув увагу на зміни щодо кількісних показників у судовій практиці в сфері господарського судочинства. Протягом 2004 р. до господарських судів надійшло 349 033 звернення (що на

63 421 більше, ніж у попередньому році): до місцевих — 279 346 звернень (розглянуто 221 256), до апеляційних — 41 537 (розглянуто 38 191), до Вищого господарського суду України (далі — ВГСУ) — 28 150 (розглянуто 25 165). До Верховного Суду України оскаржено 6872 рішення ВГСУ, з яких змінено або скасовано 463 (270 постановів і 193 ухвали).

Основними причинами скасування рішень господарських судів промовець назвав недотримання ними засад судочинства та неправильне застосування норм матеріального і процесуального права, а також неузгодженість чинного законодавства, його неоднакове трактування. Через недосконалість процесуального законодавства питання про прийняття апеляційних і касаційних скарг

до провадження вирішується залежно не від правильності оскаржуваних судових рішень, а від правильності оформлення скарг. Це призвело до порушення строків розгляду справ, поширення тяганини в судах, їх бюрократизації, що робить їх менш доступними для громадян. З'явилася тенденція до збільшення кількості судових помилок, порушень норм Кодексу професійної етики суддів, про що свідчать численні скарги на роботу судів і звернення до Європейського суду з прав людини.

Д.М. Притика повідомив, що з метою усунення зазначених недоліків ВГСУ готує роз'яснення й оглядові листи з питань правильного застосування законодавства господарськими судами, узагальнює судову практику, організовує навчання вперше призначених суддів. Значна увага приділяється запровадженню сучасних інформаційних технологій, що дає змогу істотно скоротити терміни та підвищити якість розгляду справ. Протягом останніх років було створено єдину комп'ютерну мережу господарських судів України, до якої входять комп'ютерна система судового діловодства та засоби електронного зв'язку. Завдяки цьому з'явилася можливість запровадити єдиний електронний документообіг у системі цих судів і в найкоротший термін отримувати в електронному вигляді різні процесуальні документи. З урахуванням положень Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» у частині проведення судової реформи президія ВГСУ затвердила Програму заходів щодо вдосконалення роботи та підвищення ефективності діяльності господарських судів України, яка розрахована на 2005—2010 рр.

Голова ВГСУ зауважив, що після передання Державній судовій адміністрації України (далі — ДСА) функцій з організаційного забезпечення судів і повноважень головного розпорядника відповідних бюджетних коштів, різко зменшилося фінансування господарських судів, у тому числі на капітальне будівництво й ремонт, зарплату й соціальні виплати суддям та працівникам судів. Із 27 місцевих господарських судів 15 працюють у приміщеннях, які не відповідають вимогам щодо здійснення правосуддя, зокрема через відсутність достатньої кількості залів судових засідань. Водночас мали місце випадки, коли ДСА вирішувала за рахунок судів власні проблеми.

За словами Д.М. Притики, незважаючи на неодноразові звернення Ради суддів господарських судів України та президії ВГСУ щодо необхідності збільшення чисельності суддів господарських судів, яка не відповідає реальній потребі, ДСА зазначене питання тривалий час не вирішує. Потребує вдосконалення і робота з добору кадрів, підготовки кандидатів на посади суддів і спеціалістів для роботи в судовій системі, підвищення їх кваліфікації.

Пославшись на численні звернення суддів щодо різкого погіршення організаційного забезпечення діяльності господарських судів, промовець заявив про нагальну потребу у поверненні відповідних повноважень ВГСУ та перетворенні ДСА з центрального органу виконавчої влади на державний орган зі спеціальним статусом у складі Верховного Суду України, підконтрольний Раді суддів України.

На завершення виступу Голова ВГСУ наголосив, що без вирішення проблем організаційно-кадрового та матеріально-технічного забезпечення судової системи неможливо досягти якісних зрушень у забезпеченні правосуддя. Це зумовлює необхідність у наданні серйозної державної підтримки, розробленні й затвердженні національної цільової програми розвитку судової системи України на 2005—2010 рр.

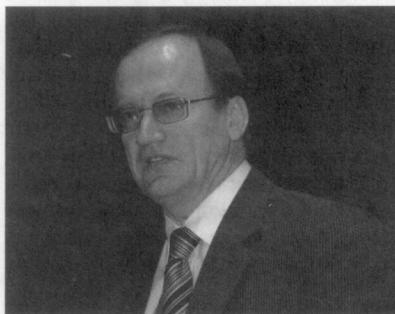

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини **Н.І. Карпачова**, констатувавши хронічне недофінансування судової влади і фактично жебрацький стан судів загальної юрисдикції, повідомила, що до неї звернулися 200 суддів Уманського міського суду Чер-

каської області, Миргородського міського та Шишацького районного судів Полтавської області, Талалаївського районного суду Чернігівської області, які порушили питання про низьку зарплату, що є меншою, ніж прожитковий мінімум. У зв'язку з цим омбудсмен вказала на необхідність терміново встановити певні норми щодо оплати праці суддів, наголосила на тому, що стовідсоткове фінансування судової влади має бути передбачене на законодавчому рівні, та запропонувала внести відповідні зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 13 грудня 1999 р. № 2288 та до Державного бюджету на 2005 р.

З питання незалежності й недоторканності суддів Н.І. Карпачова повідомила, що порушення прав людини в останні роки траплялись і щодо суддівського корпусу. Зокрема, до неї звернулися судді Апеляційного суду Київської області з приводу того, що працівники Генеральної прокуратури України втручаються в їхню роботу, вдаючись до психологічного тиску, вимагають від них документи, які не стосуються конкретних справ, принижують людську гідність.

Уповноважений з прав людини привернула увагу учасників засідання до судової тяганини, перевантаження суддів і неналежного ставлення деяких із них до виконання службових обов'язків, на велику частку незаконних арештів і виправдальних вироків. Вона наголосила на нагальній необхідності запровадити адміністративну юстицію, зауваживши, що цей інститут дасть можливість розвантажити суди, а також висловила думку про важливість негайного реформування, а не руйнування військових судів.

Голова Вищого адміністративного суду України **О.М. Пасенюк** назвав одним із найважливіших напрямів судової реформи створення системи адміністративних судів, які згідно з досвідом багатьох країн є доступним і ефективним інструментом захисту

прав, свобод і законних інтересів людини.

Промовець докладно висвітлив деякі питання, до вирішення яких не може розпочати здійснення правосуддя Вищий адміністративний суд: про нагальну необхідність прийняття Верховною Радою України Кодексу адміністративного судочинства — головного інструмента захисту адміністративними судами прав та свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин; про те, що в Державному бюджеті на 2005 р. мінімальні потреби цього суду забезпечено лише на 8,4 % — у сумі 3 млн. 335,2 тис. грн.; про відсутність приміщення, у зв'язку з чим дев'ять обраних суддів не можуть виконувати свої професійні обов'язки і немає змоги дообрати решту суддів та сформувати апарат суду.

Зазначивши, що у зв'язку з особливостями адміністративних спорів їх повинні вирішувати судді, які мають не лише юридичну освіту, досвід роботи, а й глибокі знання з публічних галузей права та високі моральні якості, О.М. Пасенюк закликав Вищу кваліфікаційну комісію суддів, Раду суддів України та Державну судову адміністрацію України створити дієвий механізм добору й навчання, навіть виховання кандидатів у судді адміністративних судів — суддів нової формації.

Голова Вищого адміністративного суду привернув увагу до ще однієї проблеми, яка негативно впливає як на розвиток адміністративної юстиції в Україні, так і на вирішення кадрових проблем, — до заяв окремих осіб щодо недоцільності створення системи адміністративних судів. У зв'язку з цим він наголосив на неконституційності проекту Судового кодексу, який активно лобіюється у Верховній Раді України й серед суддів загальних судів і фактично перекреслює багаторічну роботу народних депутатів, відомих науковців та інших фахівців над рядом процесуальних кодексів і законів (у тому числі вже прийнятих), що регулюють діяльність судів. Промовець розцінив нападки на адміністративні

суди як намагання законсервувати елементи старої судової системи і властиву тоталітарному суспільству ідеологію панування держави над людиною, де останній відводиться роль керіваного об'єкта, на який спрямовані владно-розпорядчий вплив та адміністративний примус.

О.М. Пасенюк заповнив присутніх, що за підтримки Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Верховного Суду, Ради суддів України буде вирішено всі проблеми, подолано всі труднощі і з набранням чинності Кодексом адміністративного судочинства своєчасно розпочато діяльність адміністративних судів зі здійснення правосуддя, і при цьому зауважив, що першим екзаменом на професійність, неупередженість та моральність для суддів цих судів стане розгляд справ під час виборчої кампанії 2006 р.

Суддя Верховного Суду України, член Президії цього суду **В.І. Косарев** висвітлив негативні тенденції у розвитку судової системи й судочинства, які перешкоджають утвердженню в Україні верховенства права. На його думку, конституційні засади поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову впродовж багатьох років реалізовувались у нашій країні таким чином, що кожна з гілок влади виборювала своє місце в державному устрої. Оскільки судова влада, втративши право законодавчої ініціативи, опинилась у період державотворення в нерівних умовах із законодавчою і виконавчою, вона й залишилася найслабшою.

Зауваживши, що всі гарантії незалежності судів та суддів установлюються законами, указами Президента та постановами уряду і що іншого шляху формування судової системи як незалежної гілки державної влади не існує, промовець наголосив, що ці ж органи можуть надані судам гарантії також скасовувати, звужувати і призупиняти.

Він навів приклад, коли рішенням Конституційного Суду України (далі — КСУ) від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 були визнані неконституційними положення ст. 58 Закону «Про Державний бюджет України на 2001 рік», якими призупинялася дія законодавчих актів України в частині надання пільг, компенсацій і гарантій, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів, у тому числі ст. 44 Закону «Про статус суддів». Суд зазначив, що передбачені законом гарантії незалежності суддів звужувати чи скасовувати будь-якими нормативними актами не можна, оскільки це суперечить Конституції, зокрема статтям 126, 130. Проте незважаючи на повторне рішення КСУ від 1 грудня 2004 р. № 20-рп/2004 про неконституційність частин 2—4 ст. 78 Закону «Про Державний бюджет

України на 2004 рік» (згідно з якою право на гарантії та компенсації мали лише ті працівники бюджетних установ, чий доходи не перевищували прожиткового мінімуму), Законом «Про Державний бюджет України на 2005 рік» (ст. 38) судді, як й інші працівники бюджетних установ, знову були позбавлені тих соціальних гарантій, про які йшлося в названих рішеннях КСУ. Позбавлення зазначених гарантій потягло зменшення фінансування на матеріальне забезпечення судів, що згідно з рішенням КСУ від 24 червня 1999 р. № 6-рп/99 є прямим порушенням ст. 130 Конституції. З цього приводу В.І. Косарев поставив риторичне запитання: «Які ще аргументи потрібні для того, аби довести до правової свідомості посадових осіб державних органів, що Конституція не дає права у такий завуальований спосіб, за допомогою закону, який є чинним лише рік, впливати на судову владу?».

Промовець проаналізував також ситуацію, пов'язану з виконанням Державною судовою адміністрацією України доручення Ради суддів України щодо розроблення положення про норми забезпечення суддів України службовим обмундируванням, коли Міністерство юстиції України надало висновок, суть якого зводилася до того, що проект відповідної постанови Кабінету Міністрів України суперечить чинному законодавству. І це за наявності рішення КСУ від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 з цього питання і ч. 12 ст. 44 Закону «Про статус суддів», наголосив В.І. Косарев. Він також привернув увагу учасників засідання до того, як Державна судова адміністрація України доводить головам апеляційних судів ліміти бюджетних асигнувань та заробітної плати суддям, вирішує питання щодо приміщень судів і, не маючи права законодавчої ініціативи, пропонує зміни до статей 44 і 45 Закону «Про статус суддів», спрямовані на звуження їх соціальних гарантій.

Аналізуючи проблему виконання судових рішень, промовець нагадав, що судді Апеляційного суду Донецької області змушені були звернутися до Європейського суду з прав людини у зв'язку з невиконанням рішень про стягнення на їх користь заборгованості із заробітної плати. «А що вже говорити про пересічного громадянина, чи можуть суди захистити його законні права, коли судді самі не захищені?», — знову поставив риторичне запитання В.І. Косарев. Зауваживши, що відсторонення судів від контролю за виконанням судових рішень було реакцією Міністерства юстиції на вихід судів з-під фінансового і кадрового підпорядкування останнього, він запропонував знову підпорядкувати виконавчу службу судам (у правовому, а не в організаційному плані) і надати їм право порушувати питання про звільнення з посад осіб, винних у невиконанні таких рішень.

Оскільки Верховний Суд України працює в умовах перевантаження, що в свою чергу призводить до порушення конституційних засад судочинства й законних прав громадян, В.І. Косарев запропонував внести необхідні зміни до чинного Кримінально-процесуального кодексу, не чекаючи прийняття нового.

За результатами обговорення порядку денного було прийнято постанову, яка публікується нижче.

Про стан здійснення судочинства у 2004 р. і завдання на 2005 р.

*Постанова спільного розширеного засідання
Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів України
та колегії Державної судової адміністрації України
віг 18 лютого 2005 р. № 2*

Обговоривши стан здійснення судочинства у 2004 р., Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України зазначають, що внаслідок розвитку демократичних засад у державі значно підвищилася роль суду як гаранта захисту прав та основних свобод людини і громадянина. Судова влада в Україні набуває все більшого авторитету в суспільстві. Зростає довіра громадян до суду, про що свідчить кількість їхніх звернень за захистом своїх прав і свобод.

Якщо у 2001 р. суди розглянули 3,1 млн. справ, то в 2002 р. — 4,9 млн., у 2003 р. — 5,9 млн., в 2004 р. — 6,4 млн.; із них цивільних — 1,9 млн. (на 18 % більше, ніж у 2003 р.), господарських — майже 277 тис. (на 26,9 % більше), про адміністративні правопорушення — 3,6 млн. (на 6,8 % більше); водночас зменшилася кількість розглянутих кримінальних справ — 518 тис. (на 15 % менше порівняно з 2003 р.).

Значно зросло у 2004 р. навантаження на суддів. Середньомісячне надходження справ на одного суддю в місцевих судах становило 118,6 справи, а в окремих — понад 200 справ, у Верховному Суді України — 71,7.

Незважаючи на зростання навантаження, абсолютна більшість судових справ вирішена якісно, з дотриманням вимог чинного законодавства. У звітний період залишено без зміни в апеляційному порядку 96,1 % судових рішень місцевих судів у кримінальних справах, 98,1 % — у цивільних і 96,2 % — у господарських.

Оперативність розгляду судових справ зросла майже на 5 %. Порівняно з попереднім роком зменшилася кількість нерозглянутих справ. Поліпшилося становище із дотриманням судами вимог Конвенції про захист прав і основних свобод людини, інших міжнародних угод, ратифікованих Україною, та з використанням у судовій діяльності практики Європейського суду з прав людини.

З метою забезпечення однакового та правильного застосування судами чинного законодавства, належної організації їхньої роботи Верховним Судом України систематично аналізується та узагальнюється судова практика, судам нижчої ланки планово надається методична допомога, більшість чинних постанов Пленуму Верховного Суду України (далі — Пленум) приведено у відповідність із законодавством України.

Значно ширшою стала практика застосування судами альтернативних, не пов'язаних з ув'язненням видів кримінального покарання. Питома вага осіб, засуджених до позбавлення волі, скоротилася з 34,9 % у 2001 р. до 26,5 % у 2004 р., що свідчить про гуманніший підхід до призначення покарань засудженим, особливо тим, які вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості.

На базі Академії суддів України почали діяти шість її регіональних відділень: у містах Донецьку, Львові, Одесі, Севастополі, Харкові та Чернівцях. Академія проводила двотижневі навчання для 843 осіб, вперше призначених на посаду судді, та спеціалізовані семінари, в яких взяло участь понад 1000 суддів.

Набуває поширення висвітлення судових процесів у засобах масової інформації.

Проте у здійсненні правосуддя мали місце й недоліки.

У 2004 р. понад строки, встановлені Цивільним процесуальним кодексом України (далі — ЦПК), розглянуто 20,1 % цивільних справ. У судах окремих областей цей показник є ще більшим, зокрема у Харківській — 38,2 %, Дніпропетровській — 33,5 %, у судах м. Києва — 34,6 %. З порушенням термінів, визначених Кримінально-процесуальним кодексом України (далі — КПК), місцеві суди призначили до попереднього та судового розгляду 8,7 % справ. У Дніпропетровській області цей показник становить 21,9 %, Полтавській — 18,4 %, Харківській — 15,5 %, в Автономній Республіці Крим — 17,1 %. Є факти тягання при розгляді кримінальних справ, коли підсудні неприпустимо довго тримаються під вартою.

Внаслідок судових помилок, виявлених при розгляді справ в апеляційному порядку, скасовано чи змінено вироки місцевих судів щодо 8833 осіб (4,0 % загальної кількості осіб, стосовно яких постановлені вироки) та 27 200 рішень у цивільних справах (1,9 % постановлених місцевими судами).

Апеляційні суди не завжди вживали дієвих заходів до виправлення недоліків, допущених судами нижчої ланки, і направляли справи на новий судовий розгляд до місцевих судів навіть у випадках, коли за наявних обставин була можливість усунути допущені порушення, у тому числі шляхом постановлення нових судових рішень.

У місцевих судах мало місце несвоєчасне звернення судових рішень до виконання, що вкрай негативно впливало як на відновлення порушених прав і законних інтересів людини та держави, так і на можливість своєчасного виконання судових рішень у примусовому порядку.

Значною мірою таке становище склалося у зв'язку з тим, що донині не завершено судово-правову реформу.

Фактично у державі ще не створено структуру судів. Не утворений Апеляційний суд України. Незважаючи на те, що 1 червня 2005 р. закінчується визначений законодавцем термін формування адміністративних судів, їх не сформовано. Через відсутність приміщень та відповідного фінансування не може розпочати роботу Вищий адміністративний суд України.

Не прийняті новий КПК, Кодекс адміністративного судочинства України, у зв'язку з чим не набув чинності новий ЦПК. Тривалий час очікують прийняття законопроекти про внесення змін і доповнень до законів України «Про судоустрій України» та «Про статус суддів», які перебувають на розгляді в Верховній Раді України. Деякі чинні закони не узгоджені між собою, що на практиці спричиняє багато правових колізій.

Із року в рік суди належним чином не фінансуються. На їхню діяльність з державного бюджету кошти виділяються значно менше від фактичної потреби. Неналежне фінансування праці змусило суддів і працівників апарату понад 200 місцевих загальних судів звернутися до найвищих посадових осіб держави з клопотанням про вжиття невідкладних заходів до виправлення такого становища.

Незважаючи на рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 20-рп/2004 у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 44, 47, 78, 80 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» та конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 78 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій), у ст. 38 Закону «Про Державний бюджет України на 2005 рік» є аналогічна норма (згідно з якою судді, як і інші працівники бюджетних установ, позбавлені певних соціальних гарантій). Крім того, звуження соціальних гарантій суддів, яке порушує вимоги ст. 44 Закону «Про статус суддів», відбулося й унаслідок скасування постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 р. № 177 «Про норми забезпечення службовим обмундируванням суддів України». Рішення Ради суддів України від 21 квітня 2004 р. № 21 щодо розроблення та подання на затвердження положення про норми забезпечення службовим обмундируванням суддів України Державною судовою адміністрацією України (далі — ДСА України) донині не виконано.

Невиконання обов'язків держави щодо належного фінансування діяльності судів і суддів змусило останніх звертатися за захистом своїх прав та інтересів до суду. І такі позови були задоволені. Проте 1800 судових рішень про стягнення на користь суддів 14 млн. грн. станом на серпень 2003 р. так і залишилися невиконаними. ДСА України не змогла забезпечити виділення з державного бюджету необхідних для цього коштів.

Складним є становище й з формуванням суддівського корпусу. Станом на 1 січня 2005 р. в судах загальної юрисдикції вакантні 1208 (15,9 %) суддівських посад. Через незабезпечення належних умов для розміщення слухачів Академія суддів України не повною мірою здійснює діяльність з підготовки кандидатів на посаду судді.

Підвищеної уваги з боку органів суддівського самоврядування потребує питання щодо забезпечення високої моральності та порядності суддів.

Необхідно вдосконалювати співпрацю судів із засобами масової інформації, спрямовану на висвітлення останніми діяльності суддів і роз'яснення норм чинного законодавства.

У зв'язку з наведеним Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України **постановляють:**

1. Звернути увагу судів загальної юрисдикції на те, що при здійсненні правосуддя вони повинні забезпечувати захист прав та основних свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави відповідно до Конституції та законів України. Судові рішення мають узгоджуватися з нормами Конвенції про захист прав і основних свобод людини, рішеннями Європейського суду з прав людини та іншими міжнародними угодами, ратифікованими Україною.

2. Судовим палатам і Військовій судовій колегії Верховного Суду України:

— упродовж I кварталу 2005 р. проаналізувати стан здійснення правосуддя у 2004 р., вивчити причини, що призвели до скасування та зміни судових рішень. Постійно вживати ефективних заходів до своєчасного виправлення виявлених помилок та усунення недоліків у роботі;

— упродовж року завершити перегляд чинних постанов Пленуму відповідно до вимог законодавства України.

3. Верховному Суду України та Раді суддів України:

— продовжити вивчення стану організації роботи місцевих та апеляційних судів із виїздом на місця і наступним розглядом результатів вивчення на засіданнях президій цих органів. З огляду на результати вживати заходів до підвищення рівня організації роботи судів;

— підтримати практику тих апеляційних судів, які відповідно до рекомендацій Верховного Суду України створили робочі групи за участю найдосвідченіших суддів з метою надання ними місцевим судам практичної та методичної допомоги.

4. Головам вищих спеціалізованих, апеляційних і місцевих судів:

— з метою забезпечення однакового навантаження на суддів та унеможливлення впливу на них із боку осіб, які займають адміністративні посади, вжити заходів до розподілу судових справ у порядку, який забезпечував би його об'єктивність, і поінформувати про це Верховний Суд України до 1 червня 2005 р.

5. Голові Вищого адміністративного суду України:

— невідкладно вжити організаційних заходів до створення кваліфікаційної комісії суддів адміністративних судів та органів суддівського самоврядування. Забезпечити своєчасний розгляд матеріалів на кандидатів на посади суддів і голів (їх заступників) адміністративних судів;

— до 1 червня 2005 р. вжити невідкладних заходів до формування кадрового резерву на зайняття вакантних посад суддів адміністративних судів.

6. Головам апеляційних і місцевих судів:

— постійно узагальнювати стан організації роботи судів, звертаючи особливу увагу на дотримання ними строків розгляду судових справ. Спрямувати зусилля на викоринення фактів тяганини, приділяючи особливу увагу своєчасному розгляду кримінальних справ щодо підсудних, які тримаються під вартою;

— у I кварталі 2005 р. проаналізувати стан здійснення правосуддя у 2004 р., вивчити причини, що призвели до скасування та зміни судових рішень, і вжити ефективних заходів до недопущення судових помилок, їх своєчасного виявлення та виправлення, підвищення якості правосуддя, забезпечення належного судового захисту прав та свобод людини і громадянина;

— систематично проводити навчання й семінарські заняття із суддями та працівниками апарату судів, залучаючи до цієї роботи науковців, найдосвідченіших суддів апеляційних, вищих спеціалізованих судів, а також Верховного Суду. Практикувати проведення семінарів із найбільш актуальних питань, що виникають у правозастосовній діяльності судів регіону;

— запроваджувати в судах спеціалізацію суддів із розгляду окремих категорій справ: що впливають із адміністративних правовідносин; про злочини, вчинені неповнолітніми; про поновлення на роботі; відшкодування шкоди тощо;

— забезпечити висвітлення в засобах масової інформації ролі та значення судів, завдань, які стоять перед ними, й існуючих у них проблем. Із метою збереження прозорості судочинства надавати засобам масової інформації можливість своєчасно інформувати громадськість про діяльність судів і відповідно до норм чинного законодавства висвітлювати судові процеси та транслювати судові засідання;

— забезпечити своєчасне звернення до виконання судових рішень, які набрали законної сили.

7. Головам апеляційних судів:

— підтримати практику розгляду апеляційними судами найбільш складних та резонансних судових справ; орієнтувати суди на усунення з їхньої практики безпідставного повернення судових справ на новий розгляд до судів першої інстанції та на додаткове розслідування;

— постійно практикувати направлення до місцевих судів суддів для надання практичної та методичної допомоги, вживати відповідних заходів стосовно суддів, які допускають постановлення судових рішень низької якості та тяганину при розгляді судових справ.

8. Головам судів усіх рівнів та радам суддів:

— забезпечити повну й усебічну перевірку скарг громадян на діяльність судів і неналежне виконання суддями своїх професійних обов'язків, порушення ними присяги та етичних норм;

— не залишати без реагування виявлені порушення, допущені суддями, зокрема ініціювати питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності.

9. Раді суддів України:

— звернутися до Верховної Ради України з клопотанням про невідкладне вирішення питання щодо прийняття КПК, Кодексу адміністративного судочинства України та законів «Про внесення змін до Закону України «Про судові установи України» і «Про внесення змін до Закону України «Про статус суддів», які перебувають на розгляді у Верховній Раді України;

— звернутися до Кабінету Міністрів України з клопотанням про невідкладне забезпечення приміщеннями місцевого Дарницького районного суду м. Києва, Вищого адміністративного суду України, апеляційних та окружних адміністративних судів і належне їх фінансування;

— у I кварталі 2005 р. розглянути на своєму засіданні звіт голови ДСА України про стан забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції приміщеннями, матеріальне забезпечення та соціальний захист суддів і працівників апарату судів у 2004 р., а також про стан виправлення недоліків, виявлених під час перевірки Рахунковою палатою України результатів використання коштів Державного бюджету України, виділених у 2003 р. ДСА України на забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи (звіт департаменту контролю видатків на судову владу, оборону, правоохоронну діяльність та безпеку держави Рахункової палати України, затверджений постановою Колегії останньої від 16 березня 2004 р. № 6);

— ініціювати перед Президентом України питання про підпорядкування ДСА України Верховному Суду України, а її територіальних відділень — апеляційним судам.

10. Раді суддів України та радам суддів загальних судів:

— спрямувати свої зусилля на створення сприятливих умов для діяльності судів;

— здійснювати надійний захист суддів від втручання в їх професійну діяльність.

11. Кваліфікаційним комісіям суддів: при формуванні корпусу професійних суддів та визначенні рівня їх фахової підготовки підвищити вимогливість до ділових і моральних якостей кандидатів на посади суддів.

12. ДСА України:

— до 25 березня 2005 р. поінформувати Раду суддів і Верховний Суд України про заходи, вжиті у 2004 р., до забезпечення приміщеннями судів, розміщених в аварійних будинках і таких, що не відповідають вимогам судочинства, та про стан матеріального забезпечення суддів і працівників апарату судів та підготувати пропозиції щодо невідкладного виправлення існуючих у роботі недоліків;

— вжити заходів до забезпечення безумовного виконання у 2005 р. в повному обсязі норм Закону «Про Державний бюджет України на 2005 рік» у частині фінансування діяльності судів загальної юрисдикції, діяльності кваліфікаційних комісій суддів усіх рівнів та органів суддівського самоврядування;

— упродовж 2005 р. вживати заходів до забезпечення приміщеннями кваліфікаційних комісій суддів усіх рівнів, Ради суддів України та рад суддів областей, міст Києва і Севастополя;

— запровадити реєстр судових рішень зі створенням у комп'ютерній мережі відповідної бази даних і забезпечити доступ до неї в установленому законом порядку;

— у I півріччі 2005 р. розробити та передати на затвердження Ради суддів України нормативи середньомісячного навантаження на одного суддю місцевого, апеляційного, вищого спеціалізованого судів і Верховного Суду України.

13. ДСА України та Академії суддів України: вжити заходів до затвердження Національної концепції підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів, працівників апарату судів, ДСА України та її територіальних відділень.

14. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на Президію Верховного Суду України та президію Ради суддів України.

Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування

Постанова

Пленуму Верховного Суду України
від 11 лютого 2005 р. № 2

З метою забезпечення правильного та однакового застосування судами процесуального законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування, Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є:**

1. Звернути увагу судів на те, що згідно зі ст. 16¹ Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) здійснення обвинувачення в суді покладається на прокурора, а в окремих передбачених у КПК випадках це вправі робити потерпілий чи його представник. Захист підсудного здійснює сам підсудний, його захисник або законний представник. Суд, залишаючись об'єктивним і неупередженим, має створити необхідні умови для виконання сторонами їхніх процесуальних обов'язків та здійснення наданих їм прав, розглянути кримінальну справу і постановити відповідне рішення. З огляду на ці вимоги закону суди при розгляді кримінальних справ не вправі перебирати на себе функції обвинувачення чи захисту.

2. Відповідно до ст. 246 КПК суддя при попередньому розгляді кримінальної справи вправі з власної ініціативи повернути її на додаткове розслідування лише у випадках, коли під час порушення справи, провадження дізнання або досудового слідства були допущені такі порушення вимог КПК, без усунення яких вона не може бути призначена до судового розгляду.

У решті передбачених зазначеною статтею випадків, а саме коли є підстави для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, окремий розгляд справи щодо яких неможливий, або для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу України (далі — КК), якою передбачено відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлене, справа може бути повернена на додаткове розслідування лише за наявності відповідного клопотання одного із названих у ч. 2 ст. 246 КПК учасників процесу.

3. Питання про те, чи перешкоджає порушення закону, допущене під час порушення справи, провадження дізнання або досудового слідства, її призначенню до судового розгляду, вирішується залежно від того, наскільки істотним воно було, до ущемлення яких прав та інтересів учасників процесу воно призвело і чи є можливість поновити ці права й інтереси. Кримінальна справа у будь-якому разі не може бути при-

значена до судового розгляду, якщо: вона не була порушена або порушена некомпетентною особою; її розслідування провадила не уповноважена на те особа чи особа, яка підлягала відводу; було порушено вимоги КПК про обов'язковість пред'явлення обвинувачення і матеріалів розслідування для ознайомлення; при провадженні дізнання чи досудового слідства було порушено право обвинуваченого на захист або право користуватися рідною мовою чи мовою, якою він володіє, і допомогою перекладача.

Допущені при вчиненні окремих слідчих чи процесуальних дій порушення закону, що призвели до ущемлення прав та інтересів учасників процесу, поновити які неможливо, не можуть бути підставою для повернення справи на додаткове розслідування. За наявності відповідних підстав такі порушення мають тягти визнання доказів недопустимими.

Не може бути підставою для повернення справи на додаткове розслідування і недодержання прокурором вимог статей 228—232 КПК (якщо для усунення допущених порушень не потрібно проводити слідчі дії). У таких випадках відповідно до ст. 249¹ КПК суддя повертає справу прокурору для усунення недоліків.

4. Повернення справи на додаткове розслідування через наявність підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб допускається лише за умови, що окремий розгляд справи щодо останніх неможливий і що надійшло відповідне клопотання прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника. Питання про наявність таких підстав вирішується з урахуванням доказів, що є у справі, інших конкретних її обставин, а також вимог ст. 94 КПК, в якій визначено приводи і підстави до порушення кримінальної справи.

З'ясовуючи можливість розгляду справи щодо іншої особи в окремому провадженні, суддя повинен керуватися вимогами ст. 26 КПК, маючи на увазі, що справи про злочини, вчинені у співучасті, мають розглядатись, як правило, в одному провадженні. Постанова органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття кримінальної справи, про відмову в її порушенні щодо іншої особи або про виділення справи щодо такої особи в окреме провадження не є перешкодою для повернення справи на додаткове розслідування.

Встановивши при розгляді клопотання про повернення справи на додаткове розслідування, що відповідно до вимог ст. 26 КПК справа щодо іншої особи може бути розглянута в окремому провадженні, суддя (суд) залишає це клопотання без задоволення. У таких випадках після розгляду справи за наявності до того підстав суддя (суд) на виконання вимог ст. 278 КПК повідомляє своєю постановою (ухвалою) прокурора про вчинення злочину.

5. Повернення справи на додаткове розслідування у зв'язку з наявністю підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею КК, якою передбачено відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлене, допускається тільки за клопотанням прокурора або потерпілого чи його представника.

Постанова органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття кримінальної справи в частині обвинувачення особи у вчиненні більш тяжкого злочину чи про відмову в порушенні відповідної справи, як і постановва щодо обсягу обвинувачення, не є перешкодою для повернення справи на додаткове розслідування з цих підстав.

Клопотання прокурора про повернення справи на додаткове розслідування із зазначених підстав може бути задоволене лише тоді, коли він відповідно до ст. 277 КПК не вправі змінити обвинувачення в суді.

6. Наведений у ст. 246 КПК перелік підстав для повернення справи на додаткове розслідування зі стадії попереднього розгляду справи є вичерпним. Тому суддя не вправі повернути справу на додаткове розслідування з цієї стадії, наприклад, з мотивів неповноти досудового слідства або у зв'язку з тим, що обвинувачений після передання справи до суду зник і місце його перебування невідоме.

7. Визнати правильною практику тих судів, які в разі надходження до попереднього розгляду справи клопотання про повернення її на додаткове розслідування від одного з названих у ч. 2 ст. 246 КПК учасників процесу повідомляють про це інших учасників процесу.

8. Повернення справи на додаткове розслідування зі стадії судового розгляду справи допускається лише з мотивів неповноти або неправильності досудового слідства.

Досудове слідство визнається неповним, якщо під час його провадження всупереч вимогам статей 22 і 64 КПК не були досліджені або були поверхово чи однібічно досліджені обставини, які мають істотне значення для правильного вирішення справи (не були допитані певні особи; не витребувані й не досліджені документи, речові та інші докази для підтвердження чи спростування таких обставин; не досліджені обставини, зазначені в ухвалі суду, який повернув справу на додаткове розслідування, коли необхідність дослідження тієї чи іншої з них впливала з нових даних, установлених при судовому розгляді; не були з'ясовані з достатньою повнотою дані про особу обвинуваченого; тощо).

Неправильним досудове слідство визнається в разі, коли органами досудового слідства при вчиненні

процесуальних дій і прийнятті процесуальних рішень були неправильно застосовані або безпідставно не застосовані норми кримінально-процесуального чи кримінального закону і без усунення цих порушень справа не може бути розглянута в суді.

9. Відповідно до ч. 1 ст. 281 КПК повернення справи на додаткове розслідування зі стадії судового розгляду допускається лише тоді, коли неповнота або неправильність досудового слідства не може бути усунута в судовому засіданні.

Якщо суд має змогу усунути виявлені недоліки досудового слідства під час судового розгляду справи шляхом більш ретельного допиту підсудного, потерпілого, свідків, виклику й допиту нових свідків, проведення додаткових чи повторних експертиз, витребування документів, давання судових доручень у порядку, передбаченому в ст. 315¹ КПК, вчинення інших процесуальних дій, а також шляхом поновлення порушених під час розслідування справи процесуальних прав учасників процесу, направлення справи на додаткове розслідування є неприпустимим. За необхідності суд може відкласти її розгляд для витребування додаткових доказів (ст. 280 КПК).

Звернути увагу судів на те, що за змістом чинного законодавства виклик і допит нових свідків, проведення додаткових чи повторних експертиз, витребування документів, давання судових доручень у порядку, передбаченому в ст. 315¹ КПК, на підтвердження чи спростування позицій сторін допускаються тільки за клопотанням сторін. При цьому судові доручення суд дає лише з метою перевірки й уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового слідства.

10. За змістом статей 246 та 281 КПК повернення справи на додаткове розслідування зі стадії судового розгляду можливе як за клопотаннями учасників процесу, так і з ініціативи суду. Проте суд не може з власної ініціативи повернути справу на додаткове розслідування, коли під час її судового розгляду встановлено підстави для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, або підсудного — за інший злочин, або для збільшення обсягу обвинувачення.

За наявності підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею КК, якою передбачено відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для збільшення обсягу обвинувачення справа може бути повернена на додаткове розслідування лише за умови, що прокурор не вправі змінити обвинувачення в суді (ч. 2 ст. 277 КПК), а також коли потерпілий чи його представник вважають, що підстави для цього є, а прокурор їх не вбачає.

Виходячи з того, що згідно з чинним законодавством докази подають сторона обвинувачення і сторона захисту, рекомендувати судам перед закінченням судового слідства (ст. 317 КПК) з'ясовувати у сторін, чи всі докази на обґрунтування своїх доводів вони подали, і фіксувати їхні відповіді у протоколі судового засідання. При цьому слід мати на увазі, що згідно з ч. 3 ст. 253 КПК суд не вправі відмовити учасникам судового розгляду в дослідженні доказів, якщо вони є належними і допустимими.

Неприпустимим є повернення справи на додаткове розслідування у випадках, коли немає доказів, які б підтверджували обвинувачення, і вичерпані всі можливості одержання додаткових доказів. За таких обставин суд має витлумачити всі сумніви на користь підсудного і постановити згідно з ч. 4 ст. 327 КПК виправдальний вирок.

11. Звернути увагу судів на те, що їхні висновки не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих із порушенням процесуального порядку збирання останніх, а також на матеріалах досудового слідства, які не перевірені в судовому засіданні. Визнання обвинуваченим (підсудним чи засудженим) своєї вини має бути всебічно перевірене. У разі зміни підсудним показань, даних під час досудового слідства, суд повинен з'ясувати причину цього, ретельно перевірити всі його показання і дати їм належну оцінку.

Заява обвинуваченого чи підсудного про застосування щодо нього незаконних методів слідства сама по собі не є підставою для направлення справи на додаткове розслідування. Якщо за своїм характером така заява є приводом до порушення кримінальної справи (п. 1 ч. 1 ст. 94 КПК), суддя (суд), попередивши заявника про кримінальну відповідальність за ст. 383 КК, направляє її за належністю прокурору. У разі, коли вирішення кримінальної справи в суді до перевірки прокурором цієї заяви виявиться неможливим, розгляд справи може бути відкладено до закінчення перевірки. Результати перевірки не є обов'язковими для суду і підлягають оцінці разом з іншими доказами.

12. Підстави для повернення справи на додаткове розслідування можуть виникнути на будь-якій стадії судового розгляду: під час судового слідства чи судових дебатів, при зверненні підсудного до суду з останнім словом, а також при постановленні вироку. В останніх трьох випадках суд відновлює судове слідство і вирішує питання, що виникло, вислухавши попередньо міркування сторін (ст. 326 КПК).

13. Звернути увагу судів на те, що письмове клопотання про повернення справи на додаткове розслідування необхідно долучати до справи, а усне — заносити до протоколу судового засідання.

Порушене у клопотанні питання вирішується у мотивованій постанові (ухвалі), яка виноситься в нарадчій кімнаті і підлягає оголошенню в судовому засіданні.

У такому рішенні має бути обґрунтовано висновок про наявність підстав для повернення справи на додаткове розслідування і може бути зазначено, які слідчі дії необхідно провести під час нього. При цьому суддя (суд) не вправі наперед вирішувати питання про формулювання й обсяг обвинувачення, його доведеність, кваліфікацію вчиненого, достовірність того чи іншого доказу чи переваги одних доказів перед іншими, а також вважати встановленими обставини, які підлягають перевірці в ході додаткового розслідування.

Вказівки судді (суду) є обов'язковими для органу дізнання, слідчого та прокурора. Якщо останні не дослідили обставин, зазначених у постанові (ухвалі) про

повернення справи на додаткове розслідування, проведені дізнання чи досудове слідство можуть бути визнані однобічними і неповними (п. 2 ч. 2 ст. 368 КПК), що є підставою для скасування вироку та повернення справи на додаткове розслідування (п. 1 ч. 1 ст. 367 КПК).

Невиконання органом досудового слідства слідчої дії, зазначеної в постанові судді (ухвалі суду), допускається лише в разі, коли провести її фактично неможливо. Про це, а також про можливість підтвердження обставин, які мають бути встановлені за рішенням суду, іншими доказами або за допомогою додаткових процесуальних дій необхідно зазначити у відповідних процесуальних документах.

Вказівки судді (суду) про необхідність притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, або про кваліфікацію дій обвинуваченого за статтею КК, якою передбачено відповідальність за більш тяжкий злочин, або про пред'явлення йому обвинувачення, яке раніше не пред'являлося, підлягають перевірці органом дізнання, слідчим, прокурором у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом. Якщо за результатами такої перевірки обставини, на які послався суддя (суд) при поверненні справи на додаткове розслідування, не підтвердяться, постановою органу дізнання, слідчого чи прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи з відповідної підстави не може розцінюватись як невиконання рішення суду і не повинна сама по собі тягнути повторне повернення справи на додаткове розслідування.

14. Протягом семи діб з дня винесення постанови судді (ухвали суду) про повернення справи на додаткове розслідування сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядалася по першій інстанції апеляційним судом — подання чи скарги до суду касаційної інстанції.

Постанови місцевих судів про повернення справи на додаткове розслідування й ухвали апеляційних судів щодо них, а також ухвали апеляційних судів, якими скасовано вироки місцевих судів з поверненням справи на нове розслідування чи новий судовий розгляд, у касаційному порядку (визначеному в ч. 2 ст. 383 і ч. 2 ст. 386 КПК) не переглядаються як такі, що не перешкоджають подальшому провадженню у справі.

15. Відповідно до ст. 374 КПК апеляційний суд скасовує вирок (постанову) і повертає справу на додаткове розслідування лише у випадках, коли:

— під час дізнання чи досудового слідства були допущені такі істотні порушення кримінально-процесуального закону, які виключають можливість постановлення вироку чи постанови;

— є підстави для застосування кримінального закону про більш тяжкий злочин, обвинувачення у вчиненні якого засудженому не пред'являлось, якщо з цих підстав була подана апеляція прокурора або потерпілого чи його представника;

— є підстави для застосування кримінального закону, яким передбачено відповідальність за більш тяжке суспільно небезпечне діяння порівняно з установленим під час досудового слідства, у справах про

застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

— при апеляційному розгляді справи встановлено таку односторонність або неповноту дізнання чи досудового слідства, які не можуть бути усунені в судовому засіданні.

Якщо апеляційний суд має змогу усунути виявлені недоліки досудового розслідування шляхом проведення судового слідства чи давання судових доручень у порядку, передбаченому в ст. 315¹ або ст. 358 КПК, повернення справи на додаткове розслідування не допускається.

16. З метою підвищення вимогливості щодо органів дізнання та досудового слідства суди повинні реагувати шляхом винесення окремих постанов (ухвал) на істотні порушення закону, які потягли повернення

справи на додаткове розслідування або тяганину при судовому розгляді справ.

17. Рекомендувати місцевим та апеляційним судам систематично аналізувати причини повернення справ на додаткове розслідування, вживати всіх передбачених законом заходів до забезпечення правильного й однакового застосування відповідного законодавства.

18. У зв'язку з прийняттям цієї постанови визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 р. № 3 «Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування» (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 р. № 3, від 13 січня 1995 р. № 3 та від 3 грудня 1997 р. № 12).

Світлої пам'яті Петра Івановича Шевчука

Судово-правова система, юридична громадськість України зазнали тяжкої, непоправної втрати. 8 березня на 58-му році помер суддя у відставці, заслужений юрист України Петро Іванович Шевчук. Він усе своє зріле життя присвятив утвердженню в нашій країні законності та правопорядку, захисту прав людини.

Народився П.І. Шевчук 14 липня 1947 р. у с. Рижулинця Хмельницького району Хмельницької області.

Трудову діяльність розпочав у 1965 р. Працював слюсарем-монтажником на будовах Сибіру.

У 1974 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка за спеціальністю «Правознавство» і був обраний народним суддею Подільського районного народного суду м. Києва, а в 1977 р. — суддею Київського міського суду.

Із 1982 р. — голова Дніпровського районного народного суду м. Києва. Протягом 1984—1987 рр. — заступник голови Київського міського суду, впродовж 1987—1990 рр. — начальник управління кадрів Міністерства юстиції Української РСР.

У 1990 р. призначений завідуючим відділом з питань звернень громадян Секретаріату Верховної Ради України, у 1993 р. — заступником Міністра юстиції України.

Із жовтня 1993 р. по грудень 2003 р. — заступник Голови Верховного Суду України; з грудня 1993 р. — голова Судової палати у цивільних справах. Суддя вищого кваліфікаційного класу, входив до складу Президії Верховного Суду України.

Указом Президента України від 4 жовтня 1997 р. за особисті заслуги у зміцненні законності та правопорядку, високий професіоналізм присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

Автор ряду законопроектів про внесення змін і доповнень до Цивільного, Цивільного процесуального кодексів, Кодексу про шлюб і сім'ю та інших законодавчих актів нашої держави.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 червня 1995 р. призначений керівником робочої групи з підготовки проекту Цивільного процесуального кодексу України.

Як член Державної міжвідомчої комісії з питань вступу України до Ради Європи, Керівного комітету з нагляду за виконанням Спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи брав участь у реформуванні правової системи і місцевого самоврядування в нашій країні.

Входив до складу Комісії з підготовки змін до Конституції України, що впливали із рішень всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Із 1996 по 2003 рр. — голова редакційної ради журналу «Вісник Верховного Суду України».

Співупорядник ряду збірників, автор і співавтор численних публікацій, присвячених застосуванню на практиці чинного законодавства, реформуванню судової системи, зокрема книг: «Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства» (2002 р.), «Апеляційне і касаційне оскарження судових рішень» (2002 р.), «Постанови Пленуму Верховного Суду України. 1972—2002 рр.» (2003 р.).

Важко переоцінити вклад Петра Івановича Шевчука у реформування судово-правової системи, утвердження України як правової держави. За особливі заслуги у здійсненні правосуддя, великий внесок у забезпечення захисту прав та свобод громадян указами Президента України від 21 серпня 2000 р. й 30 квітня 2002 р. нагороджений орденами «За заслуги» III і II ступенів, а також у 2002 р. — Почесною грамотою Верховної Ради України. Удостоєний у 1982 р. й медалей «В пам'ять 1500-річчя Києва» та «За трудову доблесть».

Колектив суддів і працівників апарату Верховного Суду України глибоко сумує з приводу передчасної смерті П.І. Шевчука, колишнього заступника Голови Верховного Суду України, судді у відставці, заслуженого юриста України, високопрофесійного правника, сумлінна багаторічна праця якого відзначена численними нагородами, чуйної, сердечної людини та висловлює співчуття рідним і близьким покійного й щиро поділяє їхнє горе.

Світла пам'ять про Петра Івановича Шевчука назавжди залишиться в серцях усіх, хто з ним працював, хто його знав.

Рішення у цивільних справах

При настанні страхових подій, передбачених п. 2 Положення про порядок і умови державного обов'язкового особистого страхування осіб рядового, начальницького та вільнонайманого складу органів і підрозділів внутрішніх справ України (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1991 р. № 59, діє в редакції постанови від 19 листопада 1992 р. № 627 зі змінами, внесеними постановами від 9 березня 1995 р. № 165 та від 22 березня 1995 р. № 206), виплату страхових сум провадить Національна акціонерна страхова компанія «Оранта». У разі виникнення спору щодо виплати страхових сум він вирішується в установленому законом порядку між застрахованим (його спадкоємцями) і Національною акціонерною страховою компанією «Оранта»

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 20 жовтня 2004 р.
(в и т я г)*

У листопаді 2002 р. М. звернувся до суду із позовом до управління Міністерства внутрішніх справ України в Черкаській області (далі — УМВС) та Золотоніського міськрайвідділу цього управління про відшкодування шкоди, пославшись на те, що з жовтня 1975 р. до 4 січня 2000 р. він перебував на службі в органах внутрішніх справ, а 10 січня 2000 р. висновком МСЕК йому встановлено II групу інвалідності з втратою 80 % професійної працездатності внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби. Відповідно до ст. 23 Закону від 20 грудня 1990 р. № 565-XII «Про міліцію» (далі — Закон) він має право на отримання одноразової допомоги, однак відповідачі такої допомоги не виплатили, у зв'язку з чим просив стягнути одноразову допомогу в розмірі п'ятирічного грошового утримання, а саме 46 тис. 59 грн., та 18 тис. 792 грн. — як компенсацію у зв'язку із затримкою виплати цієї суми.

Золотоніський міський суд рішенням від 10 грудня 2002 р. позов задовольнив: постановив стягнути з відповідача на користь М. 46 тис. 316 грн.

Апеляційний суд Черкаської області ухвалою від 12 лютого 2003 р. рішенням суду першої інстанції частково змінив: сума одноразової допомоги, що підлягає стягненню з відповідача на користь М., була зменшена до 21 тис. 888 грн.

У касаційній скарзі УМВС, пославшись на неправильне застосування судом норм матеріального права, порушило питання про скасування ухвалених у справі судових рішень.

Перевіривши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга частково підлягає задоволенню з таких підстав.

Задовольняючи позов частково, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, виходив з того, що ч. 6 ст. 23 Закону передбачено виплату одноразової допомоги в розмірі від трирічного до п'ятирічного грошового утримання (залежно від ступеня втрати працездатності) колишнім працівникам служби. Проте такого висновку суд дійшов унаслідок неправильного застосування норм матеріального права.

Відповідно до ст. 3 Постанови Верховної Ради України від 25 грудня 1990 р. № 583-XII «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про міліцію» ст. 23 Закону набрала чинності після прийняття передбаченого цією Постановою Положення про порядок і умови державного обов'язкового особистого страхування осіб рядового, начальницького та вільнонайманого складу органів і підрозділів внутрішніх справ України (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1991 р. № 59, діє в редакції постанови від 19 листопада 1992 р. № 627 зі змінами, внесеними постановами від 9 березня 1995 р. № 165 та від 22 березня 1995 р. № 206; далі — Положення).

За змістом пунктів 1, 3—5 Положення Міністерство внутрішніх справ України перераховує на спеціальний рахунок Національної акціонерної страхової компанії «Оранта» (далі — НАСК «Оранта») страхові платежі з державного обов'язкового особистого страхування осіб рядового, начальницького та вільнонайманого складу органів і підрозділів внутрішніх справ України, тому вимоги про виплату страхової суми застрахований або його спадкоємці мають пред'являти до НАСК «Оранта», яка при настанні страхових подій, передбачених п. 2 цього Положення, провадить виплату страхових сум. У разі виникнення спору щодо виплати страхових сум він вирішується в установленому законом порядку між застрахованим (його спадкоємцями) і НАСК «Оранта».

Суд першої інстанції не застосував норми зазначеного Положення і на порушення вимог статей 105, 202, 202¹ ЦПК поклав на УМВС обов'язок сплатити М. одноразову допомогу, передбачену ч. 6 ст. 23 Закону.

Апеляційний суд на порушення вимог ст. 301 ЦПК не перевіряв належним чином доводи, наведені в апеляційній скарзі УМВС, і не звернув уваги на неправильне застосування судом першої інстанції норм матеріального та порушення норм процесуального права.

За таких обставин Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись ст. 334 ЦПК, касаційну скаргу УМВС задовольнила частково: рішення Золотоніського міського суду від 10 грудня 2002 р. та ухвалу Апеляційного суду Черкаської області від 12 лютого 2003 р. скасувала і направила справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Правило ч. 2 ст. 195 ЦК України 1963 р. про залишення завдатку особі, яка його одержала, або стягнення з неї подвійної суми завдатку застосовується в тих випадках, коли між сторонами було укладено договір, проте він не виконується з вини якоїсь зі сторін. У тих випадках, коли сторони домовились укласти договір, але відповідно його не оформили, сплачені в рахунок виконання договору платежі визнаються авансовими і повертаються в тому розмірі, в якому вони надавалися

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 26 лютого 2004 р.
(в и т я г)*

У вересні 2001 р. М. звернувся з позовом до К. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. В заяві позивач зазначив, що з метою придбання дачного будинку в сільській місцевості дав відповідне оголошення в кількох газетах і після цього відповідачка запропонувала йому купити в с. Шибене Бородянського району Київської області земельну ділянку та садовий будинок, що належать їй на праві приватної власності. На підтвердження наміру укласти договір купівлі-продажу він, М., згідно з договором завдатку від 21 серпня 2001 р. передав відповідачці гроші в сумі, еквівалентній 500 дол. США (2 тис. 650 грн.). Однак договір купівлі-продажу не був укладений з вини К., оскільки остання не надала правовстановлюючих документів на садовий будинок. У зв'язку з наведеним позивач на підставі ст. 195 ЦК * просив стягнути з відповідачки на його користь подвійну суму завдатку, а також зобов'язати К. відшкодувати заподіяну йому моральну шкоду.

К. пред'явила М. зустрічний позов про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, пославшись на те, що наприкінці червня 2001 р. вирішила продати належну їй на праві приватної власності земельну ділянку. М. звернувся до неї з пропозицією придбати ділянку й у подальшому неодноразово оглядав її, а також документи, що підтверджують право власності на неї, сплатив завдаток і наполіг на вивезенні з дачного будинку зайвих побутових речей. Однак у визначений день для підписання договору купівлі-продажу не з'явився. Згодом став приходити до неї на роботу, поширювати неправдиві відомості, які порочать її честь, гідність і ділову репутацію, що спричинило психологічні страждання та погіршення стану здоров'я. У зв'язку з наведеним просила зобов'язати М. відшкодувати заподіяну їй матеріальну шкоду (що полягає у витратах на перевезення речей, придбання ліків, а також у втраті заробітку) та моральну шкоду.

Солом'янський районний суд м. Києва рішенням від 7 червня 2002 р., залишив без зміни ухвалою судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва від 27 серпня 2002 р., позов М. до К. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди задовольнив частково: ухвалив стягнути з К. на користь М. подвійну суму завдатку в розмірі 5 тис. 300 грн. та 110,5 грн. державного мита. У задоволенні решти позовних вимог та зустрічного позову відмовив.

На зазначені судові рішення надійшла касаційна скарга К., в якій порушено питання про їх скасування та направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції у зв'язку з неправильним застосуванням судом норм матеріального права та порушенням норм процесуального права.

Розглянувши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Ухвалюючи рішення про стягнення на користь М. подвійної суми завдатку, суд керувався ч. 2 ст. 195 ЦК, відповідно до якої грошова сума, що видається однією з договірних сторін у рахунок належних з неї за договором платежів другій стороні на підтвердження укладення договору й на забезпечення його виконання (завдаток), повертається в подвійному розмірі стороні, яка дала завдаток, якщо укладений договір не був виконаний з вини сторони, що одержала завдаток.

Однак вказана норма матеріального права застосована судом неправильно, оскільки правило ч. 2 ст. 195 ЦК про залишення завдатку особі, яка його одержала, або стягнення з неї подвійної суми завдатку застосовується в тих випадках, коли між сторонами було укладено договір, проте він не виконується з вини якоїсь зі сторін. У тих випадках, коли сторони домовились укласти договір, але відповідно його не оформили, сплачені в рахунок виконання договору платежі визнаються авансовими і повертаються в тому розмірі, в якому вони надавалися.

Вирішуючи спір, суд також неповно з'ясував фактичні обставини справи, не перевірів належним чином доводи та заперечення сторін, не дав оцінки наданим ними доказам. Зокрема, суд не з'ясував, чи зверталися сторони до нотаріальної контори для оформлення й посвідчення угоди, з чієї вини не відбулась угода та чи були завдані порушенням досягнутої між сторонами домовленості збитки.

За наведених обставин Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись ст. 342 ЦПК, касаційну скаргу К. задовольнила: рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 7 червня 2002 р. та ухвалу судової палати у цивільних справах Апеляційного суду м. Києва від 27 серпня 2002 р. скасувала і направила справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою відповідно до ч. 4 ст. 62 Конституції України лише безпідставно засудженій особі в разі скасування вироку як неправосудного

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 17 грудня 2004 р.
(в и т я г)*

У грудні 2002 р. Ч. звернувся до Апеляційного суду Харківської області із позовною заявою до держави Україна в особі прокуратури Червонозаводського району м. Харкова, Охтирського районного суду Сумської

* Тут і далі, якщо інше не застережено, мається на увазі ЦК України 1963 р., який втратив чинність з 1 січня 2004 р., але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

області, а також С. і Б. про стягнення компенсації моральної шкоди у зв'язку з порушенням щодо нього кримінальної справи. Слідство, у процесі якого було порушено його право на захист, а слідчі допустили фальсифікацію, провадилося майже три роки. Пославшись на зазначені й інші обставини, просив стягнути на його користь 500 тис. грн. як компенсацію моральної шкоди.

Суддя Апеляційного суду Харківської області ухвалою від 14 лютого 2003 р. відмовив Ч. у прийнятті позовної заяви на підставі п. 1 ч. 2 ст. 136 ЦПК.

У касаційній скарзі Ч. порушив питання про скасування ухвали апеляційного суду та направлення позовної заяви на розгляд по суті, мотивуючи свою вимогу порушенням судом норм процесуального права.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Постановляючи ухвалу про відмову в прийнятті позовної заяви, суддя апеляційного суду правильно виходив з того, що згідно з п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою відповідно до ст. 62 Конституції України лише безпідставно засудженій особі в разі скасування вироку як неправосудного.

Зі змісту позовної заяви вбачається, що Ч. оскаржував дії органу попереднього слідства та суду, які належать до процесуальних, і чинним законодавством передбачено інший порядок їх оскарження, а саме апеляційний чи касаційний. Постановлена у справі ухвала судді апеляційного суду відповідає вимогам процесуального закону, тому підстав для її скасування немає.

Враховуючи наведене, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись ст. 334 ЦПК, касаційну скаргу Ч. відхилила, а ухвалу судді Апеляційного суду Харківської області від 14 лютого 2003 р. залишила без зміни.

Відповідно до ст. 313 ЦПК України ухвала апеляційного суду, крім іншого, має містити мотиви, за якими суд апеляційної інстанції дійшов свого висновку, і посилання на закон, яким він керувався, а при відхиленні апеляційної скарги в ухвалі зазначаються конкретні обставини й факти, якими спростовуються наведені в ній доводи. Невідповідність ухвали апеляційного суду зазначеним вимогам свідчить про порушення цим судом процесуального права, яке згідно зі ст. 336 ЦПК України є підставою для скасування ухвали й направлення справи на новий апеляційний розгляд.

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 17 листопада 2004 р.
(в и т я г)*

У червні 2000 р. М. звернулася до суду із позовом до П., третя особа — М., про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, мотивуючи позов тим, що в листопаді 1999 р. сталося зіткнення належного їй авто-

мобиля з транспортним засобом відповідача, в результаті чого їй заподіяно шкоду. Пославшись на те, що дорожньо-транспортна подія сталася з вини відповідача, позивачка просила задовольнити її позовні вимоги.

Залізничний районний суд м. Сімферополя рішенням від 25 червня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 4 листопада 2002 р., позов задовольнив частково.

У касаційній скарзі П. просив скасувати ухвалені у справі рішення, пославшись на неправильне застосування судами норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Відповідно до ст. 313 ЦПК ухвала апеляційного суду, крім іншого, має містити мотиви, за якими суд апеляційної інстанції дійшов свого висновку, і посилання на закон, яким він керувався, а при відхиленні апеляційної скарги в ухвалі зазначаються конкретні обставини й факти, якими спростовуються наведені в ній доводи.

Однак ухвала апеляційного суду зазначеним вимогам не відповідає, що свідчить про порушення ним процесуального права, яке згідно зі ст. 336 ЦПК є підставою для скасування цієї ухвали й направлення справи на новий апеляційний розгляд.

З урахуванням наведеного Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись ст. 334 ЦПК, касаційну скаргу П. задовольнила частково: ухвалу Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 4 листопада 2002 р. скасувала і направила справу на новий апеляційний розгляд.

Відповідно до пунктів 2, 3 постанови Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1998 р. № 1598 «Про затвердження Порядку визначення митної вартості товарів та інших предметів у разі переміщення їх через митний кордон України» митна вартість товарів, що ввозяться на митну територію України громадянами, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, визначається на підставі документів (товарні чеки, ярлики, договори дарування тощо), якими підтверджується ціна цих товарів (за яку вони були придбані) та які можна ідентифікувати з наявним товаром, якщо зазначені в цих документах відомості не викликають сумніву щодо їх достовірності. У разі неможливості визначення митної вартості товарів на підставі поданих документів та/або явної невідповідності заявленої митної вартості товарів митній вартості товарів, що міститься в базі даних цінової інформації Держмитслужби, дійсна митна вартість визначається на підставі цін на ідентичні товари, що діють у провідних країнах—експортерах цих товарів

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 26 лютого 2004 р.
(в и т я г)*

У лютому 2001 р. Н. звернувся до суду зі скаргою на неправомірні дії посадових осіб Придунайської мит-

ниці (далі — Митниця), пославшись на те, що начальник Митниці відмовив йому в пільговому оформленні автомобіля «Мітсубісі Паджеро» 2001 р. випуску, ввезеного з Німеччини в Україну через її митний кордон 17 лютого 2001 р., і просив визнати відмову незаконною та зобов'язати суб'єкта оскарження здійснити митне оформлення придбаного автомобіля без сплати мита, акцизного збору та податку на додану вартість відповідно до п. 3 Постанови Верховної Ради України від 5 травня 1996 р. № 162/96-ВР «Про проект Закону України про порядок обкладення податками предметів, які переміщуються громадянами через митний кордон України» (далі — Постанова Верховної Ради № 162/96-ВР *).

Ізмаїльський міський суд Одеської області рішенням від 22 лютого 2001 р. скаргу задовольнив: постановив визнати неправомірною відмову начальника Митниці в пільговому оформленні ввезеного Н. в Україну автомобіля і зобов'язав Митницю здійснити митне оформлення цього автомобіля без сплати мита, акцизного збору та податку на додану вартість; рішення звернув до негайного виконання.

У протесті заступник прокурора Одеської області порушив питання про скасування постановленого міським судом рішення та направлення справи на новий розгляд до цього суду у зв'язку з неправильним застосуванням судом норм матеріального права (зокрема, неправильним застосуванням до скажника пільг, передбачених п. 3 Постанови Верховної Ради № 162/96-ВР), зазначивши, що згідно з вимогами постанови Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1998 р. № 1598 «Про затвердження Порядку визначення митної вартості товарів та інших предметів у разі переміщення їх через митний кордон України» (далі — постанова Кабінету Міністрів № 1598 **) відділ тарифів Митниці визначив вартість автомобілів подібного класу, й вона становить 85 тис. 950 німецьких марок, що значно перевищує 50 % заробленої скажником валюти.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у протесті доводи та перевіrivши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що протест підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до п. 3 Постанови Верховної Ради № 162/96-ВР громадяни-резиденти, які виїжджали у службові відрядження за межі України, в тому числі моряки рибпромислового, торговельного та річкового флоту, мали право додатково до визначених цією постановою неоподатковуваних сум ввезти в Україну предмети (за винятком лікєро-горілчаних та тютюнових виробів) без сплати мита, акцизного збору та податку на додану вартість на суму, не більшу від 50 % заробленої іноземної валюти, підтвердженої документами, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Такий порядок було визначено на той час постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1998 р. № 761 «Про порядок підтвердження суми іноземної валюти, заробленої громадянами-резидентами, які виїжджали у службове відрядження за межі

України» (далі — постанова Кабінету Міністрів № 761 ***). Дія цієї постанови поширювалася на громадян-резидентів, які направлялись у службові відрядження підприємствами, установами та організаціями України, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів.

Відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів № 761 заробленою вважається іноземна валюта, що отримана як оплата праці під час службового відрядження за кордоном працівниками підприємств, установ та організацій України (без урахування добо-вих) за відповідний термін, протягом якого вони не в'їжджали на митну територію України (тобто валюта, зароблена під час останнього виїзду за кордон).

Крім того, відповідно до пунктів 2, 3 постанови Кабінету Міністрів № 1598 митна вартість товарів, що ввозяться на митну територію України громадянами, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, визначається на підставі документів (товарні чеки, ярлики, договори дарування тощо), якими підтверджується ціна цих товарів (за яку вони були придбані) та які можна ідентифікувати з наявним товаром, якщо зазначені в цих документах відомості не викликають сумніву щодо їх достовірності. У разі неможливості визначення митної вартості товарів на підставі поданих документів та/або явної невідповідності заявленої митної вартості товарів митній вартості товарів, що міститься в базі даних цінової інформації Держмитслужби, митна вартість визначається на підставі цін на ідентичні товари, що діють у провідних країнах—експортерах цих товарів.

Як вбачається з митного інвойсу від 16 лютого 2001 р. та митної декларації від 17 лютого 2001 р., наданих Н., вартість ввезеного ним автомобіля «Мітсубісі Паджеро» 2001 р. випуску становить 16 тис. 500 німецьких марок. Проте згідно з довідкою відділу тарифів та митної вартості Митниці від 20 лютого 2001 р. № 61 митна вартість аналогічного транспортного засобу — автомобіля «Мітсубісі» 2001 р. випуску — становить 65 тис. 990 німецьких марок.

Таким чином, поширюючи на заявника дію п. 3 Постанови Верховної Ради № 162/96-ВР, міський суд неправильно застосував норму матеріального права та не застосував норми, які підлягали застосуванню, у зв'язку з чим неправильно вирішив спір.

При новому розгляді справи необхідно з'ясувати: чи є пароплавство, в якому працює Н., підприємством, що повністю або частково утримується (фінансується) за рахунок бюджетних коштів; суму заробленої заявником іноземної валюти за час, що минув

* Постанова Верховної Ради № 162/96-ВР втратила чинність на підставі Закону від 13 вересня 2001 р. № 2681-III «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України», але була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

** Постанова Кабінету Міністрів № 1598 втратила чинність на підставі його ж постанови від 28 серпня 2003 р. № 1375 «Про затвердження Порядку декларування митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон України», але була чинною на час розгляду справи судом.

*** Постанова Кабінету Міністрів № 761 втратила чинність на підставі його ж постанови від 13 грудня 2001 р. № 1652 «Про обсяги та порядок ввезення громадянами на митну територію України продуктів харчування для власного споживання та перелік предметів, що не можуть бути віднесені до особистих речей громадян», але була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

після останнього перетинання ним кордону України, а також дійсну вартість ввезеного автомобіля — і відповідно до цього вирішити справу.

На підставі наведеного Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись стаття-

ми 334, 336 ЦПК, протест заступника прокурора Одеської області задовольнила: рішення Ізмаїльського міського суду Одеської області від 22 лютого 2001 р. скасувала і направила справу до цього суду на новий розгляд.

Рішення у господарських справах

Вітчизняні заклади охорони здоров'я звільняються від сплати земельного податку незалежно від виду та організаційної форми їхньої діяльності

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 5 жовтня 2004 р. (в и т я г)

У липні 2003 р. закрите акціонерне товариство лікувально-оздоровчих закладів «Трускавецькурорт» (далі — ЗАТ) звернулося до суду з позовом про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення від 13 червня 2003 р. Державної податкової інспекції у м. Трускавці (далі — ДПІ), згідно з яким позивачу визначено податкове зобов'язання щодо податку на землю на суму 890 тис. 891 грн. за період 2001—2003 рр., у тому числі 625 тис. 843 грн. — основний платіж та 265 тис. 48 грн. — штрафні санкції. Свої вимоги ЗАТ обгрунтувало тим, що оскаржуване рішення є незаконним, оскільки воно як заклад охорони здоров'я правомірно користується пільгою зі сплати земельного податку, що передбачено п. 4 ст. 12 Закону від 3 липня 1992 р. № 2535-XII «Про плату за землю» (далі — Закон № 2535-XII).

Відповідач проти позову заперечував, посилячись на те, що ЗАТ не є закладом охорони здоров'я.

Господарський суд Львівської області рішенням від 16 березня 2004 р., яке залишив без зміни Львівський апеляційний господарський суд постановою від 1 квітня 2004 р., позов задовольнив частково: визнано недійсним податкове повідомлення-рішення ДПІ від 13 червня 2003 р. в частині визначення податкового зобов'язання щодо податку на землю за 2001 р. на суму 330 тис. 214 грн., з яких 220 тис. 143 грн. — основний платіж та 110 тис. 71 грн. — штрафні санкції. У решті позовних вимог відмовлено. Судові рішення мотивовані тим, що позивач не є закладом охорони здоров'я, а оскільки його своєчасно не було залучено до сплати земельного податку, то відповідно до ст. 18 Закону № 2535-XII він повинен сплатити податок не більше ніж за два попередніх роки.

Вищий господарський суд України постановою від 10 червня 2004 р. постанову Львівського апеляційного господарського суду від 1 квітня 2004 р. залишив без зміни з тих же підстав.

26 серпня 2004 р. Верховний Суд України порушив провадження за касаційною скаргою ЗАТ, в якій йдеться про скасування постанови Вищого господарського суду України від 10 червня 2004 р. та направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції. На обгрунтування скарги зроблено поси-

лення на неправильне застосування норм матеріального права, невідповідність оскаржуваної постанови рішенням Верховного Суду України з питань застосування норм матеріального права.

Розглянувши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Залишаючи постанову суду апеляційної інстанції без зміни, Вищий господарський суд України виходив з того, що вона відповідає вимогам закону. Проте з обгрунтованістю такого висновку погодитися не можна.

У п. 4 ч. 1 ст. 12 Закону № 2535-XII передбачено, що від земельного податку звільняються: вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, спортивні споруди, що використовуються ними за цільовим призначенням.

Визначення терміну «заклад охорони здоров'я» міститься в Основах законодавства України про охорону здоров'я (затверджені Законом від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII, зі змінами і доповненнями; далі — Основи), в яких встановлено правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, врегульовано суспільні відносини у цій галузі.

У ст. 3 Основ передбачено, що заклади охорони здоров'я — це підприємства, установи та організації, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб населення в галузі охорони здоров'я шляхом надання медико-санітарної допомоги, включаючи широкий спектр профілактичних і лікувальних заходів або послуг медичного характеру, а також виконання інших функцій на основі професійної діяльності медичних працівників.

У ст. 16 Основ серед таких закладів, що забезпечують безпосередню охорону здоров'я населення, названо й санаторно-курортні. За правилами цієї статті заклади охорони здоров'я створюються підприємствами, установами та організаціями з різними формами власності, а також приватними особами за наявності необхідної матеріально-технічної бази і кваліфікованих фахівців. Порядок і умови створення закладів охорони здоров'я, державної реєстрації та акредитації цих закладів, а також порядок ліцензування медичної та фармацевтичної практики визначаються актами законодавства України.

У Законі від 5 жовтня 2000 р. № 2026-III «Про курорти», яким визначено правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні, зокрема, передбачено, що організація обслуговування на курортах здійснюється санаторно-курортними за-

кладами різних форм власності (ч. 1 ст. 21). Відповідно до положень ст. 22 зазначеного Закону санаторно-курортні заклади — це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів; перелік видів санаторно-курортних закладів затверджується центральним органом виконавчої влади з охорони здоров'я; типові положення про санаторно-курортний заклад затверджується Кабінетом Міністрів України.

Кабінет Міністрів України постановою від 11 липня 2001 р. № 805 затвердив Загальне положення про санаторно-курортний заклад (далі — Положення), в якому останній визначено як заклад охорони здоров'я, що забезпечує надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів санаторно-курортного лікування (п. 1). Згідно з п. 2 Положення перелік видів санаторно-курортних закладів затверджується Міністерством охорони здоров'я України (далі — МОЗ).

У період, якого стосується оспорюване податкове зобов'язання, був чинним Перелік закладів охорони здоров'я (затверджений наказом МОЗ від 22 червня 1995 р. № 114; зареєстрований в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1995 р. за № 399/935). Згідно з п. 1.6 цього Переліку до закладів охорони здоров'я було віднесено такі санаторно-курортні заклади: бальнеологічна лікарня, грязелікарня, дитяча бальнеологічна лікарня, курортна поліклініка, санаторій, санаторій-профілакторій, спеціалізований санаторій, дитячий спеціалізований санаторій, санаторій для дітей з батьками, дитячий оздоровчий центр.

У нині чинному Переліку закладів охорони здоров'я (затверджений наказом МОЗ від 28 жовтня 2002 р. № 385; зареєстрований в Міністерстві юстиції України 12 листопада 2002 р. за № 892/7180), санаторно-курортні заклади, у тому числі санаторії, також віднесено до закладів охорони здоров'я (п. 1.4).

ЗАТ діє на підставі статуту, відповідно до якого метою його діяльності є організація ефективного спеціалізованого, відновлювального (реабілітаційного) лікування і відпочинку громадян України та інших держав; надання послуг з санаторно-курортного, готельного, екскурсійного, туристичного, медичного, в тому числі спеціалізованого, відновлювального (реабілітаційного) лікування, косметологічного обслуговування відпочиваючим громадянам України та інших держав.

МОЗ відповідно до свого рішення від 29 вересня 1999 р. № 34 видало ЗАТ ліцензію на право провадити підприємницьку діяльність (вид «медична практика»), а на підставі рішення від 6 вересня 2002 р. № 106 — ліцензію на право займатися медичною практикою.

ЗАТ здійснює господарську діяльність за кодом 85.11.3 — діяльність санаторно-курортних організацій, який є підкласом класу 85.11 — діяльність лікувальних закладів, групи 85.1 — діяльність з охорони здоров'я

людини, розд. 85 — охорона здоров'я та соціальна допомога, секції N — охорона здоров'я та соціальна допомога Державного класифікатора України «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД; затверджений наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 22 жовтня 1996 р. № 441; набрав чинності 1 липня 1997 р.). Зазначена обставина підтверджується довідкою від 26 березня 1999 р. № 1932 про включення товариства до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України.

Отже, з урахуванням викладеного та на підставі положення п. 4 ст. 12 Закону № 2535-XII вітчизняні заклади охорони здоров'я звільняються від сплати земельного податку незалежно від їх форми власності та організаційно-правової форми.

Наведене не було враховано судами, а тому судові рішення не можна визнати законними та обґрунтованими.

Таким чином, керуючись статтями 111¹⁷—111²¹ Господарського процесуального кодексу України, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу ЗАТ задовольнила: постанову Вищого господарського суду України від 10 червня 2004 р., постанову Львівського апеляційного господарського суду від 1 квітня 2004 р. та рішення Господарського суду Львівської області від 16 березня 2004 р. скасувала, справу направила на новий розгляд до господарського суду першої інстанції.

У ст. 1 Закону України «Про систему оподаткування» передбачено, що ставки, механізм справляння податків і зборів (обов'язкових платежів), за винятком особливих видів мита, і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватись іншими законами України, крім законів про оподаткування. Закон «Про Збройні Сили України» не є таким, тому передбачені у ст. 14 цього Закону пільги щодо оподаткування не можуть бути підставою для задоволення позову, оскільки відповідні зміни до законів про оподаткування не вносилися

*Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 12 жовтня 2004 р.
(в и т я г)*

У травні 2003 р. військовий прокурор Рівненського гарнізону в інтересах держави в особі однієї з військових частин цього округу (далі — військова частина) звернувся до Господарського суду Рівненської області з позовом до Державної податкової інспекції в м. Рівному, Головного фінансового управління Рівненської обласної державної адміністрації, Управління Державного казначейства у Рівненській області та Управління бюджету та фінансів Рівненського міського виконавчого комітету про повернення сплаченого транспортного податку і пені. Позовні вимоги обґрунтовувалися тим, що згідно зі ст. 14 Закону від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII «Про Збройні Сили України» (далі — Закон № 1934-XII) земля, води, інші природні ресурси, а також майно, закріплені за військовими частинами, військовими навчальними закладами, ор-

ганізаціями та установами Збройних Сил України, є державною власністю, належать їм на праві оперативного управління та звільняються від сплати усіх видів податків.

Відповідачі позов не визнали.

Господарський суд Рівненської області рішенням від 17 червня 2003 р., яке залишив без зміни Львівський апеляційний господарський суд постановою від 7 жовтня 2003 р., позов задовольнив повністю. Суди виходили з того, що військова частина не є власником транспортних засобів, а вони — об'єктом оподаткування.

Вищий господарський суд України постановою від 13 травня 2004 р. скасував постанову Львівського апеляційного господарського суду від 7 жовтня 2003 р. та рішення Господарського суду Рівненської області від 17 червня 2003 р. і відмовив у позові, посилаючись на те, що Закон № 1934-ХІІ не є законом про оподаткування, а відповідно до ст. 1 Закону від 25 червня 1991 р. № 1251-ХІІ «Про систему оподаткування» (далі — Закон № 1251-ХІІ) пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватись іншими законами України, крім законів про оподаткування.

26 серпня 2004 р. Верховний Суд України за касаційною скаргою військової частини порушив касаційне провадження з перегляду постанови Вищого господарського суду України від 13 травня 2004 р. Скарга вмотивована різним застосуванням одного й того ж положення закону в аналогічних справах.

Заслухавши суддю-доповідача, представників сторін, обговоривши доводи касаційної скарги та переві-

ривши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Господарські суди встановили, що відповідно до ст. 1 Закону від 11 грудня 1991 р. № 1963-ХІІ «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» (зі змінами і доповненнями), та ст. 14 Закону № 1251-ХІІ військова частина є платником зазначеного податку. У ст. 1 Закону № 1251-ХІІ передбачено, що ставки, механізм справляння податків і зборів (обов'язкових платежів), за винятком особливих видів мита, і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватись іншими законами України, крім законів про оподаткування. Закон № 1934-ХІІ не є таким, тому передбачені у ст. 14 цього Закону пільги щодо оподаткування не можуть бути підставою для задоволення позову, оскільки відповідні зміни до законів про оподаткування не вносилися.

Таким чином, висновок касаційного суду щодо неправильного застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального права є обґрунтованим і правильним.

За таких обставин, керуючись статтями 111, 111¹⁷—111²⁰ Господарського процесуального кодексу України, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу військової частини залишила без задоволення, постанову Вищого господарського суду України від 13 травня 2004 р. — без зміни.

Рішення у кримінальних справах

Оскільки цивільний позов вирішено судом з істотним порушення вимог чинного законодавства, вирок суду в цій частині скасовано і справу направлено на новий судовий розгляд у порядку цивільного судочинства

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 серпня 2004 р. (в и т я г)

Краснолиманський міський суд Донецької області вироком від 9 вересня 2003 р. засудив С. відповідно до ст. 70 КК* за сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачена ч. 2 ст. 215³ КК 1960 р., ч. 3 ст. 185 та ч. 2 ст. 289 КК, на два роки позбавлення волі і на підставі ст. 2 Закону від 11 липня 2003 р. № 1131-IV «Про амністію» звільнив його від відбування покарання. Цим же вироком П. засуджено відповідно до ст. 70 КК за сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачена ч. 2 та ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 289 КК, на п'ять років позбавлення волі, М. — за ч. 3 ст. 185 КК на підставі ч. 4 ст. 70 цього Кодексу — на три роки позбавлення волі, й обох на підставі

ст. 104 КК звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки.

Суд постановив стягнути з батьків засуджених: солідарно з С.І. та М.А. на користь Ш. — 119 грн. на відшкодування матеріальної і 600 грн. — моральної шкоди; солідарно з С.І., П.С. та П.Г. на користь Б. — 870 грн. на відшкодування матеріальної та 600 грн. — моральної шкоди, на користь І. — 829 грн. на відшкодування матеріальної та — 1 тис. грн. моральної шкоди, на користь Т. — 617 грн. на відшкодування матеріальної, 500 грн. — моральної шкоди; з С.І. на користь Р. — 140 грн. на відшкодування матеріальної шкоди та на користь К. — 300 грн. на відшкодування матеріальної і 1 тис. грн. — моральної шкоди.

В апеляційному порядку вирок не розглядався.

С., П. та М. визнано винними і засуджено за неодноразове вчинення за попередньою змовою крадіжок і незаконне заволодіння транспортними засобами у період з 27 квітня 2001 р. до 18 липня 2002 р.

У касаційному поданні перший заступник прокурора Донецької області порушив питання про скасування вироку і направлення справи на новий судовий

* Тут і далі, якщо інше не застережено, мається на увазі КК України 2001 р.

розгляд. Свою вимогу він мотивував, зокрема, тим, що суд неправильно постановив стягнути з батьків неповнолітніх засуджених кошти на відшкодування матеріальної та моральної шкоди у солідарному, а не в дольовому порядку.

Заслухавши доповідь судді, думку прокурора, перевіривши матеріали кримінальної справи та обговоривши наведені у касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що воно підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Суд правильно встановив фактичні обставини справи і дійшов обґрунтованого висновку про доведеність вини С., П. і М. у вчиненні злочинів. Такий висновок ґрунтується на зібраних у встановленому законом порядку та перевірених судом доказах і в касаційному поданні не заперечується. Кваліфікація дій засуджених також не оспорується прокурором.

Водночас наведені у касаційному поданні доводи про порушення закону при вирішенні судом питання про цивільно-правову відповідальність батьків неповнолітніх засуджених за заподіяну останніми шкоду є обґрунтованими.

Відповідно до вимог чинного законодавства батьки неповнолітньої особи несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинними діями цієї особи, у дольовому порядку, оскільки згідно зі ст. 451 ЦК 1963 р., (була чинною на момент розгляду справи), в солідарному порядку відповідають лише ті особи, які спільно заподіяли шкоду. Крім того, відповідно до статей 446, 447 цього Кодексу батьки неповнолітнього несуть відповідальність за шкоду, заподіяну його злочинними діями, якщо не доведуть, що її було заподіяно не з їхньої вини. У такому випадку батьки мають бути притягнуті до участі у розгляді кримінальної справи як цивільні відповідачі (ст. 51 КПК).

Із матеріалів справи вбачається, що батьки П., С. та М. як цивільні відповідачі у справі не були притягнуті, відповідних процесуальних прав їм не роз'яснювали, пояснень щодо цивільних позовів вони не давали і в судових дебатах участі не брали. Всупереч ч. 2 ст. 297 КПК потерпілі позовних заяв у судовому засіданні не оголошували.

Таким чином, суд розглянув цивільні позови з істотним порушенням чинного законодавства, що вплинуло на правильність прийнятого у справі рішення, а тому є підставою для скасування останнього в цій частині.

З урахуванням зазначеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання першого заступника прокурора Донецької області задовольнила частково: вирок Краснолиманського міського суду Донецької області від 9 вересня 2003 р. щодо С., П., М. у частині рішення про стягнення в солідарному порядку з батьків засуджених коштів на відшкодування матеріальної та моральної шкоди скасувала і справу в цій частині направила в той же суд на новий судовий розгляд у порядку цивільного судочинства.

Відповідно до ч. 3 ст. 61 КК України покарання у виді обмеження волі не застосовується до осіб, які досягли пенсійного віку

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 січня 2005 р.
(в и т я г)*

Галицький районний суд м. Львова вироком від 2 березня 2004 р. засудив П. за ч. 1 ст. 296 КК на один рік обмеження волі та на підставі ст. 75 цього Кодексу звільнив його від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік. Суд постановив стягнути з П. на користь підприємства «Львівелектротранс» 73 грн. на відшкодування заподіяної матеріальної шкоди.

В апеляційному порядку справа не переглядалась.

П. визнано винним у тому, що він 30 грудня 2003 р., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, з хуліганських мотивів почав умисно стукати по дверях тролейбуса, що зрушив з місця, маючи намір перешкодити його руху. Коли водій зупинив тролейбус і вийшов з нього, щоб перепинити хуліганські дії П., останній ударив рукою по дверях тролейбуса й розбив скло, чим заподіяв підприємству «Львівелектротранс» матеріальної шкоди на загальну суму 73 грн.

У касаційному поданні заступник прокурора Львівської області порушив питання про скасування вироку та направлення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням судом кримінального закону при призначенні засудженому покарання.

Заслухавши доповідь судді, думку прокурора, який підтримав подання, перевіривши матеріали справи та обговоривши викладені у поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що воно підлягає задоволенню з таких підстав.

Із матеріалів справи вбачається, що суд першої інстанції на підставі результатів судового слідства дійшов висновку про винність П. у вчиненні дій, відповідальність за які передбачена ч. 1 ст. 296 КК. Правильність цього висновку у касаційному поданні не оспорується.

Що ж стосується наведених у поданні доводів про неправильне застосування судом закону при призначенні засудженому покарання у виді обмеження волі, то вони є обґрунтованими. Відповідно до ч. 3 ст. 61 КК обмеження волі не може бути застосовано до певних категорій осіб, зокрема тих, які досягли пенсійного віку. У цій справі встановлено, що П. на день розгляду справи судом досяг такого віку.

З огляду на зазначене колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання заступника прокурора Львівської області задовольнила: вирок Галицького районного суду м. Львова від 2 березня 2004 р. щодо П. скасувала і направила справу в той же суд на новий судовий розгляд.

При призначенні покарання за сукупністю злочинів однакові за видом і розміром покарання (основні й додаткові) поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей КК України.

Звільнення від відбування додаткових покарань при застосуванні ст. 75 КК України законом не передбачено

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 січня 2005 р.
(в и т я г)*

Бердичівський районний суд Житомирської області вироком від 5 березня 2004 р. засудив П. за ч. 2 ст. 212 КК на два роки обмеження волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків, строком на один рік, за ч. 2 ст. 364 КК — на п'ять років позбавлення волі з позбавленням права обіймати зазначені посади строком на один рік. На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів засудженому остаточно визначено покарання у виді п'яти років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків, строком на один рік, і відповідно до ст. 75 КК його звільнено від відбування цього покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки.

П. визнано винним у тому, що він, працюючи директором приватного підприємства і будучи службовою особою, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків, протягом 2002—2003 рр. умисно ухилився від сплати податків та інших обов'язкових платежів, що призвело до ненадходження в бюджет коштів у великих розмірах — на суму 55 тис. 16 грн. Крім того, він, достовірно знаючи про поточну податкову заборгованість підприємства зі сплати податків та інших обов'язкових платежів, а також про те, що у зв'язку з нею все майно підприємства перебуває у податковій заставі, з метою ухилення від сплати податків у великих розмірах, не отримавши дозволу державної податкової інспекції на відчуження цього майна, протягом червня 2002 р.—лютого 2003 р. незаконно реалізував його.

В апеляційному порядку справа не розглядалася.

У касаційному поданні перший заступник прокурора Житомирської області порушив питання про скасування вироку і направлення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону та м'якістю призначеного засудженому покарання.

Заслухавши доповідь судді, думку прокурора, який підтримав подання, перевіrivши матеріали справи та обговоривши наведені у поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що воно підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Визначення засудженому остаточно додаткового покарання за сукупністю злочинів відповідно до ч. 1 ст. 70 КК шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим не відповідає роз'ясненню, даному Пленумом Верховного Суду України у п. 21 постанови від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», згідно з яким однакові за видом і розміром покарання (основні чи додаткові) поглиненню не підлягають. Застосовуючи принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, суд повинен зазначити у вироку, про яке саме покарання йдеться — основне чи додаткове.

У цій справі суд мав застосувати щодо П. принцип складання покарань — часткового або повного.

Як зазначено у п. 9 названої вище постанови, при звільненні особи від відбування основного покарання з випробуванням суд відповідно до ст. 77 КК може призначити додаткові покарання, зокрема, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Додаткові покарання виконуються реально, про що суд зазначає у резолютивній частині вироку.

Суд, звільняючи П. від відбування покарання з випробуванням згідно зі ст. 75 КК, не зазначив у вироку, від відбування якого саме покарання звільняється особа, тому в цій частині вирок підлягає скасуванню.

Що ж стосується призначеного засудженому основного покарання, то колегія суддів не погодилася з доводами прокурора про його м'якість, оскільки суд першої інстанції призначив його відповідно до вимог ст. 65 КК.

На підставі викладеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання першого заступника прокурора Житомирської області задовольнила частково: вирок Бердичівського районного суду Житомирської області від 5 березня 2004 р. щодо П. скасувала в частині призначення додаткового покарання у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону і направила справу в той же суд на новий судовий розгляд.

Згідно зі ст. 365 КПК України апеляційний суд не перевіряє висновки суду першої інстанції щодо фактичних обставин справи, які не оспоровались і щодо яких відповідно до ч. 1 ст. 299 цього Кодексу докази не досліджувались

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 січня 2005 р.
(в и т я г)*

Олександрійський міський суд Кіровоградської області вироком від 10 березня 2004 р. засудив Б. на підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачена ч. 1 ст. 212 та ч. 2 ст. 364 КК.

(Продовження на с. 32)

У Європейському суді з прав людини

Рішення у справі «Бакалов проти України»

Реферативний переклад *

Judgment in the Case of *Bakalov v. Ukraine*

Abstracts of translation **

У рішенні, ухваленому 30 листопада 2004 р. у справі «Бакалов проти України», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

- було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) стосовно права на судовий розгляд упродовж розумного строку;

- було порушено ст. 1 Першого протоколу до Конвенції щодо права на мирне володіння майном.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 1 тис. 200 євро як компенсацію моральної шкоди і 500 євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявник Вадим Федорович Бакалов, 1970 р.н., є громадянином України, проживає у м. Одесі. 24 вересня 1997 р. він був затриманий співробітниками Ленінського районного відділу міліції цього міста. А наступного дня в його будинку компетентні державні органи провели обшук, під час якого нібито було знайдено боєприпаси.

30 вересня 1997 р. щодо п. Бакалова порушено кримінальну справу та пред'явлено обвинувачення у незаконному зберіганні боєприпасів.

26 грудня 1997 р. слідство у справі було закрито через відсутність достатніх доказів на підтвердження вини обвинуваченого у вчиненні злочину.

25 серпня 1998 р. заявник звернувся до Київського районного суду м. Одеси (далі — районний суд) зі скаргою на незаконність затримання його співробітниками міліції, обшуку в його квартирі й конфіскації власності. П. Бакалов стверджував, що обшук проведено без законних на те підстав і жодних боєприпасів тоді не було знайдено. Заявник також вимагав компенсацію моральної шкоди, завданої, на його думку, незаконними діями співробітників правоохоронних органів.

У рішенні від 16 серпня 1999 р. районний суд задовольнив заяву п. Бакалова і зобов'язав органи Державного казначейства України (далі — ДКУ) сплатити заявнику 82 тис. 472 грн. на відшкодування майнової та моральної шкоди.

6 червня 2000 р. Одеський обласний суд скасував рішення суду першої інстанції в частині визначення

суми відшкодування шкоди і зобов'язав відповідача сплатити п. Бакалову 2 тис. 20 грн. на відшкодування майнової і 50 тис. грн. — моральної шкоди.

31 жовтня 2001 р. заявник звернувся зі скаргою на невиконання судового рішення від 6 червня 2000 р. до місцевого відділення ДКУ. 15 листопада того ж року останнє повідомило п. Бакалова про те, що у Державному бюджеті України на 1999—2001 рр. не було передбачено коштів на виплати, до яких зобов'язувало рішення суду в його справі.

29 січня 2002 р. заявник знову звернувся до ДКУ із проханням забезпечити виконання рішення суду. 26 лютого 2002 р. ця установа повідомила, що законодавством не встановлено процедури виплати компенсації шкоди, завданої незаконними діями органів слідства, а тому виконати судове рішення було неможливо.

15 травня 2002 р. Національний банк України переказав на банківський рахунок п. Бакалова 2 тис. 20 грн. на відшкодування майнової, а 10 грудня 2002 р. — 50 тис. грн. як компенсацію моральної шкоди.

Зміст рішення Суду

Заявник скаржився на неспроможність держави забезпечити вчасне виконання судового рішення в його справі від 6 червня 2000 р. У зв'язку з цим він стверджував, що мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Уряд України натомість пояснював, що період часу, протягом якого виконувалося судове рішення у справі п. Бакалова, можна вважати розумним, а затримка з його виконанням сталася через складне фінансове становище у державі.

Суд нагадав, що права, передбачені ч. 1 ст. 6 Конвенції, були б ілюзорними, якби держави—учасниці Конвенції допускали невиконання остаточних судових рішень на шкоду однієї зі сторін. Йдеться про важливу невід'ємну частину судового розгляду справи в сенсі ст. 6 Конвенції (див. рішення Суду у справі *Hornsby v. Greece* від 19 березня 1997 р.).

* Переклад з англійської мови та опрацювання рішення здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України П.М. Рабіновичем, М.Ю. Пришляк і Т.І. Дудаш.

** Повний текст рішення англійською мовою див.: <http://www.echr.coe.int>

Суд вказав, що для держави неприпустимо пояснювати невиконання боргу, який встановлено судовим рішенням, браком бюджетних коштів. Затримка у виконанні судового рішення може бути виправданою за виняткових обставин, але вона не має порушувати саму сутність права, котре забезпечується ч. 1 ст. 6 Конвенції. У справі п. Бакалова держава не повинна була, посилаючись на фінансові труднощі, перешкоджати йому скористатися результатами судового рішення, котре мало важливе значення як для самого заявника, так і для його сім'ї.

Суд дійшов висновку, що судові рішення від 6 червня 2000 р. в справі п. Бакалова не виконувалося протягом тривалого часу, а саме: від червня 2000 р. до 15 травня 2002 р., коли було частково виплачено призначену суму. Решту боргу повернено заявнику лише 10 грудня 2002 р. Таким чином, держава позбавила ч. 1 ст. 6 Конвенції сенсу, оскільки не забезпечила вико-

нання судового рішення у справі п. Бакалова впродовж розумного строку. Отже, було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Стосовно скарги заявника на порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції Суд нагадав, що через неможливість особи домогтися виконання судового рішення на свою користь порушується її право на мирне володіння своїм майном, яке закріплене у ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (див. рішення Суду у справі *Voytenko v. Ukraine* від 29 червня 2004 р.).

На думку Суду, Уряд не зміг навести жодного переконливого пояснення щодо невиконання впродовж більш як 2,5 років судового рішення у справі п. Бакалова, а посилання на відсутність бюджетних коштів протягом тривалого часу не могло бути виправданням такого зволікання. Тому Суд постановив, що мало місце порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини щодо рішення у справі «Прокопович проти Росії» Реферативний переклад *

Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights concerning Judgment in the Case of Prokopovich v. Russia

Abstracts of translation **

У рішенні, ухваленому 18 листопада 2004 р. у справі «Прокопович проти Росії», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

- було порушено ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) стосовно права на повагу до особистого і сімейного життя.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявниці 6 тис. 120 євро як відшкодування моральної шкоди і судових витрат.

Обставини справи

Заявниця Маргарита Семенівна Прокопович, 1940 р.н., є громадянкою Росії, проживає у м. Владивостоку. В 1988 р. вона поселилась у квартирі п. А. та проживала спільно з ним до його смерті (1998 р.), проте свої стосунки (шлюб) вони офіційно не зареєстрували. Заявниця не виписалася з квартири, в якій раніше мешкала, тож формально місце її проживання було зареєстровано за іншою адресою.

У серпні 1998 р., коли п. Прокопович була замістом, на дачі, п. А. помер. Заявниця дізналася про це лише через кілька днів після того, як його поховали. Похорон організували син і дві сестри п. А.

2 вересня 1998 р. п. Прокопович звернулася до державної установи, на балансі якої перебувала квартира, де вона продовжувала жити після смерті п. А., щоб їй видали документ (ордер) на це помешкання. Однак заявниці в цьому відмовили на тій підставі, що 1 вересня 1998 р. такий документ видано іншій особі,

а саме: начальнику того відділу внутрішніх справ, де працював син померлого.

4 вересня 1998 р., повернувшись з роботи додому, п. Прокопович побачила, що двері у квартиру зламани, а незнайомі люди виносять та складають на вантажівку її речі. Новий користувач помешкання, який організував їх вантаження, та представники влади наказали заявниці негайно звільнити житло. Коли ж вона відмовилася це зробити, вивели з квартири силоміць. Вона більше не поверталася до помешкання, де на вхідних дверях було змінено замок.

Пані Прокопович звернулася до компетентних органів із заявою про порушення кримінальної справи щодо осіб, які брали участь в її виселенні. Проте в цьому їй було відмовлено. Тоді вона подала цивільний позов проти Владивостоцької міської ради і нового квартиронаймача. Районний суд не задовольнив вимог заявниці, обгрунтувавши своє рішення тим, що її проживання у квартирі п. А. мало тимчасовий характер. Свідчення п'ятих осіб про те, що п. Прокопович і п. А. вели спільне господарство, не визнано достатніми доказами. Зазначене рішення районного суду обласний суд залишив у силі. клопотання заявниці про розгляд справи в порядку нагляду було відхилено.

* Переклад з англійської мови та опрацювання комюніке здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України П.М. Рабіновичем, М.Ю. Пришляк і Т.І. Дудаш.

** Повний текст комюніке англійською мовою див.: <http://www.echr.coe.int>

Зміст рішення Суду

Посилаючись на ст. 8 Конвенції, п. Прокопович стверджувала, що її виселення було незаконним. З урахуванням переконливих, взаємоузгоджених і неспростованих доказів у справі Суд дійшов висновку, що проживання заявниці в квартирі п. А. було тривалим та достатнім, щоб спірне помешкання вважати її житлом у сенсі ст. 8 Конвенції. Отже, виселення з нього п. Прокопович за участю відповідних державних органів було втручанням держави у право заявниці на повагу до її житла.

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Конвенції втручання держави у право особи має законодавчо регламентуватися. У ст. 90 Житлового кодексу Російської Федерації (далі — ЖК РФ) зазначається, що виселення особи може провадитися лише у випадках, передбачених законом, і на підставі рішення суду. Це законодавче поло-

ження є важливою гарантією недопущення свавільних виселень, воно також не передбачає жодних винятків.

Уряд Росії, зі свого боку, погодився з тим, що вищезгадана стаття ЖК РФ таки мала бути застосована у справі п. Прокопович, незважаючи на те, що після смерті п. А. вона проживала у спірній квартирі на незаконних підставах.

Суд зауважив, що він не встановив жодних обставин, які б могли виправдати незастосування в розглядуваній ситуації порядку виселення заявниці, встановленого ст. 90 ЖК РФ. Особливо здивував Суд той факт, що ордер на квартиру було видано на ім'я іншої особи (начальника місцевого відділу внутрішніх справ) уже через сім днів після смерті п. А.

Тому Суд дійшов висновку, що виселення заявниці не може вважатися таким, котре відповідає вимогам закону, та постановив, що було порушено ст. 8 Конвенції.

Рішення у кримінальних справах

(Закінчення. Початок ухвали на с. 29)

Апеляційний суд Кіровоградської області ухвалою від 15 червня 2004 р. цей вирок змінив: виключив з обвинувачення кваліфікацію дій Б. за ч. 2 ст. 364 КК як зайву і постановив вважати її засудженою за ч. 1 ст. 212 КК.

З урахуванням цих змін Б., яка працювала на посадах заступника головного бухгалтера (з 26 січня 1998 р. по 18 грудня 2002 р.), виконуючої обов'язки головного бухгалтера (з 18 грудня 2002 р. по 10 лютого 2003 р.) та головного бухгалтера (з 10 лютого 2003 р. до початку розслідування справи) підприємства «Олександрівугілля», визнано винною у вчиненні таких дій. Як службова особа, що відповідає за правильність обчислення, повноту і своєчасність перерахування до бюджету податків, зборів, інших обов'язкових платежів, вона у період із 1 січня 2002 р. по 30 червня 2003 р. умисно, на порушення п. 1 ст. 1, п. 1 ст. 2, ст. 3, п. 1 ст. 4 Закону від 26 червня 1997 р. № 400/97-ВР «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», не відобразила у щомісячних звітах фонд заробітної плати, з якого утримується збір до Пенсійного фонду України і в такий спосіб, тобто шляхом заниження об'єктів оподаткування та зобов'язання, ухилилася від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування на загальну суму 48 тис. 108 грн., що призвело до ненадходження до бюджету коштів у значних розмірах.

У касаційному поданні прокурор, який брав участь у розгляді справи апеляційним судом, порушив питання про скасування ухвали цього суду у зв'язку з неправильним застосуванням ним кримінально-процесуального закону і направлення справи на новий апеляційний розгляд.

Заслухавши доповідь судді, думку прокурора, який підтримав подання, перевіrivши матеріали справи та

обговоривши викладені у поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що воно підлягає задоволенню з таких підстав.

Із матеріалів справи вбачається, що під час її розгляду суд відповідно до ч. 3 ст. 299 КПК визнав за недоцільне досліджувати докази, оскільки фактичні обставини справи ніким не оспорювались, у тому числі й підсудною, яка повністю визнала себе винною. Про те, що Б. усвідомлювала процесуальні наслідки такого рішення — позбавлення її права оспорювати фактичні обставини справи в апеляційному порядку, свідчить відповідний запис у протоколі судового засідання.

Однак після постановлення вироку засуджена подала апеляцію, в якій просила скасувати його і закрити провадження у справі за відсутністю в її діях складу злочину. Апеляційний суд розглянув справу і на підставі апеляції вніс зміни у вирок суду першої інстанції.

Згідно зі ст. 365 КПК апеляційний суд не перевіряє висновки суду першої інстанції щодо фактичних обставин справи, які не оспорювались і щодо яких відповідно до ч. 1 ст. 299 КК докази не досліджувались. У справі щодо Б. наведені вимоги закону було порушено, тому викладені у касаційному поданні доводи щодо неправильного застосування апеляційним судом кримінального закону є обґрунтованими.

З урахуванням зазначеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання прокурора задовольнила: ухвалу Апеляційного суду Кіровоградської області від 15 червня 2004 р. скасувала і направила справу в той же суд для вирішення питання щодо прийняття апеляції засудженої до розгляду.

Україна: вітчизняна модель адміністративної юстиції

О.М. Пасенок,

*Голова Вищого адміністративного суду України,
заслужений юрист України*

У зв'язку з недосконалим механізмом правового регулювання суспільних відносин у сфері судового захисту прав людини і громадянина, специфікою розгляду справ, що впливають з адміністративно-правових відносин, виникла необхідність у створенні нових організаційно-правових форм і забезпеченні особливої кваліфікації суддів у цій галузі права. Саме тому і з огляду на роль суду в кампанії з виборів Президента України 2004 р. та пов'язані з нею події, а також напередодні виборів народних депутатів і депутатів місцевих рад 2006 р. необхідно якнайшвидше сформувати адміністративну юстицію, однією із цілей якої є здійснення політики стримування і протидії у взаємовідносинах між різними гілками влади, повноцінний захист прав та свобод людини і громадянина в Україні. Із запровадженням такої юстиції остання матиме деякі переваги перед системою загальних і господарських судів у питаннях розгляду адміністративних справ, пов'язаних насамперед із виборами глави держави, депутатів усіх рівнів, проведенням референдумів, оскарженням контрольних функцій держави, а також належним судовим захистом прав, свобод і законних інтересів громадян у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

Процес законодавчого закріплення національної організаційної моделі адміністративної юстиції розпочався в Україні в 2001 р. у зв'язку з проведенням «малої судової реформи».

Складність проблем, що виникають у ході створення адміністративної юстиції на засадах європейської моделі принципів адміністративного права, значною мірою є наслідком того типу організації державної влади, котрий був панівним в Україні протягом тривалого часу до проголошення державної незалежності. У Конституції України закладено підвалини для встановлення нового типу відносин між державою, а особливо органами державної влади, органами самоврядування і громадянами.

Адміністративна юстиція в демократичній, правовій державі уособлює собою механізм захисту від незаконного втручання органів державної влади, їх посадових осіб в особисте життя громадян. При цьому

кожен громадянин вправі вирішувати спір не лише з будь-якою фізичною чи юридичною особою, а й з державою. Це надзвичайно важлива конституційна норма, яка захищатиме законні права, свободи та інтереси громадян.

Правова держава зобов'язана гарантувати суб'єктивні права громадянина у його відносинах з адміністративними органами, що також є підставою для створення адміністративної юстиції в Україні, яка б, з одного боку, захищала суб'єктивні права громадян, а з другого — забезпечувала з допомогою своєї судової практики законність у діяльності органів державної влади і таким чином сприяла б зміцненню правопорядку в державі та розвитку управлінської діяльності, підвищенню її якості. Отже, органи державної влади отримують в особі адміністративної юстиції не структуру, котра їм протистоятиме, а інститут, що сприятиме поліпшенню їх роботи шляхом виправлення правових помилок у процесі їх діяльності.

Однак слід підкреслити, що призначення адміністративної юстиції має полягати тільки у здійсненні правового контролю, а не в контролі за доцільністю управлінської діяльності. Адміністративно-правовий захист має бути саме судовим правовим захистом, оскільки суди найбільше відповідають принципам незалежності та неупередженості, дотримуватись яких зобов'язані правоохоронні органи.

На підставі ст. 55 Основного Закону шляхом створення адміністративної юстиції буде не тільки зміцнено правопорядок у сфері управлінської діяльності, а й надано можливість окремому індивідууму реалізувати свої права у відносинах з органами державної влади шляхом оскарження їхніх неправомірних рішень, дій чи бездіяльності. Більше того, і це дуже важливо, формуючи адміністративну юстицію, необхідно передбачити також механізм захисту законних інтересів і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Що ж таке адміністративна юстиція, чи існує вона зараз в Україні?

На законодавчому рівні поняття «адміністративна юстиція» ще не визначено, немає єдиного підходу щодо цього й у фаховій літературі. Різні автори розуміють її як:

— особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судами та іншими уповноваженими на те державними органами (згідно з таким підходом до визначення поняття «адміністративна юстиція», до неї належить розгляд публічно-правових спорів не тільки судами, а й іншими державними органами. У цьому випадку термін *justitia* розуміється як справедливість, тобто справедливість при вирішенні спорів може бути забезпечена не лише судами, а й адміністративними органами при розгляді скарг громадян у сфері адміністративної діяльності);

— самостійна галузь правосуддя, завданням якої є вирішення судами спорів між громадянами та органами управління (адміністрацією) або між самими органами управління, тобто адміністративне судочинство (такий підхід дещо вужчий від попереднього — до поняття «адміністративна юстиція» віднесено тільки судовий порядок вирішення публічно-правових спорів, тобто адміністративна юстиція є діяльністю виключно судовою. Відповідно термін *justitia* розуміється як правосуддя, що згідно з положеннями сучасної правової доктрини здійснюється виключно судами);

— не тільки особливий вид судочинства, а й система спеціалізованих судів або спеціальних судових підрозділів, які здійснюють адміністративне судочинство (відповідно до такого підходу адміністративна юстиція є не будь-яким вирішенням публічно-правових спорів, а тільки таким, що здійснюється спеціально утвореними для цього судовими органами — окремими судами чи спеціалізованими структурними підрозділами загальних судів, тобто обов'язковою ознакою адміністративної юстиції є наявність у судовій системі адміністративних судів або адміністративних палат у системі судів загальної юрисдикції).

Якщо взяти до уваги першу і частково другу позицію щодо визначення поняття «адміністративна юстиція», то можна зробити висновок, що адміністративна юстиція в Україні є, але вона перебуває на початковому етапі розвитку. Це підтверджується й тим, що хоча чинним законодавством і передбачено порядок провадження у справах, котрі виникають з адміністративно-правових відносин (глави 29—32 Цивільного процесуального кодексу України; далі — ЦПК, глави 24—27 Господарського процесуального кодексу України; далі — ГПК), в тому числі — оскарження у сфері управлінської діяльності (гл. 31-А ЦПК, Закон від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР «Про звернення громадян»; далі — Закон «Про звернення громадян»), однак розгляд цих справ у судах здійснюється як за принципами цивільного, так і за принципами господарського судочинства. Але якщо у першому з них передбачено деякі процесуальні особливості, притаманні адміністративно-правовим відносинам, то в господарському судочинстві суд керується лише нормами господарського процесу. Тому в судовій практиці трапляються випадки неоднакового застосування загальними та господарськими судами одних і тих самих норм матеріального й процесуального права, різні підходи при вирішенні питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про встановлення або доведеність обставин (фактів), і це

при тому, що предметом дослідження в судах можуть бути одні й ті ж правовідносини.

Слід також зазначити, що Верховна Рада України 17 липня 1997 р. прийняла Закон № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», і цей нормативний акт є тепер частиною національного законодавства. У статтях 2, 6, 13 зазначеної Конвенції закріплено право громадян на судовий захист своїх прав і свобод від порушень, допущених суб'єктами оскарження у сфері управлінської діяльності. Це право конкретизовано в низці інших законів України.

Однак розвиток вітчизняної адміністративної юстиції має відбуватися з урахуванням не тільки міжнародного законодавства і досвіду, а й традицій національної правової системи, на основі вже наявних елементів адміністративної юстиції. Розвиток зазначеної юстиції як складової адміністративної та судової реформ має відбуватися за такими етапами:

— реформування системи судів відповідно до Конституції, в тому числі запровадження системи адміністративних судів;

— правове забезпечення правосуддя, прийняття законодавства, що комплексно б регулювало питання у сфері адміністративно-юрисдикційної компетенції;

— організаційне, матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення діяльності адміністративних судів.

Створення системи адміністративних судів з метою повноцінного судового захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади задекларовано ще у 1992 р. з прийняттям Концепції судово-правової реформи в Україні (Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-ХІІ «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні»). Але реальне запровадження системи адміністративних судів стало можливим лише після прийняття 7 лютого 2002 р. Закону № 3018-ІІІ «Про судоустрій України» (далі — Закон «Про судоустрій України»), в якому визначено правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в державі, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановлено загальний порядок забезпечення діяльності судів та врегульовано інші питання судоустрою.

Відповідно до вимог цього Закону протягом трьох років, тобто в період з 1 червня 2002 р. по 1 червня 2005 р., необхідно запровадити систему спеціалізованих адміністративних судів, що є новим явищем у судовій системі України.

У Законі «Про судоустрій України» передбачено етапну побудову системи адміністративних судів: на першому етапі — створення Вищого адміністративного суду України та Судової палати у адміністративних справах Верховного Суду України, запровадження спеціалізації суддів з розгляду справ адміністративної юрисдикції, в тому числі утворення судових колегій в місцевих та апеляційних адміністративних судах; на другому і третьому етапах — створення місцевих окружних та апеляційних регіональних адміністративних судів.

На реалізацію цих положень Президент України 1 жовтня 2002 р. видав Указ № 889/2002 «Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий

адміністративний суд України», в якому йдеться про створення Вищого адміністративного суду України. У державному бюджеті, затвердженому на 2003 і 2004 рр., були передбачені видатки на здійснення правосуддя зазначеним судом, але ці бюджетні призначення залишилися невикористаними, а фактично створений Вищий адміністративний суд України протягом цих двох років так і не зміг почати роботу.

Не пришвидшило цей процес й обрання Верховною Радою України дев'яти суддів цього суду, які не мали можливості приступити до виконання своїх професійних обов'язків протягом всього 2004 р., оскільки без призначення Президентом України Голови цього суду неможливо було реалізувати цілий комплекс заходів організаційного характеру. На жаль, процедура призначення на цю посаду, незважаючи на погодження кандидатури у Раді суддів України і відповідного подання Голови Верховного Суду України, затягнулася на цілий рік, хоча вже спливав трирічний термін, відведений у Законі «Про судоустрій України» для запровадження системи спеціалізованих адміністративних судів в Україні. І лише в грудні 2004 р. було призначено Голову Вищого адміністративного суду України. Таким чином, перший етап — створення і становлення Вищого адміністративного суду України — затягнувся на три роки, протягом яких мали бути створені та функціонувати також місцеві й апеляційні адміністративні суди. Тобто розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про судоустрій України» щодо побудови апеляційних та місцевих судів стосовно перехідного періоду до введення в дію процесуального закону втратив актуальність та нормативне наповнення.

Через ці обставини доводиться корегувати нові терміни реалізації другого та третього етапів формування системи адміністративних судів, а саме: створення місцевих та апеляційних регіональних адміністративних судових інстанцій. Згідно з розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення» проекту Адміністративного процесуального кодексу України (далі — АПК), який підготував Комітет Верховної Ради України з питань правової політики (далі — Комітет) до третього читання¹, початок роботи Вищого адміністративного суду та апеляційних судів щодо здійснення ними правосуддя планується у II півріччі 2005 р., орієнтовно з 1 вересня, а місцеві окружні адміністративні суди розпочнуть свою діяльність у кінці 2005 р. — на початку 2006 р. після сформування не менше половини їхнього складу і за наявності пристосованих приміщень.

Законом передбачено, що місцевими адміністративними судами є окружні суди, що утворюються в округах відповідно до Указу Президента України від 16 листопада 2004 р. № 1417/2004 «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів» (далі — Указ Президента від 16 листопада 2004 р.). Однак у ньому не визначено, яким чином мають бути утворені ці округи: на рівні областей чи районів (міст), або за принципом екстериторіальності. Тому обговорювалися три варіанти створення місцевих адміністративних судів: на рівні міст і районів, що забезпечило б максимальну наближеність та доступність судів до населення; за зразком господарських — на рівні областей і міст Києва та Севастополя; створення дворівневої системи місцевих адміністра-

тивних судів. В останньому варіанті передбачено не створювати на рівні міста і району окремих адміністративних судів, а розгляд найпростіших адміністративних справ покласти на районні, міські та міськрайонні загальні суди. А як другий — вищий рівень у цій системі — пропонується створити спеціалізований окружний адміністративний суд, юрисдикція якого поширювалася б на територію областей або їхніх частин. Ці суди вирішували б справи як суди першої інстанції, в яких стороною є орган державної влади. До речі, така система місцевих адміністративних судів як судів першої інстанції передбачена у проекті № 1331 АПК, прийнятого Верховною Радою України в другому читанні².

Для перегляду в апеляційному порядку рішень місцевих окружних адміністративних судів діятимуть апеляційні адміністративні суди, які пропонується утворити за зразком апеляційних господарських судів — на рівні території кількох областей. Предметом апеляційного перегляду мають бути рішення суду першої інстанції, котрі не набрали законної сили, щодо повноти і правильності встановлення обставин справи судом та їх правової оцінки. Указом Президента від 16 листопада 2004 р. мережа місцевих та апеляційних адміністративних судів вже визначена.

Касаційною інстанцією в адміністративному судочинстві має бути Вищий адміністративний суд України, до якого зацікавлені сторони могли б оскаржувати рішення в адміністративних спорах судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на правильність застосування судом норм матеріального та процесуального права.

На найвищому рівні гарантувати правосудність рішень адміністративних судів має Верховний Суд України. Водночас цей суд необхідно наділити повноваженнями щодо адміністративних судів лише за винятковими обставинами, наприклад, у разі виявлення неоднакового застосування адміністративним судом або судами різних юрисдикцій касаційної інстанції одного й того ж положення нормативно-правового акта; якщо міжнародна судова установа, юрисдикцію якої визнала Україна, вважає рішення адміністративного суду таким, що порушує міжнародні зобов'язання України. Таке провадження за винятковими обставинами є різновидом касаційного провадження.

Нагальним нині є формування відповідної законодавчої бази для запровадження адміністративної юстиції в Україні, оскільки поки що наявна невідповідність між підходами до правового регулювання судового захисту прав людини і громадянина в Україні. ЦПК кодифікує процесуальні норми приватного права, однак адміністративне право — це галузь публічного права. У зв'язку з цим важливим є невідкладне прийняття АПК.

Чинний Закон «Про звернення громадян», норми окремих глав ЦПК та ГПК є недостатніми для адміністративно-правового захисту прав громадян, а також законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Саме тому робоча група Кабінету Міністрів України під керівництвом тодішнього Першого заступника Голови Верховного Суду України В.С. Стефанюка розробила проект АПК³. Альтернативний проект Кодексу бу-

¹ Див.: <http://www.rada.gov.ua>. Під час підготовки матеріалів до друку Верховна Рада України прийняла зазначений проект АПК у третьому читанні (в основному).

² Див. на тому ж сайті.

³ Див.: Адміністративний процесуальний кодекс України (проект): Додаток до № 5 (27) 2001 журналу «Вісник Верховного Суду України». — К., 2001. — 160 с.

до розроблено народними депутатами України (І.Б. Коліушко та ін.)⁴. А згодом їх об'єднали в один — консолідований проект АПК, який у червні минулого року Верховна Рада України прийняла в другому читанні, і нині її Комітет, в роботі якого беруть участь відомі фахівці в цій галузі, готує до третього читання. Прийнято також рішення про зміну назви проекту АПК на Кодекс адміністративного судочинства України (далі — КАС). Безперечно, його прийняття вкрай необхідне, оскільки він має стати правовою основою для діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя у публічно-правових спорах у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

З прийняттям КАС виникне можливість створити належні умови для розбудови демократичної, соціальної, правової держави, утвердження та забезпечення прав людини і громадянина шляхом здійснення судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб насамперед щодо забезпечення поваги до особи та утвердження справедливості. Його завданням є захист прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів, які здійснюють владні управлінські функції на підставі законодавства або на виконання делегованих повноважень.

Правосуддя в адміністративних судах здійснюватиметься за принципами верховенства права, законності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин справи, гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами, забезпечення апеляційного, касаційного оскарження рішень адміністративного суду, обов'язковості їх виконання.

Згідно із зазначеним проектом Кодексу передбачається поширення юрисдикції адміністративних судів на:

- спори фізичних та юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень, коли у них є підстави вважати, що зазначений суб'єкт своїм рішенням, дією чи бездіяльністю порушив їхні права, свободи чи законні інтереси;
- спори з приводу прийняття громадян на державну службу, її проходження, звільнення з державної служби;
- спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спорів, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;
- спори за зверненнями суб'єкта владних повноважень у передбачених законом випадках;
- інші публічно-правові спори, які не віднесені законом до юрисдикції інших судів.

До адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які нормативні чи індивідуальні правові акти суб'єктів владних повноважень з мотивів їх неконституційності, незаконності чи невідповідності правовому акту, котрий має вищу юридичну силу, крім випадків, коли щодо таких актів Конституцією чи законами України передбачено інший порядок судового провадження.

Юрисдикція адміністративних судів не поширюється на:

— публічно-правові спори, вирішення яких Конституцією віднесено до юрисдикції Конституційного Суду України;

— справи, які вирішуються в порядку, встановленому КПК;

— спори про накладання адміністративних стягнень за зверненням суб'єкта владних повноважень.

Спірним є питання про те, чи поширюється юрисдикція адміністративних судів на справи, що виникають з приводу реалізації владних повноважень щодо здійснення контролю і нагляду за господарською діяльністю юридичних осіб.

Робоча група, створена Комітетом, запропонувала компромісний варіант, а саме: протягом трьох (як варіант — п'яти) років після набрання чинності КАС адміністративні справи, котрі виникають з приводу реалізації владних повноважень щодо здійснення контролю і нагляду за господарською діяльністю юридичних осіб, вирішуються господарськими судами в порядку адміністративного судочинства. Підсудність таких справ, а також склад суду для їх розгляду визначаються згідно з нормами ГПК. Після закінчення трирічного (п'ятирічного) терміну ці справи переходять під юрисдикцію адміністративних судів, система яких на той час має бути сформована.

Невирішеним залишається також питання про предметну підсудність адміністративних справ по першій інстанції щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Центральної виборчої комісії (далі — ЦВК) або її членів. За однією з пропозицій, ці справи підсудні як суду першої інстанції, так і Вищому адміністративному суду України, але за винятком рішень, дій чи бездіяльності ЦВК щодо встановлення результатів голосування, справи про оскарження яких підсудні Верховному Суду України. Але більш прийнятним є варіант, коли Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції були б підсудні всі вищезазначені справи, і рішення щодо яких є остаточними й оскарженню не підлягають, за винятком рішень Вищого адміністративного суду стосовно оскарження рішень, дій чи бездіяльності з приводу встановлення результатів голосування з виборів Президента України, які можуть бути переглянуті Верховним Судом України в апеляційному порядку, рішення якого в цьому випадку також є остаточним.

У проекті зазначеного Кодексу передбачено особливості провадження в окремих категоріях адміністративних справ, а саме:

- оскарження нормативно-правових актів;
- оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій з проведення референдуму;
- скасування реєстрації кандидата в Президенти України;
- дострокового припинення повноважень народно-го депутата України у разі невиконання ним вимог щодо недопущення суміщення посад;
- за адміністративними позовами щодо обмеження права на мирні зібрання тощо.

Робоча група провела колітку роботи з уніфікації норм проекту КАС у зв'язку з прийняттям нового ЦПК, а також щодо його узгодження з проектом нового ГПК.

⁴ Див.: Адміністративна юстиція: Європейський досвід та пропозиції для України / Автори-упорядники: І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда. — К., 2002. — 186 с.

Незважаючи на деякі розбіжності позицій та спірні моменти в проєкті КАС, які обов'язково будуть усунуті при його розгляді у профільному Комітеті найвищого законодавчого органу держави та на його пленарному засіданні, прийняття Кодексу є надзвичайно важливим, оскільки без належного процесуального інструментарію робота наведених вищеназваних спеціалізованих судів у кращому випадку матиме мінімальну ефективність, а в гіршому — буде практично паралізована.

Summary

Explores formative phases of administrative justice in Ukraine and on way problems. The author also pays attention to the necessity to speed up administrative courts development and gives the list of judicable legal relations.

Таким чином, можна констатувати, що перші практичні кроки з реформування адміністративної юстиції в Україні вже зроблені, а з початком роботи Вищого адміністративного суду України, поступовим запровадженням системи адміністративних судів з'явиться сприятливе підґрунтя для утвердження пріоритету прав і свобод людини в її відносинах з державою, поліпшення стану організації роботи органів державної влади та органів самоврядування.

10–11 лютого цього року у Пущі-Водиці під Києвом відбулася міжнародна конференція «Формування української моделі відновного правосуддя», організована Українським центром порозуміння за підтримки Верховного Суду України, Академії суддів України, Міністерства юстиції України, Європейської Комісії, Мережі громадянської дії в Україні (UCAN) та Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

Хоча на сьогодні у світі не існує єдиної моделі відновного правосуддя, яка б могла бути адаптована в Україні, організатори конференції намагались якомога ширше представити досвід інших держав із впровадження у систему кримінального судочинства програм примирення, посередництва, сімейних конференцій та інших. Мета цього представницького форуму, в якому взяли участь понад 100 осіб — представники судової системи, правоохоронних органів, громадських організацій, науковці і просвітяни, — полягала в тому, щоб спільними зусиллями вирішити досить складне завдання: систематизувати унікальний український досвід (як історичний, так і сучасний) щодо застосування різних моделей примирення і визначити найближчі перспективи їх інституціоналізації та розвитку.

Публікуємо підсумкові документи цієї конференції. У повному обсязі її матеріали будуть розміщені на веб-сайті Верховного Суду України <http://www.scourt.gov.ua>

Пропозиція щодо закріплення процедури примирення між потерпілим та обвинуваченим у проєкті Кримінально-процесуального кодексу України

БО «Український Центр Порозуміння»

Необхідною умовою для якісної дії кримінального та кримінально-процесуального законодавства є повна відповідність норм матеріального права нормам процесуального права. На нашу думку, у проєкті Кримінально-процесуального кодексу України (далі — проєкт КПК) слід більше уваги приділити процесуальному застосуванню деяких норм, закріплених у чинному Кримінальному кодексі України (далі — КК) і спрямованих на забезпечення прав та свобод громадян.

Чинним КК передбачено достатньо норм, що стосуються примирення обвинуваченого, підсудного з потерпілим і наслідків такого примирення у справах як публічного, так і приватного обвинувачення. Так, у ст. 46 КК прямо передбачено звільнення підсудного від кримінальної відповідальності за умови примирення з потерпілим. Суддя також може врахувати примирення сторін кримінальної ситуації як обставину, що пом'якшує покарання, під час постановлення вироку (п. 2 ч. 1 та ч. 2 ст. 66 КК) або призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, за вчинення особливо тяжкого, тяжкого або середньої тяжкості злочину (ст. 69 КК).

На жаль, ні в чинному Кримінально-процесуальному кодексі України (далі — КПК), ні в його проєкті не визначено: чи може бути застосована процедура примирення у справах публічного обвинувачення; на підставі яких процесуальних документів мають скеровуватися справи приватного та приватно-публічного характеру; яка організація чи особа уповноважена на проведення процедур примирення; який строк відводиться для проведення процедур примирення; на підставі яких процесуальних документів ма-

теріали про проведену процедуру примирення повинні бути долучені до матеріалів справи. Отже, поза законодавчим регулюванням залишилися питання, які мають бути врегульовані, а саме: від кого повинна виходити ініціатива щодо проведення процедури примирення; хто несе відповідальність за цей процес; на кого покладені функції контролю за перебігом цієї процедури тощо. Варто зауважити, що примирення як один із засобів захисту прав і законних інтересів громадян може застосовуватись не тільки для звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину невеликої тяжкості.

Як попередній підсумок можна відзначити, що у матеріальному кримінальному праві України закріплені норми, які створюють передумови для застосування примирення між потерпілим та обвинуваченим/підсудним. Водночас процесуальне право не містить положень, що регулюють його здійснення, зокрема у справах публічного обвинувачення.

Інститут примирення винного з потерпілим набув важливого значення для кримінального судочинства інших країн і став невід'ємною частиною низки міжнародних нормативно-правових актів. Примирення винного з потерпілим покладено в основу терміну «відновне правосуддя» — підходу до вирішення наслідків злочину, який надає можливість сторонам кримінальної ситуації — потерпілому та правопорушнику — самим брати участь у вирішенні питання щодо наслідків вчиненого злочину та запобігання вчиненню подібного діяння у майбутньому.

24 липня 2002 р. Економічна і соціальна рада ООН прийняла резолюцію «Про основні принципи програм

відновного правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновного правосуддя у національне судочинство.

Оскільки примирення потерпілого з обвинуваченим/підсудним проводиться зазвичай за допомогою спеціально підготовленого посередника — медіатора, то часто програма примирення має назву «медіація».

Відповідно до Рамкового рішення Ради Європейського Союзу «Про становище жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. **медіація у кримінальних справах** — це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи — медіатора. На підставі цього рішення всі країни ЄС зобов'язані поширювати посередництво у кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між потерпілим та правопорушником, досягнутої у процесі посередництва. Крім того, до 22 березня 2006 р. всі країни ЄС в обов'язковому порядку повинні прийняти закони, які б забезпечували проведення посередництва у кримінальних справах.

Рекомендація № R(99)19, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 р., закликала держави—члени Ради Європи (членом якої є і Україна) сприяти розвитку та проведенню програм посередництва між потерпілим і правопорушником як загальнодоступної послуги.

Оскільки Україна взяла курс на інтеграцію з європейським законодавством, доцільно включити примирення (або ввести термін «медіація» як один із різновидів примирення) потерпілого та обвинуваченого/підсудного в окрему кримінально-процесуальну норму.

ПРОПОЗИЦІЇ ЗАКОНОДАВЦЮ

Як уже зазначалося вище, головна правова проблема, яка перешкоджає безпосередньому впровадженню при-

мирення (медіації) у кримінальний процес, — це повна відсутність регулювання у проекті КПК прав та обов'язків відповідних органів і посадових осіб — суб'єктів кримінального провадження (досудового провадження, прокуратури, суду) щодо здійснення примирення. Вирішення цієї проблеми дало б можливість розпочати впровадження процедур примирення у кримінальне судочинство.

Вважаємо за доцільне доповнити проект КПК такою статтею: **«У ході кримінального провадження прокурор або орган дізнання, а також слідчий суддя, суддя або суд за власною ініціативою та за згодою обвинуваченого/підсудного і потерпілого може направити справу до організації/установи або приватного медіатора з метою проведення процедури медіації між потерпілим та обвинуваченим/підсудним».**

Доповнити також ст. 6 КПК такими визначеннями:

«Медіатор — це особа, яка самостійно чи як фахівець відповідної організації/установи допомагає потерпілому та обвинуваченому/підсудному досягти згоди щодо відшкодування завданої шкоди та примирення між собою».

Медіація — це процес, у якому потерпілий та обвинувачений/підсудний за власною згодою і за допомогою третьої сторони (медіатора) можуть досягти згоди щодо відшкодування завданої шкоди та примирення між собою».

У такий спосіб цими доповненнями буде вирішено низку процесуальних питань, зокрема визначено терміни «медіація» та «медіатор», а також закріплено право прокурора, органу дізнання та суду скеровувати справи на медіацію.

Доповнення вітчизняного КПК подібною нормою дало б змогу безпосередньо використовувати примирення (медіацію) у кримінальному процесі з наслідками, які вже визначені чинним КК.

Резолюція відкритої конференції «Формування української моделі відновного правосуддя»

м. Київ, Пуща-Водиця

11 лютого 2005 р.

Учасники відкритої всеукраїнської конференції «Формування української моделі відновного правосуддя», що зібрала представників правової системи України, органів влади, освіти, а також громадських і благодійних організацій України, розглянувши приклади зарубіжного досвіду впровадження програм відновного правосуддя до системи кримінальної юстиції та обговоривши актуальні питання формування української моделі відновного правосуддя, **прийняли резолюцію «Про необхідні кроки по впровадженню програм відновного правосуддя до системи кримінальної юстиції України».**

Учасники конференції,

Посилаючись на резолюцію I Україно-американської конференції суддів та медіаторів від 11 липня 1999 р., а також на рекомендації міжнародної науково-практичної конференції «Впровадження альтернативних способів вирішення конфліктів до судової системи України» від 20 травня 2000 р.,

Посилаючись на постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» та від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», а також на п. 26 постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 2003 р. № 907 «Про затвердження Державної програми організаційного забезпечення діяльності судів на 2003—2005 роки»,

Посилаючись також на резолюцію Економічної і соціальної ради ООН 2000/14 від 27 липня 2000 р. «Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах»,

Беручи до уваги чинні міжнародні зобов'язання щодо жертв злочинів, особливо Декларацію Об'єднаних Націй «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою», а також Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про становище жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р.,

Беручи до уваги міжнародні зобов'язання України як члена Ради Європи, особливо ст. 13 Європейської конвенції про здійснення прав дітей (25 січня 1996 р.), положення Рекомендації № R(85)11 щодо статусу жертви у межах системи кримінального права, Рекомендації № R(87)18 щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції, Рекомендації № R(87)20 щодо реакції громадськості на підліткову злочинність, Рекомендації № R(87)21 щодо зменшення ступеня віктимізації і надання допомоги постраждалим, Рекомендації № R(92)16 щодо європейських стандартів застосування громадських санкцій та заходів, Рекомендації № R(92)17 щодо винесення вироків, Рекомендації № R(95)12 щодо структури управління системою кримінального правосуддя та, насамкінець, Рекомендації № R(99)19 про посередництво (медіацію) у кримінальних справах,

Ознайомившись із позитивним досвідом застосування програм посередництва у кримінальних справах у деяких європейських країнах та країнах найближчого зарубіжжя, а також попередніми результатами пілотних та експериментальних програм впровадження посередництва і програм примирення між потерпілими та правопорушниками в Україні,

Враховуючи дискусії про відновне правосуддя на секційних засіданнях конференції про правову базу, зміст програм відновного правосуддя та форми реалізації таких програм,

1) **Відмічають** необхідність прийняття заходів до впровадження у систему кримінальної юстиції України програм відновного правосуддя як ефективного підходу до задоволення потреб потерпілих від злочинів, ресоціалізації правопорушників, залучення громадськості до подолання проблем злочинності та профілактики злочинності серед неповнолітніх;

2) **Рекомендують** створити міжвідомчу робочу групу при Міністерстві юстиції України з метою сприяння експериментальному запровадженню практичних моделей відновного правосуддя у пілотних програмах і проектах,

що реалізуються в Україні, вивчення результатів експерименту та опрацювання рекомендацій щодо їхнього подальшого законодавчого врегулювання шляхом внесення змін до проекту Кримінально-процесуального кодексу України та деяких нормативно-правових актів для всебічного врегулювання інституту примирення (програм відновного правосуддя), механізму передачі справ і строків їх розгляду, визначення критеріїв для організацій та осіб, які здійснюватимуть таку діяльність;

3) **Звертають увагу** законодавця України на неузгодженість між існуванням інституту примирення у Кримінальному кодексі України та відсутністю процесуальних можливостей для застосування програм примирення (або відновного правосуддя);

4) **Пропонують** робочій групі з доопрацювання проекту Кримінально-процесуального кодексу України Верховної Ради України внести необхідні зміни до зазначеного проекту та додати положення, згідно з якими у ході попереднього слідства, а також судового розгляду кримінальної справи була б передбачена можливість направити справу до посередника (ведучого програм примирення; медіатора) з метою сприяння примиренню сторін та застосування альтернативних видів покарань;

5) **Пропонують** Українському центру порозуміння спільно з Академією суддів України опрацювати та подати на розгляд міжвідомчої робочої групи рекомендації щодо необхідних стандартів підготовки, сертифікації та акредитації посередників—ведучих програм примирення.

Рада конференції:

Пилипчук П.П.,

Перший заступник Голови Верховного Суду України

Ємельянова І.І.,

Заступник Міністра юстиції України

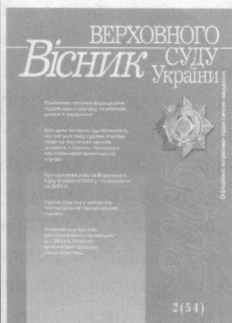
Коваль Р.Г.,

Президент Українського центру порозуміння

Войтюк І.А.,

Ректор Академії суддів України

Передплачуйте видання Верховного Суду України

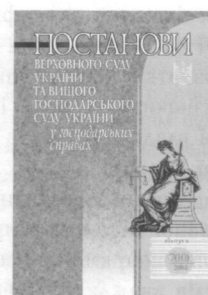
Вісник Верховного Суду України

В ілюстрованому журналі публікуються нові роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, добірки витягів із судових рішень у цивільних, господарських, кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення, реферативні переклади практики Європейського суду з прав людини. У виданні

також вміщуються науково-практичні коментарі чинного законодавства, аналізи судової статистики, матеріали на допомогу суддів з найбільш складних питань здійснення судочинства, дискусійні статті щодо проблем судово-правової реформи і правотворчості.

Виходить 12 разів на рік. Передплатний індекс за каталогом УДППЗ «Укрпошта» — 40358.

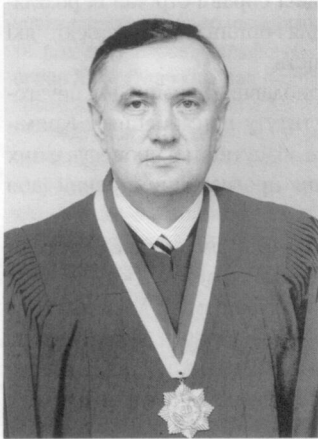
Постанови Верховного Суду України та Вищого господарського суду України у господарських справах

Видання дає можливість вивчати судові рішення Судової палати у господарських справах Верховного Суду України та Вищого господарського суду України у справах зі спорів у сфері кредитних, корпоративних, податкових правовідносин тощо.

Виходить 12 разів на рік. Передплатний індекс за каталогом УДППЗ «Укрпошта» — 08867.

Тел.: (044) 537-5118, факс: (044) 537-5143

Критерії класифікації функцій судів загальної юрисдикції

П.Ф. Карпечкін,
суддя Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Однією із ключових проблем у концепції щодо функцій судів загальної юрисдикції (далі — суди) є їх класифікація. Умовно можна виділити два основних напрями дослідження зазначеної проблеми: визначення критеріїв, за якими здійснюються класифікація функцій судів та їх систематизація; їх загальна характеристика.

Аналіз наукової юридичної літератури дає змогу зробити висновок, що функції судів вітчизняні та зарубіжні вчені досить часто розглядають односторонньо, наводячи спрощений їх перелік, а інколи вказують на одну загальну, головну функцію — здійснення правосуддя. Безперечно, вона є фундаментальною функцією для судів у всьому світі. Як зазначав О.Е. Лейст, «правові норми — загальні формули вирішення можливих спорів і конфліктів, саме на основі цього засноване «право — суддя», тобто вирішення спірних справ за правом — неупереджене, справедливе, «опосередковане»...»¹. Такий підхід щодо предмета дослідження видається надто спрощеним, оскільки саме сукупність функцій судів опосередковує сутність і призначення судової влади у суспільстві й державі, дає можливість відповісти на питання про мету створення та діяльності судів. Без дослідження класифікації функцій судів та їх загальної характеристики не можна простежити динаміку розвитку конституційно-правового статусу цих судів, визначити їх роль і місце, що збіднює теорію судової влади в цілому в системі державного устрою сучасної України.

Традиційно функції держави і функції органів державної влади, у тому числі й судів, визначають як основні напрями і види їх діяльності, хоча нерідко функції судів вважають лише видами діяльності, що не зовсім правильно, адже види, як правило, опосередковують насамперед форми та способи, а напрями — зміст діяльності.

Найбільш повно правова природа функцій судів розкривається тоді, коли їх розглядати крізь призму класифікації за відповідними критеріями.

У Конституції України, а також Законі від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» (далі —

Закон «Про судоустрій України») та інших нормативно-правових актах, що регулюють організацію і діяльність судів, поняття «функції судів загальної юрисдикції» не визначено, дано лише загальне уявлення про перелік цих функцій.

Так, у ч. 1 ст. 124 Основного Закону наявне таке визначення: «Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається». Тобто сам термін «функції» нормативно закріплений у Конституції, в ній також передбачено гарантії щодо надання певних функцій судовій владі в цілому (при цьому мова йде про функції як судів, так і Конституційного Суду України), але нормативно не визначено ні поняття «функції судів», ані їх перелік.

Більше про такий перелік йдеться у Законі «Про судоустрій України». Так, у ч. 2 ст. 19, ст. 5 названого закону фактично повністю відтворено зазначені положення Конституції, але далі перелік цих функцій наведено детальніше.

Зокрема, у п. 2 ст. 1 зазначено: «Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства». Таким чином, законодавець не лише визначив головну функцію судової влади — здійснення правосуддя, а й деталізував її основні форми — цивільне, господарське, адміністративне та кримінальне судочинство (конституційне судочинство здійснюється виключно Конституційним Судом України). Втім, запропоновану законодавцем класифікацію функцій судів не можна вважати вичерпною, оскільки в її основу покладено лише один з можливих критеріїв.

Проаналізовані нормативно-правові положення Конституції та Закону «Про судоустрій України», що стосуються функцій судів, не є унікальними у світовій

¹ Лейст О.Е. Сущность права: Проблемы теории и философии права. — М., 2002. — С. 81. — (Тут і далі — переклад автора).

конституційній теорії. Лаконічність їх змісту можна пояснити багатьма чинниками: високою динамікою розвитку законодавства про судочинство; великою кількістю підзаконних нормативно-правових актів, що деталізують окремі функції судів; певною роллю узагальнення судової практики при здійсненні тієї чи іншої функції судами; відсутністю цілісної та завершеної національної теорії функцій судів тощо.

Порівняльний аналіз конституційного законодавства України та інших держав, насамперед Співдружності Незалежних Держав та Європейського Союзу, дає підстави стверджувати, що в їхніх конституціях дещо декларативно визначено функції судів. Основна увага в них приділена принципам судочинства, системі судів, порядку їх формування, забезпеченню діяльності та правовому статусу суддів. Традиційно в них містяться посилання на необхідність деталізації положень про судоустрій у спеціальних законах, які здебільшого розкривають у своїх нормативних приписах положення про компетенцію та повноваження судів, що в цілому дає змогу визначитися з проблемою класифікації їх функцій.

Загалом класифікація функцій судів полягає не лише в аналізі нормативних положень, а й у дослідженні теорії функцій держави та органів державної влади в цілому. Це пояснюється відсутністю цілісної теорії щодо зазначеного питання. Названа проблема не є новою для правової науки. Ще на початку ХХ ст. відомий російський правознавець М.М. Коркунов писав, що держава, будучи монополістом права примусу, забезпечує мирний порядок взаємовідносин громадян і, відстоюючи свою міжнародну незалежність та зовнішню могутність, гарантує збереження історично сформованої національної культури². Але у зв'язку з тим, що радянські правознавці здобутків зарубіжної функціональної доктрини в загальній теорії права не визнавали і у пізнанні юридичної природи функцій держави дотримувалися класового підходу, «функціоналізм», «функціональна школа в соціології» (Р. Мертон, Т. Парсонс, П. Сорокін) вважали антинауковими, метафізичними та негативними проявами буржуазної правової доктрини і піддавалися нищівній критиці.

Так, А.І. Денисов свого часу писав: «Всі функції держави і кожна з них окремо здійснюються в ім'я інтересів пануючого в країні класу»³. Як функції держави вчений розумів зміст її діяльності, що характеризує всю роботу державних органів, у будь-якій формі — законодавчій, виконавчій, судовій, військовій тощо. Він класифікував ці функції за критерієм їх спрямованості на внутрішні та зовнішні, а за класовим характером — на функції експлуататорської держави і радянської держави.

Зазначену класифікацію поступово розвивали та модернізували, але в її основі залишався класовий підхід, що мало на меті підтверджувати «переваги» функцій радянської держави порівняно з функціями буржуазних держав.

Із розпадом СРСР радянська класова доктрина права була ґрунтовно переглянута. Після цього функції держави юристи-науковці стали класифікувати за різними новими критеріями; їх класифікація дедалі більше набувала комплексного, системного характеру. Значною мірою цьому сприяло посилення інтересу право-

знавців до методології функціонального аналізу. Як писав А.П. Глебов, «функціональний метод і діяльнісний підхід відкрили нові можливості в дослідженні такого феномену, як «зміст держави», — поняття, що до сьогодні в теорії держави і права залишається дискусійним»⁴. Зокрема, М.М. Марченко розуміє функції держави як основні напрями її діяльності, зумовлені її змістом, і виділяє такі критерії класифікації: направленість діяльності (зовнішні та внутрішні функції); за сферами діяльності (політичні, культурні, соціальні та ін.); за формою реалізації (правотворчі, правозастосовні, наглядові, правоохоронні)⁵.

Як зазначав В.А. Четвернін, функції держави по відношенню до суспільства — це основні напрями її діяльності, спрямованої на вирішення спільних справ суб'єктів громадянського суспільства⁶. При цьому вчений у цілому погоджувався з класифікацією, запропонованою М.М. Марченком.

Узбецькі правознавці О.А. Карімова і З.М. Гафаров функції держави розуміють як предметно-політичну діяльність з управління суспільством і механізм впливу на розвиток суспільних процесів. Завдання, цілі та зміст функцій держави на певному історичному етапі змінюються, а реалізація їх здійснюється головним чином у правових формах і особливих методах, що властиві тільки державній владі⁷. Вчені констатують наявність багатьох критеріїв класифікації, але основним з них вважають спрямованість функцій держави, серед яких розрізняють внутрішні та зовнішні. Пропонується така номенклатура внутрішніх функцій держави: побудова економічного базису нового суспільства; забезпечення прав і свобод людини та соціальної справедливості; сприяння розвитку духовної сфери в умовах нового суспільного буття; охорона довкілля; зміцнення правопорядку та забезпечення виконання правових норм. До зовнішніх функцій, на їх думку, належать: діяльність зі збереження миру, запобігання війні, оздоровлення міжнародної ситуації і підвищення довіри між державами; економічна інтеграція Узбекистану з іншими країнами світу, насамперед колишнього СРСР⁸.

Найбільш повно та системно визначені критерії класифікації функцій сучасної держави В.Ф. Погорілко. Такими критеріями він вважає суб'єкти, об'єкти, способи, засоби та умови діяльності держави⁹. Вчений виділяє такі види функцій держави: за суб'єктами — загальнодержавні, функції суб'єктів федерацій (у федеративних державах), а також окремих типів і форм держави; за об'єктами (сферами) діяльності — політичну, соціальну, економічну, культурну, екологічну та ін.;

² Див.: Коркунов М.Н. Лекции по общей теории права. — С.-Пб., 1907. — С. 260.

³ Денисов А.И. Теория государства и права. — М., 1948. — С. 151—154.

⁴ Проблемы теории государства и права: Учеб. пособие / Под ред. М.Н. Марченко. — М., 2001. — С. 162.

⁵ Див.: Конституционное право. Энциклопедический словарь / Под ред. С.А. Авакьяна. — М., 2001. — С. 640.

⁶ Див.: Проблемы общей теории права и государства: Учебник / Под ред. В.С. Нерсесянца. — М., 1999. — С. 629—630.

⁷ Див.: Керимова О.А., Гафаров З.М. Основы Государства и права: Учебник. — Ташкент, 1995. — С. 34.

⁸ Див.: Там же. — С. 35—38.

⁹ Див.: Погорілко В.Ф. Функції держави // Юридична енциклопедія / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — Т. 6: Т—Я. — К., 2004. — С. 313.

за спрямованістю — внутрішні та зовнішні; за способами діяльності держави — законодавчу, виконавчу, судову функції¹⁰.

Названі функції держави тією чи іншою мірою виявляються у функціях її органів, зокрема й судової влади. Тому критерії класифікації зазначених функцій можуть бути застосовані й до класифікації функцій судів з метою визначення їх видів та відповідної систематизації.

За радянських часів проблеми, пов'язані зі здійсненням правосуддя та організацією судової влади в цілому, тривалий час з ідеологічних причин не були предметом дослідження державного (конституційного) права¹¹. Можна говорити лише про окремі спроби дослідити проблему функцій радянських судів. Так, С.С. Кравчук писав: «Правосуддя — частина державної діяльності, одна із форм здійснення єдиної державної влади... Як і будь-яка державна діяльність, правосуддя націлене на вирішення завдань і здійснення функцій держави»¹². Класифікація ж функцій судів залишалася поза увагою вчених.

Спроби визначити критерії для такої класифікації неодноразово робили сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені-конституціоналісти. На основі аналізу повноважень судів правознавці намагалися систематизувати їх види. Зокрема, російський правознавець Ю.І. Скуратов присвятив проблемі визначення функцій судової влади окремий розділ у підручнику «Конституційне право». Основною, на його думку, є функція здійснення правосуддя, щодо якої в юридичній науці не існує єдиного підходу. Саме здійснення правосуддя, наголошував учений, як головна, основна функція суду визначає специфіку судової влади та її місце в державному механізмі¹³. Серед інших функцій, властивих судам, Ю.І. Скуратов назвав зовнішні та внутрішні. До перших він відносив: судовий контроль (нагляд) за законністю та обґрунтованістю застосування заходів процесуального примусу; тлумачення правових норм; офіційне посвідчення фактів, що мають юридичну силу; обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності громадян. До внутрішніх функцій належать: нагляд за рішеннями судів; судове управління; розгляд дисциплінарних проступків суддів тощо. Таким чином, в основу класифікації, запропонованої Ю.І. Скуратовим, покладено критерій напряму діяльності судів, але в більш широкому її розумінні. Майже ідентичну класифікацію пропонують й інші російські правознавці (Р.В. Енгібарян, К.І. Козлова, О.О. Кутафін, Е.В. Тадевосян, Б.Н. Топорнін та ін.)¹⁴. Проте досить часто вони, досліджуючи судову владу в цілому, взагалі уникали висвітлення проблеми безпосередніх функцій судів¹⁵.

Водночас російські правознавці А.А. Безуглов і С.А. Солдатов, дотримуючись такої ж думки щодо наведеного переліку функцій, наголошували на тому, що розширений діапазон правозахисної функції судової влади поширюється й на захист від свавілля інших гілок влади¹⁶. Зазначена точка зору підтримується й іншими російськими вченими-конституціоналістами¹⁷. На нашу думку, ця функція більш властива органам конституційної юстиції, хоча може здійснюватись у визначених законодавством випадках і судами.

Інший перелік функцій судів наводить білоруський вчений М.Ф. Чудаков. Він виділяє дві основні функції:

покарання за порушення державних приписів і розгляд спорів та конфліктів між державою і громадянином, якщо не держава має претензії до громадянина, а навпаки (арбітражна функція)¹⁸.

Функції судів досліджували й українські вчені-конституціоналісти, однак вони є прибічниками різних позицій з цього питання — одні вчені при висвітленні проблеми конституційно-правового статусу судової влади в Україні не торкалися питання функцій судів, інші підтримували думки російських правознавців та здебільшого модернізували їх, окремі правознавці пропонували власну систематизацію функцій судів.

Одними із перших у незалежній Україні це питання почали досліджувати В.Ф. Мелашенко, О.В. Городецький, В.Я. Тацій, Ю.М. Грошевий, І.Є. Марочкін, О.Г. Мурашин та інші правознавці. Висновки і положення їхніх досліджень стали основою національної концепції щодо функцій судової влади в цілому. Так, В.Ф. Мелашенко констатував, що суди здійснюють свої функції у формі конституційного, цивільного, кримінального та адміністративного судочинства¹⁹. Пізніше ці положення були закріплені в Конституції України. О.В. Городецький з цього приводу писав, що основними функціями загальних судів є охорона від посягань на: конституційний лад України, соціально-економічні, політичні й особисті права і свободи громадян, права та законні інтереси юридичних осіб²⁰.

На думку В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого та І.Є. Марочкіна, крім найважливішої — здійснення правосуддя — суди загальної юрисдикції виконують ще ряд різних функцій: контроль за законністю та обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових осіб та державних службовців у випадках їх оскарження до суду; контроль за законністю та обґрунтованістю арештів і затримань, застосованих органами дізнання та попереднього слідства; санкціонування проведення дій, пов'яза-

¹⁰ Див.: Погорілко В.Ф. Функції держави. — С. 313.

¹¹ Див., напр.: Советское государственное право / Под ред. С.С. Кравчука. — М., 1975. — 576 с.; Уманский Я.Н. Советское государственное право. — М., 1978. — 448 с.; Государственное право буржуазных стран и стран, освободившихся от колониальной зависимости / Под ред. И.П. Ильинского, М.А. Крутоголова. — М., 1979. — 455 с.

¹² Советское государственное право : Учебник / Под ред. С.С. Кравчука. — М., 1980. — С. 601.

¹³ Див.: Конституционное право : Учебник / Отв. ред. В.В. Лазарев. — М., 1999. — С. 463.

¹⁴ Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России : Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2001. — С. 520; Енгібарян Р.В., Тадевосян Э.В. Конституционное право : Учебник. — М., 2000. — С. 459—460; Конституция Российской Федерации : Науч.-практ. коммент. / Под ред. акад. Б.Н. Топорнина. — М., 1997. — С. 598.

¹⁵ Див., напр.: Колюшин Е.И. Конституционное (государственное) право России : Курс лекций. — М., 1999. — С. 287—298; Чиркин В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. — М., 1998. — С. 404—419; Чиркин В.Е. Государствоведение : Учебник. — М., 1999. — С. 339—357.

¹⁶ Безуглов А.А., Солдатов С.А. Конституционное право России : Учебник : В 3 т. — Т. 3. — М., 2001. — С. 11.

¹⁷ Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации : Учебник для юрид. вузов и факультетов. — М., 1998. — С. 617.

¹⁸ Див.: Чудаков М.Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : Учеб. пособие. — М., 2001. — С. 461.

¹⁹ Див.: Мелашенко В.Ф. Основы конституционного права Украины. — К., 1995. — С. 121—122.

²⁰ Див.: Конституційне право України / За ред. проф. В.Ф. Погорілка : Підруч. — К., 1999. — С. 583; Грошевий Ю.М., Марочкін І.Є. Органи судової влади в Україні. — К., 1997. — С. 10—12.

них із обмеженням прав громадян, передбачених статтями 29—31 Конституції, роз'яснення щодо питань судової практики; участь у формуванні суддівського корпусу та ін.²¹ В.В. Кравченко вважає, що судова влада виконує такі функції: здійснення правосуддя; судовий контроль (нагляд) за законністю та обґрунтованістю застосування засобів примусового впливу; тлумачення правових норм; офіційне встановлення фактів, що мають юридичне значення; обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності громадян²².

О.Г. Мурашин наголошує на розширенні переліку функцій судів після прийняття Конституції у 1996 р.; зокрема, вчений стверджує, що згідно з положеннями Основного Закону України значно розширено повноваження судів, спрямованих на посилення судового захисту прав і свобод громадянина, його честі та гідності. Так, на суди покладається обов'язок вирішувати питання про взяття особи під варту, перевіряти законність її затримання, давати згоду на проведення обшуку, виїмки, накладення арешту на кореспонденцію тощо. Кожному громадянину гарантовано право на оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, — зазначає О.Г. Мурашин²³.

Дослідження проблеми класифікації функцій судів дає можливість стверджувати, що: по-перше, Конституція та закони України (як і інших країн) декларативно визначають основні з таких функцій і не дають достатніх підстав їх класифікувати, а подекуди навіть не визначають їх хоча б неупорядкованого переліку; по-друге, проблема створення такої класифікації залишається відкритою в науці теорії держави та права і конституційного права. Дослідники здебільшого обмежуються констатацією наявності поділу функцій судів на зовнішні та внутрішні або ж обмежуються безсистемним переліком усіх функцій.

Отже, у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці поки немає чіткої, комплексної та завершеної системи критеріїв для класифікації функцій судів, за допомогою якої можна було б робити не простий перелік, а визначити систему функцій судів у цілому. Адже суди здійснюють не перелік функцій, а систему функцій.

На нашу думку, функції судів можна класифікувати за такими основними критеріями: за суб'єктами правосуддя (функції Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Апеляційного суду України та апеляційних судів, місцевих судів); за об'єктами правосуддя

(цивільного, господарського, адміністративного та кримінального правосуддя); за формою здійснення судочинства (кримінального, цивільного, адміністративного та спеціалізованого); за засобами правосуддя (правозастосовна, правозахисна, правовідновлююча, арбітражна (третейська), запобігання порушенню прав людини (упереджувальна), узагальнення судової практики, інформаційна, аналітична та ін.). Не виключена можливість залучення й інших критеріїв для класифікації функцій судів. Розвиток і вдосконалення цих функцій сприятимуть якісним змінам у запропонованій класифікації. Якесь із названих критеріїв можуть втратити своє значення, тоді як інші — набуті нового змісту та значення.

Дослідження критеріїв для класифікації функцій судів дає підстави зробити певні висновки. Насамперед такі критерії є мірилом для визначення, оцінки функцій зазначених судів. Вони дають змогу систематизувати види функцій і розглянути їх як системне юридичне явище.

У Конституції, законах та інших нормативно-правових актах України, а також зарубіжних країн, якими регулюються основи діяльності судової влади, не визначено критеріїв для класифікації зазначених функцій судів та не наведено їх переліку, є лише констатація основної функції судової влади — здійснення правосуддя.

Вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці, досліджуючи проблеми, пов'язані з визначенням функцій судів, не загострюють увагу на питанні їх класифікації й залишають його відкритим для науки конституційного права. Поодинокі спроби правознавців визначити види функцій судів обмежуються поділом їх на внутрішні та зовнішні або ж простим, часто безсистемним переліком.

Враховуючи досвід конституційного закріплення функцій судів і здобутки національної та зарубіжної юридичної науки, зазначені функції можна класифікувати за такими критеріями, як суб'єкти, об'єкти, форма здійснення судочинства, засоби правосуддя та ін. Встановлення критеріїв для класифікації функцій судів дає можливість визначити основні види таких функцій, систематизувати їх і сформувати цілісне уявлення про систему функцій судів.

²¹ Див.: Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. — К., 1999. — С. 283.

²² Див.: Кравченко В.В. Конституційне право України : Навч. посіб. — К., 2000. — С. 246.

²³ Див.: Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. ред. В.Ф. Погорілко. — К., 2003. — С. 431.

Summary

Explores the problem of standards-settings for the occupational functions classification of the trial courts of general jurisdiction. There is an opportunity to estimate the main types of those functions, to systematize them and to create integral impression of the system of courts functions upon decision of the mentioned problem.

Про окремі проблеми, що виникають у практиці застосування ст. 201 Кримінального кодексу України

О.О. Кравченко,
суддя Апеляційного суду Київської області

Із прийняттям 5 квітня 2001 р. Верховною Радою України нового Кримінального кодексу (далі — КК) правова норма, якою передбачено кримінальну відповідальність за контрабанду, зазнала істотних змін. Структура ст. 70 КК України 1960 р. (далі — ст. 70 КК) складалася з однієї частини і примітки, а ст. 201 чинного КК (далі — ст. 201 КК) — з двох частин і примітки. Змінено кваліфікуючі ознаки контрабанди: за ч. 2 ст. 201 КК ними є вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, відповідальність за який передбачена цією статтею, а за старою редакцією ст. 70 КК — групою осіб, які організувалися для заняття контрабандою. За старою редакцією ст. 70 КК предметом контрабанди визнавалися товари, валюта, цінності та інші предмети, а також історичні і культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні, вибухові речовини, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї). У редакції ст. 201 КК до предметів контрабанди віднесено лише товари, а перелік предметів, вилучених з обігу й тих, обіг яких істотно обмежений, доповнено стратегічно важливими сировинними товарами. Змінено й санкцію статті, а також примітку щодо критерію визначення великого розміру контрабанди товарів.

Автор не ставить за мету детально аналізувати кожну із зазначених позицій у редакції ст. 201 КК. Найбільш проблемним у правозастосовній практиці виявилось питання про предмет злочину, відповідальність за який передбачена ст. 201 КК. Особливо гострі дискусії точаться щодо питань, чи належить валюта до предмета контрабанди та чи декриміналізовано незаконне переміщення валюти через митний кордон України.

Оскільки офіційних роз'яснень з боку Верховного Суду України немає, названі вище спірні питання стали у слідчій та судовій практиці складними, адже від відповіді на них, у свою чергу, залежить обґрунтованість притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

За ст. 70 КК (в редакції від 27 червня 1961 р.) до предметів контрабанди були віднесені товари, інші цінності, а також вибухові, наркотичні, сильнодіючі та отруйні речовини, зброя і військове спорядження. Про валюту як предмет цього злочину в диспозиції закону окремо не зазначалось. У редакції ст. 70 КК текстуально відтворено ст. 15 Закону СРСР від 25 грудня 1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». У науково-практичному коментарі до цього Закону за редакцією В.Д. Меншагіна, зокрема, зауважувалося, що незаконне переміщення через державний кордон валюти і фондівих

цінностей утворює особливий склад державного злочину, відповідальність за який передбачена ст. 25 Закону, — порушення правил про валютні операції¹.

Вітчизняні дослідники проблем кримінально-правової боротьби з державними злочинами, наприклад В.І. Курляндський, М.П. Карпушин, М.І. Якубович, В.А. Владимиров, піддаючи критиці точку зору авторів названого вище коментаря щодо кваліфікації незаконного переміщення валюти через державний кордон, стояли на тій позиції, що такі дії не утворюють складу валютного злочину, а підлягають кваліфікації як контрабанда, й обґрунтовували це тим, що переміщення валюти через державний кордон не є операцією з валютою (угодою) у правовому значенні².

Полемізуючи з В.Д. Меншагіним, М.П. Карпушин зазначив, що якщо сам по собі контрабандний провіз валютних цінностей не утворює валютного злочину, то їх контрабанда з метою здійснити заборонені валютні угоди, за загальним правилом, є ідеальною сукупністю двох злочинів — контрабанди і готування до валютного злочину³. В.А. Владимиров, враховуючи відсутність у диспозиції статті про контрабанду терміна «валюта», запропонував віднести її до «інших цінностей», тобто вважав її предметом контрабанди. Він мотивував це тим, що згідно з чинним тоді митним законодавством особа, що переміщувала через кордон валюту, повинна була обов'язково її задекларувати незалежно від розміру⁴. Думку В.А. Владимірова поділяв і науковець Ю.І. Сучков, який багато працював над дослідженням питань стосовно контрабанди⁵.

Такої ж точки зору дотримувались у судовій практиці. Так, Верховний Суд СРСР у конкретній справі роз'яснював, що незаконне ввезення із-за кордону валюти і вивезення такої ж її кількості з держави без наміру здійснити заборонені валютні операції є контрабандою⁶.

З урахуванням позиції вищої судової інстанції щодо валюти як предмета контрабанди цілком правомірним є роз'яснення у Науково-практичному коментарі до ст. 70 КК про те, що під «іншими цінностями» у

¹ Див.: Научно-практический комментарий к Закону «Об уголовной ответственности за государственные преступления» / Под ред. В.Д. Меньшагина. — М., 1961. — С. 77.

² Див.: Ответственность за государственные преступления. Ч. 2: Иные государственные преступления / Под общ. ред. В.И. Курляндского, М.И. Карпушина. — М., 1965. — С. 237; Государственные преступления: Учеб. пособие / Под ред. М.И. Якубовича, В.А. Владимірова. — М., 1961. — С. 161—162.

³ Див.: Ответственность за государственные преступления. Ч. 2. — С. 238.

⁴ Див.: Государственные преступления. — С. 162.

⁵ Див.: Сучков Ю.И. Контрабанда и ответственность. — Калининград, 1976. — С. 20.

⁶ Див.: Вопросы уголовного права и процесса в судебной практике Верховных Судов и РСФСР (1938—1967). — М., 1968. — С. 82.

диспозиції ст. 70 КК слід розуміти гроші, цінні папери, дорогоцінні метали тощо⁷.

Із прийняттям Закону від 17 червня 1992 р. 2468-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України» (далі — Закон № 2468-ХІІ) було змінено редакцію ст. 70 КК: до предметів контрабанди віднесено валюту, що у правозастосовній практиці поклато край дискусіям про те, чи є валюта предметом контрабанди. Ця кримінально-правова норма застосовувалася до 5 квітня 2001 р., тобто до прийняття Верховною Радою України нового КК.

У диспозиції ст. 201 КК серед предметів контрабанди, які перебувають у вільному обігу, законодавець вказав лише товари. Перелік предметів, вилучених з обігу й тих, обіг яких обмежений, доповнено стратегічно важливими сировинними товарами. Валюту, цінності, інші предмети у диспозиції цієї статті не названо. Через це працівники органів досудового слідства та судді знову дискутують з приводу того, чи є валюта предметом контрабанди. На думку одних, валюта ним не є, оскільки її вилучено із диспозиції ст. 201 КК. Інші, навпаки, вважають, що валюту слід відносити до предмета цього злочину, — з урахуванням п. 39 ст. 1 чинного Митного кодексу України (далі — МК), в якому визначено поняття «товар» (ним є будь-яке рухоме майно, (у тому числі валютні та культурні цінності), електрична, теплова та інші види енергії, а також транспортні засоби, за винятком тих, що використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України), тобто оскільки у чинному митному законодавстві валюту визнано товаром, вона може бути предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 201 КК. Зауважимо, що неодностайність думки з цього питання серед практиків не є дивною, адже немає її й у авторів науково-практичних коментарів до КК. Так, у Коментарі за редакцією М.І. Мельника та М.І. Хавронюка ст. 201 КК прокоментовано таким чином, що порушення порядку переміщення через митний кордон валюти України, іноземної валюти, платіжних документів тягне адміністративну відповідальність, передбачену МК. В аналогічному виданні В.В. Сташис і В.Я. Тацій до цієї статті дають інший коментар: валюту слід вважати товаром, а отже, незаконне її переміщення через митний кордон України утворює склад зазначеного злочину — контрабанди. У Коментарі професора М.Й. Коржанського також валюту визнано предметом контрабанди⁸. З огляду на це неважко уявити, наскільки складно юристам-практикам орієнтуватись у такій ситуації.

Чим же керувався законодавець, вилучивши валюту з кола предметів контрабанди?

Ідея часткової декриміналізації контрабанди, а саме вилучення з її предметів валюти, висловлювалася під час підготовки проекту нового КК, що розроблявся робочою групою Кабінету Міністрів України. Так, у ст. 187 цього проекту було запропоновано два варіанти статті про контрабанду: в одному пропонувалося залишити валюту в колі предметів цього злочину, в іншому — встановити відповідальність лише за незаконне переміщення через кордон товарів та предметів, вилучених з цивільного обігу (історичних, культурних цінностей, а також отруйних, сильнотоксичних, вибухових речовин, зброї та боєприпасів, стратегічно важливих сировинних товарів)⁹. Проект був

поданий Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України 12 червня 1997 р., тобто задовго до того, як ідея виключення валюти з кола предметів контрабанди було втілено у ст. 201 нового КК. В наступні роки ця ідея була змінена й доповнена. Так, у лютому 2000 р. Президент України подав відповідно до ст. 93 Конституції України на розгляд Верховної Ради проект Закону «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з контрабандою та порушенням митних правил» (зарєєстрований за № 1-14/171 12 лютого 2000 р.; далі — законопроект), узгоджений з Генеральним прокурором України, головами Служби безпеки України та Державної митної служби. У законопроекті, зокрема, пропонувалося внести зміни до КК, МК, а також Кодексу України про адміністративні правопорушення — з метою скасувати кримінальну та встановити адміністративну відповідальність за незаконне переміщення через митний кордон України товарів, валюти, цінностей та інших предметів, не вилучених із цивільного обігу.

Ідея часткової декриміналізації статті про контрабанду у законопроекті була обґрунтована необхідністю приведення кримінального законодавства України у відповідність зі світовою практикою, яка визнає контрабандою лише незаконне переміщення через кордон тієї чи іншої країни предметів, вилучених із цивільного обігу. Прихильники цієї ідеї посилювали також на те, що на розслідування кримінальних справ про контрабанду витрачаються значні кошти, а матеріальні затрати на проведення слідства в тій чи іншій справі здебільшого перевищують вартість затриманих предметів контрабанди. У зв'язку з цим у законопроекті пропонувалося кваліфікувати переміщення предметів контрабанди через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від контролю за відповідними статтями МК як порушення митних правил і притягати винних осіб до адміністративної відповідальності.

17 травня 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 2415-III «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил» (далі — Закон № 2415-III), в якому викладені у законопроекті пропозиції були частково враховані — ст. 70 КК та статті 100 і 116 МК подано в новій редакції. Проте законодавець відхилив законопроект у частині виключення валюти, цінностей та інших предметів з кола предметів контрабанди.

На час прийняття Закону № 2415-III Верховна Рада України 5 квітня 2001 р. вже ухвалила новий КК, у якому законодавець виключив валюту з диспозиції ст. 201 цього Кодексу як предмет контрабанди. Тож не зрозуміло: який був сенс у прийнятті цього Закону? Адже тоді вже був прийнятий новий КК — з новою редакцією статті про контрабанду. Закон № 2415-III був чинним приблизно три місяці, оскільки з набранням чинності новим КК він автоматично її втратив. Отже, ідея часткової декриміналізації кримінально-правової норми, якою передбачена відповідальність за контрабанду, у частині виключення валюти з

⁷ Див.: Уголовный кодекс УССР : Науч.-практ. комент. — Киев, 1987. — С. 293; Уголовный кодекс Украинской ССР : Науч.-практ. комент. — Киев, 1978. — С. 235.

⁸ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — С. 509; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К., 2004. — С. 535; Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. — К., 2001. — С. 350.

⁹ Українське право. — 1997. — № 2. — С. 58.

кола предметів цього злочину все ж таки перемогла. На Міжнародній науково-практичній конференції з питань застосування нового КК, що проходила 25—26 жовтня 2001 р. у м. Харкові, заступник начальника Управління з організації боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил Державної митної служби України В.А. Руссков констатував, що Державна митна служба України разом зі Службою безпеки України багато років виступала за часткову декриміналізацію цього складу злочину¹⁰. З наведеного вбачається, що виключення валюти з предмета злочину, відповідальність за який передбачена ст. 201 КК, було стратегічною лінією розвитку цієї правової норми.

Для законодавця помилковість зайнятої позиції щодо валюти дуже скоро стала очевидною: вже в новому МК, прийнятому Верховною Радою 11 липня 2002 р., валюту було визнано товаром. Таким чином, на думку законодавця, її можна вважати предметом контрабанди. Загальновідомо, що кримінально-правова норма про контрабанду була й залишилася бланкетною: зміст її основних понять розкривається у МК.

Однак у п. 39 ст. 1 МК, згідно з яким валюта є товаром, у цьому питанні не розставлено всіх крапок над «і».

Відповідно до ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (з наступними змінами) та ст. 1 Закону від 16 квітня 1991 р. № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність» (з наступними змінами; далі — Закон № 959-XII) валютою є грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, які перебувають в обігу і є законним платіжним засобом, а також грошові знаки, вилучені з обігу, але такі, що підлягають обміну на ті грошові знаки, що перебувають в обігу. У наведених нормативних актах валюту визначено як платіжний засіб, який є еквівалентом величини вартості товарів і послуг.

Гроші, як відомо, в умовах розвинутого товарного виробництва виконують функцію міри вартості, завдяки чому можна порівняти вартість різних товарів¹¹. Останніми згідно із Законом № 959-XII визнається будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі).

З урахуванням наведеного вище цілком переконливою є точка зору Л.В. Дорош, яка вважає, що за чинною редакцією ст. 201 КК валюта не є предметом контрабанди, оскільки ч. 1 цієї статті декриміналізована, і що саме це мали на увазі розробники нового КК, виключивши її з диспозиції названої статті¹². Така думка висловлюється й у працях дослідника предмета контрабанди О.В. Процюка¹³. Проте варто пригадати, що законодавець не випадково Законом № 2468-XII відніс валюту до предметів контрабанди, як і товари, виходячи, однак, із того, що вона не є товаром. З того часу природа валюти як засобу платежу залишилася незмінною. А якщо так, то чи слід вважати її товаром?

У згаданій вище доповіді В.А. Русскова зазначалося, що митні органи на практиці керуються визначенням терміна «товари», наведеним у чинному МК¹⁴. Це означає, що вони як органи дізнання у випадках виявлення фактів незаконного переміщення валюти у великих розмірах через митний кордон України порушують кримінальні справи за ст. 201 КК. Проте не всі судді поділяють точку зору щодо обґрунтованості порушення таких

справ за цією статтею й тому іноді постановляють виправдувальні вироки у випадках, коли предметом контрабанди була валюта. Наведемо характерний приклад.

Орган дізнання Бориспільської митниці порушив справу щодо Б. за ознаками в діях останнього складу злочину, відповідальність за який передбачена ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 201 КК. По закінченні досудового слідства справа була передана на розгляд до Бориспільського міськрайонного суду Київської області. Б. обвинувачувався у тому, що він шляхом приховування від митного контролю намагався вивезти за кордон 14 тис. 300 дол. США, які сховав у поліетиленових пакетах і помістив у три шматки свіжозамороженого м'яса, поклавши їх у дорожню сумку.

Вироком суду Б. було виправдано за відсутністю в його діях складу злочину. Суд мотивував своє рішення тим, що законодавець виключив валюту з переліку предметів контрабанди. Неготримання ж особою встановленого порядку переміщення валюти через митний кордон є порушенням митних правил і тягне адміністративну відповідальність¹⁵.

Отже, склалася ситуація, коли митні органи визнають валюту предметом контрабанди, посилаючись на п. 39 ст. 1 МК, а судді, вважаючи ст. 201 КК декриміналізованою у частині виключення валюти з кола предметів цього злочину, керуються принципом *nullum crimen nulla poena sine lege* (нема злочину й нема покарання без вказівки на те у законі).

До набрання чинності новим МК таких суперечностей у судовій практиці не виникало. З 1 вересня 2001 р. до 1 січня 2004 р., тобто за проміжок часу між набранням чинності новим КК і новим МК, був чинним МК 1991 р., у ст. 15 якого містилось окреме визначення як товару, так і валюти. Майже 2,5 роки органи досудового слідства і суди, враховуючи положення п. 11 ст. 15 МК 1991 р., не вважали валюту предметом контрабанди. Нині ст. 201 КК має ту саму редакцію, але, за логікою законодавця, практика вже має бути іншою, оскільки валюту слід вважати товаром. Така законодавча непослідовність, розбіжності між правовими нормами різних галузей права, що кореспондують одна одній, спричиняють у правозастосовній практиці багато труднощів. Саме тому редакція ст. 201 КК потребує вдосконалення на законодавчому рівні.

Вважаємо, що відмова від кримінально-правових важелів боротьби з контрабандою валюти була хибним кроком, а аргументація прихильників ідеї часткової декриміналізації цього злочину з посиланням на світову практику не зовсім переконлива. Дані спеціальних досліджень свідчать, що за останні роки простежується значний вплив валюти з України за кордон.

¹⁰ Див.: Руссков В.А. Питання застосування статті 201 «Контрабанда» Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України. Питання застосування і вивчення : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26 жовт. 2001 р.). — Х., 2002. — С. 132—135.

¹¹ Див.: Основи економічної теорії : Посібник. — К., 1998. — С. 93—95.

¹² Див.: Дорош Л.В., Федосєєв В.В. Щодо питання про предмет контрабанди // Новий Кримінальний кодекс України. Питання застосування і вивчення : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26 жовт. 2001 р.). — Х., 2002. — С. 132—135; Дорош Л.В. Контрабанда в Україні // 36. наук. праць Харків. Центру по вивч. організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. — Х., 2004. — С. 123.

¹³ Див.: Процюк О.В. Контрабанда: кримінально-правовий аналіз предмета злочину // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 4. — С. 45.

¹⁴ Див.: Руссков В.А. Зазнач. праця. — С. 132—135.

¹⁵ Див.: Справа № 1-327/04 // Архів Бориспільського міськрайонного суду Київської області за 2004 р.

Назва валюти	Всього	Польща	Словаччина	Угорщина	Румунія	Молдова	РФ	Білорусь
Долар США	448 351	166 680	44 242	22 172	—	29 557	13 703	543
Німецька марка	1 000	—	1 000	—	—	—	—	—
Польський злотий	42 790	39 360	930	—	—	—	—	2 500
Угорський форинт	3 085 100	—	—	3 073 100	12 000	—	—	—
Словацька крона	190 430	—	190 290	140	—	—	—	—
Румунська лея	773 240	—	—	773 000	—	240	—	—
Молдавська лея	38 727	—	—	—	—	38 727	—	—
Гривня	80 596	19 835	4 510	2 705	2 110	36 015	14 944	477
Рубль РФ	855 850	—	—	5 000	—	58 480	780 370	—
Євро	95 385	43 945	9 790	32 565	—	3 460	5	—

Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України у 2003 р. здійснив аналітичний проект «Незаконна міграція та контрабанда як виклики безпеки кордонів у контексті Україна — ЄС», під час якого було використано офіційні дані Державної прикордонної служби України. Результати затримання валюти на державному кордоні країни згідно з даними зведеного звіту прикордонного відомства України за 2002 р. наведені в таблиці.

На морському кордоні за зазначений період затримано 20 тис. 915 дол. США, 550 євро; на повітряному — 150 тис. 539 дол. США, 12 тис. російських рублів та 5 тис. 70 євро¹⁶.

Аналіз наведених показників дає підстави зробити висновок, що найбільшу кількість конвертованої валюти незаконно переміщують через такі кордони: долари США — українсько-польський (37,2%), українсько-словацький (9,8%) та українсько-молдовський (6,5%); євро — українсько-польський (46%), українсько-угорський (34%) та українсько-словацький (10,3%). Отже, найбільший вплив іноземної валюти спостерігається на сухопутних кордонах України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, а також при переміщенні валюти повітряним транспортом.

Національна юридична Академія України ім. Ярослава Мудрого та Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні провели кримінально-правове та кримінологічне дослідження контрабанди в Україні за 2001—2002 рр. За даними цього дослідження, частка валюти з вилучених предметів контрабанди становила 12,1%¹⁷.

Правопорушення, вчинені особою з метою накопичити незаконний валютний резерв за кордоном, найнебезпечніші у зовнішньоекономічній діяльності. Так, у дослідженні правового забезпечення соціальних та державних інтересів України у зовнішньоекономічній діяльності, проведеному Науково-дослідним інститутом з вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, відмічено, що незаконні валютні накопичення фізичних та юридичних осіб України за кордоном становлять приблиз-

но 12—20 млрд. дол. США, що можна порівняти із загальною потребою нашої держави у зовнішніх інвестиціях¹⁸.

Оскільки контрабанда є серйозною загрозою державним інтересам, вкрай важлива активна протидія цьому злочині з боку законодавця. Тим часом часткова декриміналізація норми, якою встановлено кримінальну відповідальність за контрабанду, у частині виключення з її диспозиції валюти та встановлення за ці дії адміністративної відповідальності навряд чи сприятиме ефективності боротьби з контрабандою. У чинному МК відповідальність за незаконне переміщення товарів (у тому числі валюти) врегульована статтями 340, 351 та 352. Санкції цих норм альтернативні — за вчинення зазначених правопорушень передбачено накладення штрафу або конфіскацію товарів. Апеляційний суд Київської області

узагальнив судову практику з розгляду справ про порушення митних правил за новим МК. З'ясувалося, що суди за названі види правопорушень частіше застосовують штрафи, ніж конфіскацію товарів, зокрема валюти, яка в таких випадках повертається правопорушникові. Неподінокі випадки, коли сума поверненої власникові валюти, що була предметом порушення митних правил, значно перевищує розміри штрафних санкцій.

Наприклад, постановою Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 30 липня 2004 р. громадянина Литви Б. за вчинення правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 339 МК, було піддано штрафу у розмірі 850 грн. і постановлено повернути йому 20 тис. 700 дол. США, які він незаконно хотів перемістити через митний кордон України. За протестом заступника прокурора Київської області постановою голови Апеляційного суду Київської області постанову місцевого суду щодо Б. було скасовано і справу направлено на новий судовий розгляд.

Рішення про часткову декриміналізацію ст. 201 КК у частині виключення валюти з переліку предметів контрабанди було необґрунтованим. Слід було зберегти кримінальну відповідальність за контрабанду валюти у великому розмірі чи встановити відповідальність за такі дії в особливо великому розмірі. Оскільки ці питання можна вирішити лише на законодавчому рівні, то з метою уніфікації правозастосовної практики бажано дати роз'яснення з цього питання у відповідній постанові Верховного Суду України, якою були б внесені зміни та доповнення до його постанови від 26 лютого 1999 р. № 2 «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил».

¹⁶ Див.: Український монітор. Зовнішня та безпекова політика // Україна в міжнародних відносинах. — К., 2003. — С. 66—70.

¹⁷ Див.: Дорош Л.В. Контрабанда в Україні. — С. 118.

¹⁸ Див.: Мамутов В.К., Хахулін В.В. Правове забезпечення соціальних та державних інтересів України у зовнішньоекономічній діяльності та попередження правопорушень у цій сфері // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. праць. — Х., 1999. — С. 47.

Summary

Examines the problems that arise in the practical usage of Article 201 of the Criminal Code of Ukraine that deals with the smuggling amenability. Taking into account the redraft of this criminal provision of law and controversial views as for the qualification of illegal currency traffic through the state borders the author explores whether the currency is the subject of contraband.

Міжнародні зв'язки

10 лютого 2005 р. Голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко зустрівся з начальником відділу з правових питань Посольства США в Україні Майклом Скенленом, координатором програм зазначеного відділу Оксаною Климович і керівником програми АВА/СЕЕЛ «Реформування кримінального права» (далі — Програма) Девідом Левітом. Верховний Суд України також представляли: начальник управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Поталенко, начальник відділу організаційно-протокольного забезпечення цього ж управління Н.Л. Напрієнко та інші офіційні особи.

Майкл Скенлен привітав посадовців Верховного Суду з важливою подією — виборами Президента України. При цьому він підкреслив, що має на увазі не стільки політичний аспект і результати виборів, скільки те, що в Україні відбулося чітке позиціонування судової влади від різних політичних сил та глибоке усвідомлення важливості цього фактора суспільством.

На зустрічі йшлося про те, що в судово-правовій системі нашої країни ще чимало невіршених проблем. Голова Верховного Суду, відповідаючи на запитання гостей, зауважив, що в парламенті України затягується прийняття нових процесуальних кодексів. Ті зміни, які вносяться у чинні кодекси, часто мають безсистемний і навіть дещо хаотичний характер, що спричиняє чималі труднощі при застосуванні суддями законодавства. Через це у Верховному Суді накопичилося досить багато нерозглянутих судових справ. Зазначалося також, що зміни в законодавстві про судоустрій, його нестабільність ускладнюють діяльність суддів.

Підсумовуючи обмін думками стосовно цього питання, В.Т. Маляренко наголосив: «Необхідно, щоб правові акти нашої держави були

виписані в комплексі й укладалися в єдину систему з урахуванням реалій життя. Тоді не виникатиме проблем з їх застосуванням».

Голова Верховного Суду України та гості дійшли згоди, що проблеми такого характеру виникають при здійсненні судочинства в будь-якій країні, особливо гостро вони постають під час його реформування.

Майкл Скенлен і Девід Левіт презентували Програму, в рамках якої передбачається реалізувати в Україні багаторічний проект. Її метою є сприяння у здійсненні правової реформи, використання сучасних та збалансованих правових інституцій, а також створення сильної незалежної судової влади. Фахівці Програми працюють над низкою питань, серед яких: боротьба з корупцією, з торгівлею людьми, застосування таких запобіжних заходів, як застава й тримання під вартою, реформування системи кримінального судочинства, зокрема запровадження принципу змагальності в судочинстві України.

Як частина урядової програми «Демократія та Право» Програма спрямована на виконання дорадчих і допоміжних функцій в процесі законотворення, імплементації сучасного законодавства про кримінальне судочинство. В її рамках заплановано також організувати навчання суддів, прокурорів й адвокатів. Спільно з Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України та Інститутом адвокатури уже зараз провадяться практичні семінари і тренінги із зазначеної тематики. У Програмі передбачені й навчальні поїздки українських фахівців до США та країн Європи, візити експертів із цих держав до України, інші заходи, спрямовані на підтримку демократизації національної судової системи.

Для погодження плану подальших дій у рамках названої вище Програми АВА/СЕЕЛ 14 березня 2005 р. заступник голови Судової палати Верховного Суду України у кримінальних справах М.Є. Короткевич, суддя Військової судової колегії О.Ф. Волков та начальник управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Поталенко зустрілися з керівником Програми Девідом Левітом.

О.Ф. Волков констатував, що співпраця Верховного Суду України з Американською асоціацією юристів протягом останніх років дала вагомий результат. Теми, запропоновані в рамках Програми, актуальні для суддів нашої держави. Зокрема, проблеми незалежності судової влади, як свідчить практика, доцільніше обговорювати на семінарах і під час безпосереднього спілкування з іноземними фахівцями. Зважаючи на це, суддя Верховного Суду запропонував представникові АВА/СЕЕЛ конкретизувати формат подальшого співробітництва.

Девід Левіт повідомив, що прибув у нашу державу через кілька днів після першого туру виборів Президента України й був свідком історичних подій. Верховний Суд України тоді довів, що він є незалежною інституцією, яка здатна протистояти тиску виконавчої влади. Все це справило позитивний вплив на ставлення до України, її судової системи, зокрема у США, дало підстави для визнання принципів свободи в ментальності українського народу та поваги до нього. «Особисто я, — зазначив Девід Левіт, — дійшов висновку, що не варто намагатися зробити з України щось схоже на Америку, ви маєте власні традиції і систему судової влади. Однак є загальні та незмінні принципи для всіх юридичних систем світу, на підставі яких ми й розробили свої пропозиції».

Згідно з Програмою передбачається створити дві команди юристів-професіоналів. До складу кожної з них увійдуть: суддя Верховного Суду України, співробітник апарату цього суду, два представники Американської

асоціації юристів, досвідчені суддя та адвокат із захисту в кримінальних справах зі США. Ці команди мають провести 12 занять першого місяця, а потім ще шість — наступного, загалом за 60 днів вони мають побувати з лекціями у 18 областях. Після цього — повторний етап занять. Семінари відбуватимуться на всій території України, умовно поділеній на чотири регіони. Планується, що впродовж року зазначені групи побувають шість разів у кожній області, а почнуть роботу 1 квітня нинішнього року. На перші семінари в рамках Програми запрошуються судді, адвокати й працівники прокуратури.

У перспективі крім лекцій провадитимуться також заняття за інтерактивними методами — у формі тренінгів, ділових ігор, безпосереднього спілкування фахівців України та США тощо. Оптимальні форми навчання добиратимуться у процесі практичного впровадження Програми.

Щодо змісту тем, то українські лектори висвітлюватимуть нагальні проблеми кримінального права, чинного законодавства і практику його застосування, а спеціалісти зі США ділитимуться власним та досвідом інших країн у цій галузі. Зокрема, М.Є. Короткевич зазначив, що йому було б цікаво поспілкуватися з юристами США на теми боротьби з комп'ютерними злочинами, ухиленням від сплати податків, відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, тобто з правопорушеннями, котрі є новими для України. Девід Левіт погодився, що це актуально, й запропонував на розгляд низку власних тем.

Насамкінець учасники зібрання вирішили, що обидві сторони оформлять висловлені пропозиції у вигляді документів, а наступна робоча зустріч відбудеться найближчим часом.

Із 31 січня по 1 лютого цього року в м. Івано-Франківську проходив міжнародний семінар «Практичне застосування на території України положень європейських конвенцій та інших міжнародних договорів з питань кримінального судочинства», організований Міністерством юстиції України у рамках співробітництва з Американською асоціацією юристів за програмою «Правова ініціатива у Центральній Європі та Євразії». На цей захід були запрошені представники Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Національного центрального бюро Інтерполу Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, голови і судді апеляційних судів Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Закарпатської, Волинської, Тернопільської, Чернівецької областей. Верховний Суд України представляли: судді В.М. Філатов, К.Т. Кравченко, С.М. Міщенко, начальник управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Потапенко й начальник відділу організаційно-протокольного забезпечення цього ж управління Н.Л. Напрієнко.

Під час відкриття семінару було наголошено, що співпраця з таким поважним представництвом, як Американська асоціація юристів, є запорукою професійного та змістовного проведення заходу, висловлено подяку на адресу іноземних експертів, котрі брали участь у його роботі: Піку Еммонсу — регіональному директору зазначеної асоціації з програм реформування кримінального права у країнах Євразії, Роберту Бланду — Спеціальному прокурору Королівської прокуратури Великої Британії, Марії Шнеблі — заступнику Федерального прокурора Швейцарії із міжнародної і міжкантональної співпраці.

У перший день роботи семінару обговорювалися теми: «Законодавство України про правову допомогу: стан та перспективи розвитку», «Застосування Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.) та Додаткового протоколу до неї», «Застосу-

вання Конвенції про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990 р.).»

Іноземні експерти виступили зі змістовними доповідями: «Загальний огляд Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах та порівняння її Другого додаткового протоколу з Конвенцією про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу (2000 р.)» (доповідач — Роберт Бланд), «Міжнародна правова допомога у кримінальних справах: підстави для запитів, процедура їх виконання на прикладі Швейцарської Конфедерації» і «Міжнародні угоди й національне законодавство Швейцарської Конфедерації» (доповідач — Марія Шнеблі).

Другий день семінару розпочався з доповіді судді Верховного Суду України В.М. Філатова «Застосування Європейської конвенції про видачу правопорушників (1957 р.), додаткових протоколів до неї, проблеми, що виникають, та шляхи їх вирішення». Прокоментували зазначені проблеми судді цього ж суду С.М. Міщенко і К.Т. Кравченко. Далі обговорювалися такі теми: «Практика Європейського суду з прав людини у вирішенні питань екстрадиції», «Питання передачі засуджених осіб для подальшого відбування ними покарання на території іншої держави — механізм, процедури, строки виконання відповідно до Конвенції про передачу засуджених осіб (1983 р.) та Додаткового протоколу до неї», «Практичні питання передачі засуджених осіб», «Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (1972 р.)», «Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків (1970 р.)», «Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (1964 р.)», «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (2004 р.)».

З усіх питань, що розглядалися, змістовні коментарі зробили судді Верховного Суду України, яких було запрошено на семінар як експертів.

У Верховному Суді України 14 березня 2005 р. відбулося засідання робочої групи проекту «Створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні», очолюваної Першим заступником Голови цього суду П.П. Пилипчуком. У заході також взяли участь судді Верховного Суду України Я.В. Мачужак й С.М. Міщенко, начальник управління міжнародно-правового співробітництва В.П. Потапенко, начальник управління забезпечення діяльності Судової палати у кримінальних справах Г.А. Войнаровська та інші офіційні особи із зацікавлених міністерств і відомств України й міжнародних організацій.

Учасники засідання розглянули питання, пов'язані з проведенням 11–12 квітня цього року в м. Києві науково-практичної конференції. Метою її є донести до відома широкого кола юридичних працівників—представників правоохоронних органів, суддів, інших державних інституцій, науковців тощо — необхідність запровадження в Україні ювенальної юстиції. Ця ідея ґрунтується на забезпеченні державою кожній дитині нормальних умов життя, розвитку, навчання, відпочинку, лікування, на посиленні уваги

до неповнолітніх, які належать до груп ризику. Тобто до тих, котрі вчинили правопорушення або злочини, а також позбавлені опіки та піклування, до безпритульних. Концепція ювенальної юстиції основана на запровадженні гуманних підходів до цієї категорії дітей як під час роботи представників соціальних служб, так і під час досудового слідства й судового розгляду справ. При цьому з урахуванням чинного законодавства розглядається можливість застосування примирення потерпілого з неповнолітнім правопорушником (підозрюваним, обвинуваченим, підсудним) та запровадження елементів відновного правосуддя, реституції, реалізації програми реабілітації, професійного навчання, соціальної адаптації для тих, хто закінчує училища соціальної реабілітації або повертається до місця постійного проживання з установ Державного департаменту України з питань виконання покарань.

На конференції планується обговорити і схвалити проект концепції «Створення та розвиток системи ювенальної юстиції України», що буде представлений на розгляд Президента України й парламенту.

Концерн

«Видавничий Дім «Ін Юре» пропонує:

Цивільний кодекс України:
Науково-практичний коментар:

У 2 ч. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. —
К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — Ч. 1. — 694 с.;
Ч. 2. — 896 с.

Видання охоплює всі випадки застосування норм нового Цивільного кодексу України, введеного в дію з 1 січня 2004 р., у практичній діяльності юридичних осіб і громадян.

Коментар враховує всі внесені в кодекс новели, дає тлумачення і теоретичне обґрунтування спірних питань, вирішення яких є важливим як для окремих людей, так і для учасників підприємницької діяльності.

Земельний кодекс України:
Науково-практичний коментар

За заг. ред. В.І. Семчика. — 2-ге вид., перероб. і доп. —
К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 748 с.

Видання містить доктринальне тлумачення всіх положень Земельного кодексу України, що сприятиме правильному й ефективному його застосуванню у сфері землекористування.

Коментар підготовлений провідними правознавцями України — фахівцями у галузі земельного права.

Для студентів, викладачів та науковців, працівників аграрного сектора, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, усіх, хто цікавиться питаннями земельних відносин.

Закон України «Про третейські суди»:

Науково-практичний коментар / Ю.Д. Притика. —
К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 200 с.

Це перший в Україні науково-практичний коментар Закону України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. У книзі на базі ґрунтовного теоретичного дослідження та практично-прикладного застосування норм чинного законодавства висвітлюються основні положення щодо нормативного регулювання створення та функціонування третейських судів в Україні.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих юридичних навчальних закладів та юридичних факультетів навчальних закладів неюридичного профілю, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних і правозастосовних органів та правничого загалу.

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17–21.

Тел.: (044) 537–5140, 219–1406,

тел./факс: (044) 537–5143.

E-mail: sales@inyure.kiev.ua web: <http://www.inyure.kiev.ua>